

Pražák, Richard

Kovář, Michal (editor)

Josef Dobrovský : hungarista a ugrofinista

Josef Dobrovský : hungarista a ugrofinista Kovář, Michal (editor). Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019

ISBN 978-80-210-9266-2; ISBN 978-80-210-9267-9 (online : pdf)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9267-2019>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140901>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI
100

Josef Dobrovský

Hungarista a ugrofinista

Richard Pražák

Michal Kovář (ed.)

MASARYKOVA UNIVERZITA

BRNO | 2019

MUNI
ARTS

Publikace je součástí ediční řady MUNI ARTS 100, kterou filozofická fakulta vydává u příležitosti 100. výročí založení Masarykovy univerzity.

© 2019 Richard Pražák, dědicové
© 2019 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9266-2
ISBN 978-80-210-9267-9 (online : pdf)
<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9267-2019>

Obsah

Můj otec Richard Pražák, hungarista a ugrofinista (Markéta Hejkalová)	7
Ediční poznámka (Michal Kovář).....	9
Josef Dobrovský. Hungarista a ugrofinista	11
Úvodní poznámka	13
Kapitola první – Prameny a literatura ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy	15
Kapitola druhá – Předpoklady a charakteristika česko-maďarských vědeckých vztahů za osvícenství	29
Kapitola třetí – Styky J. Dobrovského s Maďary	36
Kapitola čtvrtá – Ugrofinistická studia Josefa Dobrovského	50
Kapitola pátá – Světový názor Josefa Dobrovského ve světle vývoje a vzájemných souvislostí českého a maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století.....	70
Závěr	91
Přílohy	95
Josef Dobrovský o svém pobytu ve Finsku a specifických rysech ugrofinských jazyků	97
Recenze Josefa Dobrovského na spis Sámuela Gyarmathiho <i>Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata</i> . Göttingen 1798	102
Seznam pramenů a literatury	109
Zdroje použitých fotografií	122

Můj otec Richard Pražák, hungarista a ugrofinista

Táta se dostal k hungaristice náhodou. Na filozofické fakultě Karlovy univerzity začal studovat češtinu a ruštinu, ale nebavilo ho neustálé memorování ruských říkanek a veršů – proto při první příležitosti přestoupil na maďarštinu. Maďarsko je země na pomezí: ztracená mezi germánskými a slovanskými jazyky, středoevropská, ale s patrným vlivem Balkánu a Osmanské říše, a myslím, že pro mého tátu se Maďarsko stalo oknem do trochu jiného světa a do určité míry i únikem před všedními dny. Jezdil tam často na delší i kratší pobyty, někdy jsme ho v Budapešti navštěvovali a jindy nám vozil dárky, u nás nedostupné a budící obdiv spolužáků – kuličky na provázku, nazývané klik-klak, či později Rubikovu kostku, ale na tu jsem už byla moc velká. Do Maďarska, k Balatonu, jsme jezdili i na rodinné dovolené. Jednou jsme se při návratu zastavili v Ďarmotech u Gyóru (Gyarmat), rodišti Josefa Dobrovského – ale o tom nikdo z místních nic nevěděl, a na českou rodinu, která vystoupila ze zelené škodovky a jejíž hlava se v kavárně maďarsky na Dobrovského vyptávala, se dívali s údivem a podezřívavě.

V sedmdesátých letech táta věnoval velké úsilí, aby na brněnské filozofické fakultě vznikla výuka maďarštiny, ale o tom já moc nevím. Sledovala jsem spíš jeho knižní práce. Například překlady dětských knih Évy Janikovszky *Mně se vždycky musí něco stát* a *Už zase já* a výbor z básní Sándora Petőfiho *Blesky rozhněvané i křídla motýlí* (o těch se doma hodně mluvilo, rodiče si vždycky o své práci rádi povídali) a nejvíc pak výbor z básní Gyuly Juhásze *Hymnus člověka*. Na tom jsem měla možnost spolupracovat. Táta překládal doslovné texty, takzvané podstročnický, a já jsem se je snažila převádět do veršů – a přitom jsem okouzleně pozorovala, jak se můj ustaraný tatínek mění v zábavného společníka a vstřícného a spolehlivého spolupracovníka.

Maďarská cesta přivedla tátu i do Finska. V roce 1964 se mu naskytla unikátní příležitost, odjel téměř na rok do Helsink, aby se naučil druhý ugrofinský jazyk. My jsme s ním jet nemohli a tátovi se prý ve Finsku zpočátku hodně stýskalo. Později tam ale navázal několik celoživotních přátelství – s bohemistou Velim Kolarim či svéráznou učitelkou finštiny Mariou Virolainen, a stejně jako v Maďarsku začal hledat spojnice mezi našimi národy. Psal o cestě Josefa Dobrovského do Finska a Ruska v roce 1792, o Janu Amosovi Komenském a jeho pozorování příbuznosti ugrofinských jazyků, o českých hudebnících – tenoristovi Josefu Navrátilovi a bratrech Hřímálých, violocelistovi Jaromírovi a houslistovi Bohuslavovi –, kteří ve Finsku působili v 19. století...

Na konci osmdesátých let se táta stal členem mezinárodního ugrofinistického komitétu, účastnil se několika ugrofinistických kongresů (v hlavě mi utkvěl ten, který se konal v Syktyvkaru, hlavním městě republiky Komi v tehdejší Sovětské svazu), Finsko několikrát navštívil i v devadesátých letech, kdy jsem tam pracovala na českém velvyslanectví (protože jsem šla v tátových finských stopách, vystudovala jsem finštinu), jedno léto jsme spolu projeli celé Finsko z Helsink až do Rovaniemi... Tátova devadesátá léta byla ale maďarská – od roku 1994 do roku 1998 byl prvním velvyslancem České republiky v Budapešti. A nejenom devadesátá – tátova poslední kniha, velké dílo *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, vyšla několik dní před jeho smrtí v září 2010. Jela jsem pro ni do tiskárny a vezla ji tátovi do nemocnice. Měl radost, ale zároveň mi důrazně

kladl na srdce, abych neopomněla poslat recenzní výtisky. Jedním z nejdůležitějších adresátů byl jeho celoživotní přítel, profesor István Fried.

Od roku 2003 lze finštinu studovat v Brně na Ústavu jazykovědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Zasloužili se o to Tomáš Hoskovec, Ondřej Šefčík, David Vaverka, Michal Kovář, Petra Hebedová, v nepatrné míře možná i já. To už je jiný příběh, ale na jeho počátku je jeden patrně nevlídný a větrný říjnový den v dávném roce 1964. Do Helsink připlouvá mladý český vědec, stipendista UNESCO, čeká ho téměř rok v zemi pro nás nevídané svobody a blahobytu, ale jemu se už teď, na lodi, stýská po rodině, která musela zůstat v Brně...

Markéta Hejkalová

Ediční poznámka

Stat profesora Richarda Pražáka *Josef Dobrovský. Hungarista a ugrofinista* otiskujeme podle strojopisu s názvem *Josef Dobrovský jako hungarista a ugrofinista* a v roce 1966 v rámci oslav stého výročí založení brněnské univerzity a jako připomínku jednoho z jejích významných pedagogů. Německojazyčný variant téhož textu, *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, vyšel v edici *Spisy University J. E. Purkyně v Brně* v roce 1967 (sv. 122, přístupný on-line z adresy digitální knihovny Masarykovy univerzity). Českojazyčný strojopisný text je tedy pravděpodobně originál, jež profesor Pražák do němčiny přeložil a také dále upravil. Úpravy jsou ovšem poměrně malé. Oproti německému vydání chybí v děkované pasáži Úvodní poznámky například jméno profesora Vladimíra Skaličky a dále některé odkazy na další literaturu (například v poznámce 79 První kapitoly: *Andre Bojtár, „Zur Frage der Ausgestaltung der neuzeitlichen Literatursprachen in Osteuropa“*, *Studia Slavica* 1964, tomus X, fasc. 3-4, str. 405-424; *Emil Niederhauser, „The problems of bourgeois transformation in Eastern and South-Eastern Europe“*, *Nouvelles études historiques*, Budapest 1965, str. 565-580.).

Část českojazyčného textu, a to výňatky ze čtvrté kapitoly, jsem již otiskl v oslavném sborníku textů Richarda Pražáka *Má maďarská cesta – Česko-maďarský kontext středoevropských kulturních dějin* (Balassiho institut – Nemzeti kulturális alap – Masarykova univerzita, Brno 2014, eds. Róbert Kiss Szemán a Mészáros Andor). Ve sborníku je otištěn i překlad titulárního stati profesora Pražáka *Má maďarská cesta*, v níž zpětně hodnotí i výsledky svého bádání o Dobrovského přínosu světové ugrofinistice.

Kapitolu pátou profesor Pražák otiskl s malými úpravami jako článek „Dobrovský a Kazinczy“ ve *Sborníku prací Filosofické fakulty brněnské university*, řada D17/18, str. 45-60, v roce 1971.

V přepisu zohledňuji autorovy rukopisné korektury a textové doplňky.

S ohledem na plynulost četby rozepisují jednoslovné zkratky stol. > století (v tomto případě jde o sjednocení zápisu, neboť autorova volba v textu kolísá), r. > roku, tzv. > takzvaný, např. > například, hr. > hrabě a další, stojící především na začátku syntagmat. Ponechávám zkratky víceslovné na konci frází, například ad. anebo aj., a kvůli stručnosti zkratku srov. v poznámkách.

Sjednocuji zápis slov *linguistika/lingvistika > lingvistika*, *archiv/archív > archív* (zde podle několikaletých ručních oprav v samotném strojopise lze usoudit, že autor preferoval tuto variantu), *recense/recenze > recenze*, *specielní/speciální > speciální*, *Pešt/Pešť > Pešť* (dtto), *intenzivní/intenzivní > intenzivní* (dtto).

Upravuji některé, již v době vzniku textu zastaralé prepoziční a jiné vazby na spřežky (při čemž > přičemž, tak zvaný > takzvaný, zatím co > zatímco) a opravuji interpunkci dle současných pravidel.

Slovosled a jiná, převážně stylistická – lexikální a valenční –, specifika autorská zůstávají zachována. Sem patří i bohemizovaná, dnes nepříliš používaná toponyma, například *Jáger* (*Eger*). Přesto i jejich užívání v textu kolísá, a to na úrovni třídy (profesor Pražák nepoužívá české názvy například pro *Győr* či *Göttingen*). Obdobně neupravuji slovakismy u slovenských reálií. Výjimkou z obou výše uvedených pravidel je změna z *Bratislava* na *Pressburg* v odkazech na starší zdroje. Zde má však změna oporu v pozdějším, německém vydání. Beze změny ponechávám i starší formy etnonym. A konečně nechávám autorovo vlastní skloňování maďarských proprií, obzvláště antroponym, ačkoli u mnoha jmen by mělo být skloňování s ohledem na absenci diftongů v maďarštině, a tudíž s ohledem na pozici švu mezi posledními dvěma slabikami, jiné, např. *Tolnaiho* namísto *Tolnaie*.

Neupravuji ani odkazy na Pražákova vlastní díla, ačkoli někdy v odkazech píše o sobě ve třetí osobě jako o Pražákovi, jindy zase v osobě první. Tento rys je doložen i v německém vydání.

Kurzívou odlišuji tituly monografií a periodik a cizí slova. Profesor Pražák tituly periodik i monografií graficky odlišoval uvozovkami, nicméně ne vždy.

K výrazným textovým změnám se odhodlávám jen v případě zjevné inkongruence či absence predikátu a po srovnání s autorským německým překladem. Jde o následující změny:

„Pro poznání česko-maďarských vědeckých vztahů mají velký význam korespondence Ribayova soustředěna ve sbírkách Miklóse Jankoviche, jež tvořily součást fondu *Levelek* (Dopisy) v Národním muzeu

v Budapešti a dnes jsou deponovány v rukopisném oddělení tamní Széchényiho knihovny.“ > „Pro poznání česko-maďarských vědeckých vztahů má velký význam korespondence Ribayova soustředěna ve sbírkách Miklóse Jankoviche, jež tvořily součást fondu *Levelek* (Dopisy) v Národním muzeu v Budapešti a dnes jsou deponovány v rukopisném oddělení tamní Széchényiho knihovny.“

„Nové národně politické a duchovní otázky, kteřé vykrytalizovaly z ideového a společenského kvasu 18. století v jeho druhé polovině i v habsburské monarchii, kde u hnutí jednotlivých malých národů, probouzejících se k plné emancipaci, byly dobové společenské problémy vždy posuzovány z hlediska celonárodních zájmů.“ > „Nové národně politické a duchovní otázky vykrytalizovaly z ideového a společenského kvasu 18. století v jeho druhé polovině i v habsburské monarchii, kde u hnutí jednotlivých malých národů, probouzejících se k plné emancipaci, byly dobové společenské problémy vždy posuzovány z hlediska celonárodních zájmů.“

Profesor Pražák vložil do bibliografického seznamu zjevně jen stati, jež použil. V poznámkách však odkazuje i na další texty, z nichž si lze doplnit znalosti o vedlejších tématech. Odkazy na tyto texty do seznamu použité literatury nedoplňuje.

Oproti německému vydání chybí ve vydání českém český, ruský a německý abstrakt a jmenný rejstřík. V německém vydání autor vynechal relevantní komentovaný úryvek z Dobrovského *Reise nach Schweden und Russland*, jež zde přetiskuji. Obě německojazyčné Dobrovského stati z příloh opravuji dle původních vydání.

Knihu doplňuje osobně laděná předmluva dcery profesora Pražáka, mé ctěné kolegyně a přítelkyně Markéty Hejkalové, jíž tímto děkuji.

Michal Kovář

Josef Dobrovský

Hungarista a ugrofinista

Úvodní poznámka

Tato práce vznikla na základě studia v československých, maďarských, finských i německých a polských knihovnách a archívech jako přípravná studie k syntetické monografii o česko-maďarských kulturních vztazích za národního obrození. Popud k ní dal profesor Macůrek, který vychoval na svých brněnských pracovištích již řadu žáků na poli srovnávacího studia a dal jim k dispozici všechno své rozsáhlé vědění i péči učitele ve svém oboru široce rozhledného a bezpečně ovládajícího také hungaristickou problematiku. Tato práce by nikdy nevznikla bez Macůrkova laskavého a cílevědomého vedení, bez jeho rad a pomoci. Mnoho je autor také zavázán profesoru Wollmanovi, jemuž vděčí za důkladný srovnávací základ literárně historický, i svým vysokoškolským učitelům doc. Rákosovi, prof. Blaskovicsovi a dr. Bredárovi, pracovníkům Maďarského semináře Filosofické fakulty v Praze, kde získal základní maďaristické vzdělání.

A konečně při jeho studiu česko-maďarských kulturních vztahů mu byla vždy nápomocna i celá řada dalších badatelů, archivářů a knihovníků našich i zahraničních. Dovolte, aby připomenul ty, jichž si zvláště váží a jimž je také nejvíce zavázán, dr. Gyulu Weörese v Helsinkách, prof. László Sziklaye a dr. Istvána Gála v Budapešti. S všestranným pochopením pro svou práci se setkal i na historických katedrách brněnské univerzity, jíž vděčí za možnost klidné a nerušené práce. A v neposlední řadě děkuje za vzácné pochopení své ženě Haně.

autor

V Brně dne 15. března 1966



Hungarista, ugrofinista a slavista Richard Pražák (1931–2010)
Zdroj: Archív Markéty Hejkalové

Prameny a literatura ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy

Základní metodologické poznámky. Periodizace česko-maďarských kulturních vztahů za národního obrození a koncepce jejich studia. Přehled a zhodnocení pramenů, pramenných edic a literatury ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy.

Studium česko-maďarských kulturních vztahů za národního obrození nebylo dosud předmětem soustavného badatelského zájmu. V české i maďarské vědě zůstávalo v rámci srovnávacího studia vcelku okrajovou záležitostí. Slavisticky orientovaná česká věda se dotkla před rokem 1945 česko-maďarských kulturních vztahů za obrození jen výjimečně v několika sporadických pracích, které vznikly příležitostně na Slovensku. U Maďarů soustředila pozornost i k vztahům české a maďarské obrozenské kultury skupina pokrokové inteligence soustředěná kolem časopisu *Apollo*, která v letech 1934–1940 zdůrazňovala v opozici vůči oficiální kulturní politice horthyovského Maďarska demokratické tradice přátelských vztahů se sousedními národy.¹ K okruhu časopisu *Apollo* patřil významný znalec česko-maďarských vztahů za obrození Oszkár Sárkány, tragicky zahynuvší ve druhé světové válce. Pozornost těmto vztahům věnovaly i práce jiných badatelů určené převážně specificky českým anebo slovenským problémům.

Po roce 1945 se obírali kulturními vztahy za obrození více Češi než Maďaři, kteří se hlavně díky László Sziklaymu zabývají především vztahy maďarsko-slovenskými. Ojedinelým pokusem o originální pohled na tyto vztahy – ve formě srovnání jazykového obrození u Čechů i Maďarů – byla vědecko-esejistická kniha německého badatele Henrika Beckera.

I když studium česko-maďarských kulturních vztahů za obrození přineslo, zejména v poslední době, některé pozitivní výsledky, chybí mu dosud pevné metodologické základy a široce založený heuristický výzkum.

Nejprve bych se chtěl zmínit alespoň o některých základních metodologických otázkách jejich studia, jež vyplývají ze současného stavu bádání. Především třeba upozornit na to, že v české vědecké literatuře jednoznačně vžitý termín národní obrození se nekryje s pojetím maďarské vědy. Maďarští historikové člení období 1781–1848, u nás tradované jako období národního obrození (u Maďarů 1790–1849), do sedmi kratších period, z nichž poslední tvoří revoluce 1848–1849, kdežto literární historikové se přidržují tradiční periodizace 1772–1849, kterou dělí základním mezníkem, rokem 1825, přičemž období před rokem 1825 chápou jako etapu osvícenství (řadí do jeho rámce i jazykovou obnovu), kdežto období 1825–1848, vrcholící léty 1848–1849, označují jako dobu reformní.²

V poslední kolektivní syntéze maďarských dějin z roku 1964³ se setkáváme s pokusem o nové dělení, v němž úsek 1711–1849 je chápán jako jedna epocha rozčleněná mezníky 1740, 1795, 1825 a revolucí 1848–1849 jako poslední zvláštní kapitolou. Mezník 1795 pokládám v maďarských dějinách za odůvodněný, neboť první polovina devadesátých let až do likvidace jakobínského

spiknutí skutečně navazuje na progresivní vzestupný vývoj předchozího osvícensko-absolutistického období a liší se ostře od reakčního ovzduší po roce 1795.

Všechna tato dělení odpovídají dvěma etapám rozvoje maďarského národního hnutí a jsou v podstatě uznáním skutečnosti, že proces národního obrození probíhal také u Maďarů. Českému pojetí je toto dělení blízké nejen svými hledisky, nýbrž i časovým vymezením (maďarskému mezníku 1825 odpovídá v českých dějinách rok 1830). Hledisko dvou etap národního obrození je proto základním momentem i pro stanovení periodizace česko-maďarských kulturních vztahů za národního obrození. Přesnější mezník tu bude možný až po důkladnějším zpracování vzájemných vztahů ve 20. letech 19. století. Již nyní je nesporné, že se tento mezník v podstatě kryje s přechodem takzvané kulturně jazykové etapy vývoje maďarského i českého národního hnutí v etapu politickou, kdy dochází na konci 20. let 19. století k vzájemným stykům předních kulturních představitelů obou národních hnutí – Palackého, Hanky, Vörösmartyho, Toldyho aj.

Dalším problémem je stanovení hlavních směrů výzkumu, který nesmí podléhat nahodilosti a stavět jen na množství materiálu, jeho ucelenosti anebo obtížnosti, krátce na vnějších faktorech, a jim podřizovat celkovou koncepci. Například nejbohatší a nejucelenější materiál se zachoval k činnosti maďarské reformované inteligence v českých zemích po vydání tolerančního patentu. Vzhledem k tomu, že šlo o materiál z větší části náboženské a církevní povahy, nebylo možno přistoupit k jeho zpracování bez promyšleného ideového pojetí. Teprve lokalizace tohoto tématu do celkového rámce česko-maďarských vztahů za obrození a určení nejdůležitějších problémů, jež možno na základě tohoto materiálu řešit (například růst české obrozenské inteligence lidového původu na maďarských kalvínských školách v Debrecíně, Šarišském Potoku aj. anebo vzájemné působení lidových vrstev a inteligence v obrozenském procesu), mohlo vést k výsledkům majícím obecnější platnost pro objasnění celého českého obrození.⁵

Metodologické zkušenosti z této práce pomáhají autorovi i k vytváření celkové koncepce studia česko-maďarských kulturních vztahů za obrození a vymezení nejdůležitějších problémů. Pro období od roku 1781 do konce 20. let 19. století pokládám za nejvýznamnější tyto studijní úkoly: 1. Vztahy představitelů české a maďarské osvícenské vědy. 2. Poměr maďarské inteligence a českého lidu na počátku národního obrození se zvláštním zřetelem ke kulturním stykům česko-maďarským. 3. Působení českých umělců v maďarském prostředí od 80. let 18. století do 20. let 19. století. Pro období od konce 20. let 19. století do roku 1848 lze vymezit tyto dva hlavní úkoly: 1. Pokus představitelů českého a maďarského národního hnutí o vzájemné sblížení na přelomu 20. a 30. let 19. století a negativní vliv dalšího vývoje národnostní otázky v monarchii na utváření jejich vztahů od poloviny 30. let do roku 1848. 2. Rozvoj kulturních vztahů česko-maďarských od konce 20. let do roku 1848.

V celkové koncepci nelze pokládat česko-maďarské kulturní vztahy za národního obrození za výhradní záležitost vzdělanců; jak ukázala má kniha o maďarské reformované inteligenci v českém obrození, byly tyto kulturní vztahy často silně ovlivněny lidovým prostředím a jeho kulturními potřebami. Totéž lze říci například o vztazích divadelních, které se váží k působení českých herců a hudebníků na maďarských scénách na přelomu 18. a 19. století, neboť divadlo bylo za obrození jedním z nejdůležitějších pojítek náročné, skutečně hodnotné kultury s lidovým publikem.

Jiným závažným problémem je výklad česko-maďarských kulturních vztahů v širších vývojových souvislostech. Zde bude třeba postihnout například rozdíly v recepci pokrokových proudů západoevropské filosofie a literatury u Čechů a Maďarů, jejich rozdílný přístup k myšlence slovanské součinnosti a jeho příčiny a objektivně rozebrat důvody celkového kulturního předstihu Maďarů oproti české kultuře v letech 1781–1848. Přitom bude třeba jemně diferencovat a zjistit, proč byla například silnou stránkou české obrozenské literatury tvorba vědecká a proč

* *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození.* Spisy University J. E. Purkyně v Brně 83. SPN, Praha 1962. Pozn. redakce.

na poli umělecké tvorby předčila v té době svou úrovní krásná literatura maďarská literaturu českou. Další zajímavou skutečností, zasluhující hlubšího rozboru, je nestejná závažnost jednotlivých kulturních odvětví v různých obdobích česko-maďarských obrozeneckých vztahů. Kdežto na přelomu 18. a 19. století převládají mezi nimi styky vědecké, divadlo a hudba, dostává se od konce 20. let 19. století více do popředí literatura a výtvarné umění.

Předmětem této práce jsou vztahy české a maďarské osvícenské vědy a zvláště pak místo, které v nich zaujímal Josef Dobrovský. V této úvodní kapitole si povšimněme pramenů a literatury.

Z pramenné základny má největší význam korespondence českých a maďarských vědců, třebaže v ní zpravidla nejde o ucelené komplexy, nýbrž o roztroušené jednotlivé dopisy, jejichž počet snad budoucí bádání ještě rozmnoží. Tyto dopisy nalezneme například v pozůstalosti Dobnerově ve Státním ústředním archívu v Praze, v pozůstalosti Prayově v rukopisném oddělení Universitní knihovny v Budapešti, v korespondenci Dobrovského v Literárním archívu Národního muzea v Praze, v korespondenci Károlye Koppiho v Piaristickém archívu v Budapešti, v pozůstalosti Miklóse Jankoviche v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti aj.⁶ Výjimku tvoří korespondence Ference Széchényiho v Zemském archívu v Budapešti, v níž nacházíme dopisy celé řady významných českých vědců a kulturně politických činitelů Josefa Dobrovského, Jana Bohumíra Dlabáče, Karla Rafaela Ungara, Antonína Strnada, Jáchyma Šternberka, Josefa Antonína Rieggera aj. Velká většina těchto listů pochází z let 1795–1798 a z prvního desetiletí 19. století.⁷ V neobyčejně úzkém styku byl se Széchényim zvláště meteorolog Antonín Strnad. Pro poznání česko-maďarských vědeckých vztahů má velký význam korespondence Ribayova soustředěna ve sbírkách Miklóse Jankoviche, jež tvořily součást fondu *Levelek* (Dopisy) v Národním muzeu v Budapešti a dnes jsou deponovány v rukopisném oddělení tamní Széchényiho knihovny. Obsahují listy Durychovy, Dlabáčovy, Cerroniovy, Pelcloy, Rulíkovy aj. Závažné jsou i dopisy Ribayovy Cerronimu, uložené ve sbírce Cerronioho ve Státním archívu v Brně, a Durychovy, jež se nacházejí v Literárním archívu Národního muzea v Praze.⁸ Zvláštní význam tu má dopis Ribayův Ferenci Széchényimu z roku 1805, v němž Ribay oceňuje Széchényiovy zásluhy o rozvoj domácí uherské kultury.⁹

Neobyčejně důležitá je z hlediska česko-maďarských vědeckých vztahů i korespondence Karla Georga Rummyho v Archívu Maďarské akademie věd v Budapešti. Najdeme v ní listy Palkovičovy, Šeršníkovy, Czikkannovy, Jurandovy, Davidovy aj., které svědčí o Rummyho úzké spolupráci s Královskou českou společností nauk v Praze i Moravskoslezskou hospodářskou společností v Brně, jejichž členem Rummy byl.¹⁰ Rummyho korespondence poskytuje cenný materiál i pro další období česko-maďarských kulturních vztahů, zejména v dopisech pražského nakladatele Tempského a vydavatele listu *Ost und West* Rudolfa Glasra, jež zcela unikly pozornosti Aloise Hofmana, autora jinak pozoruhodné monografie o tomto význačném pražském německém kulturním časopise 19. století.¹¹ Pro studium česko-maďarských vědeckých vztahů má význam i korespondence Kovachichova v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti.¹²

Ze soudobých časopisů mají význam pro studium česko-maďarských kulturních a vědeckých vztahů zejména *Magyar Hírmondó*, *Bécsi Magyar Hírmondó*, *Magyar Kurír*, *Sokféle*, *Erdélyi Múzeum*, *Schönfeldské c.k. pražské noviny*, *Kramerijský c.k. pražské vlastenecké noviny* a z pozdějších *Tudományos Gyűjtemény*, *Hasznos Mulatságok* aj. Z německých časopisů pak například *Zeitschrift von und für Ungern*, *Hesperus*, *Hormayr's Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, *Hormayr's Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*, příloha *Vereiniger Ofner und Pester Zeitung (Gemeinnützige Blätter)*, *Ungarische Miscellen* aj. Ze zahraničních německých časopisů pak zejména *Schlözrův Staatsanzeigen*, vycházející v letech 1782–1793 v Göttingen.

Důležitý materiál k vědeckým vztahům česko-maďarským obsahují i soudobé cestopisy, z nichž nejvýznamnější je spíše přírodovědecky zaměřený Bornův cestopis *Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder*

Hungarn (Frankfurt – Leipzig 1774), který vyšel krátce poté také anglicky, francouzsky a italsky v Londýně, Paříži a Benátkách.¹³ Pro poznání kulturního i hospodářského života v Uhrách je významný cestopis Jáchyma Šternberka *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpathengebirg und Pesth im Jahre 1807* (Wien 1808), v němž čteme mimo jiné i popis života na peštské universitě. Pro studium česko-maďarských vědeckých vztahů mají význam i další cestopisy, například německé vydání spisu Domokose Telekiho *Reise durch Ungern und einige angränzende Länder* (Pest 1805) a rukopisný záznam sekretáře Ference Széchényiho J. D. Ribiniho o jejich cestě po západní Evropě, při níž se zastavili také v Čechách.¹⁴ Rukopis Ribiniho doplňuje rukopisný deník Ference Széchényiho, v němž se píše o pražském setkání Széchényiho s Dobrovským; tento deník byl svého času v Zemském archívu v Budapešti.¹⁵

Z hlediska česko-maďarských kulturních vztahů za osvícenství je zvláště významný cestopis Istvána Sándora *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* (Dopisy jednoho Maďara dobrému příteli z cesty po cizině), který vyšel roku 1793 v Gyóru a v němž autor vypsál se znamenitou erudicí i smyslem pro českou historii a kulturu své dojmy z Moravy a Čech i jejich hlavních měst Brna a Prahy.¹⁶ Z příslušníků maďarského národního hnutí popsali české poměry například reformovaný kazatel István Somody ve svém rukopisném díle o cestě do Holandska přes české země a Německo vykonané v letech 1789–1790 a důvěrný přítel Kazinczyův a vynikající znalec západoevropské literatury, šoproňský luteránský superintendent János Kis, který navštívil Prahu 20. září 1791 a seznámil se tu se známým profesorem Meissnerem. V době, kdy se v Praze konala korunovace císaře Leopolda II. za krále českého, navštívil naše hlavní město v srpnu 1792 jeden z četných maďarských žáků a obdivovatelů Schlözrových József Mátyási.¹⁷

Za povšimnutí stojí i cestopis divadelního ředitele Christopha Ludwiga Seippa *Reisen von Pressburg durch Mähren, beyde Schlesien un Ungarn nach Siebenbürgen* (Frankfurt – Leipzig 1793) i řada dalších německých cestopisů, které sice nemají bezprostřední význam pro studium česko-maďarských vědeckých vztahů, avšak jsou důležité pro srovnání celkového kulturního stavu Uher a českých zemí, jako je například cestopis Sulzerův z roku 1782, který svou ostrou kritikou uherských poměrů, psanou z hlediska německého osvícence, vyvolal v Uhrách velkou odezvu, jejímž výrazem byl například polemický spisek Prayův z roku 1783.¹⁸ F. J. Sulzer přispěl svým spisem *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Bd. I.–III. Wien 1781–1782) významně k zvýšenému zájmu německých vědeckých kruhů o rumunské země.¹⁹ Zasloužil se tím spolu s Francouzem J. L. Carrou i o vlastní domácí rozvoj rumunského dějepiscectví.²⁰ K cestopisu Sulzerovu možno přiřadit i spis Julia Wilhelma Fischera *Reise durch Österreich, Ungarn, Steyermark, Venedig, Böhmen und Mähren* (Bd. I–III, Wien 1803), v němž už proniká povýšenecký odsudek střeoevropských neněmeckých národů, jež by mohl podle mínění autorova pozvednout z úpadku jen „německý kulturní apoštolát“. Ze stejného hlediska, avšak se schlözrovskými sympatiemi pro slovanské národy Uher, je psána přírodovědně zaměřená kniha Hacquetova, vydaná již roku 1791 v Norimberku. Zajímavé jsou i dopisy neznámého autora příteli v Brně o cestě z Vestfálska do Uher a Valašska, otištěné roku 1792 v časopise *Historisch-politisches Journal*.²¹

Pro poznání česko-maďarských vědeckých vztahů má značný význam také studium soudobých knihoven podle originálních katalogů, v nichž se dozvíme například o českých vědeckých knihách v Széchényiho knihovně v Budapešti, Klimově knihovně v Pětikostelí, Arcibiskupské knihovně v Jágru, Knihovně piaristického gymnasia v Pešti aj.²² Samozřejmým požadavkem je pak studium vlastní soudobé vědecké literatury maďarské i české, kde se setkáváme dokonce i se společnými pracemi českých a maďarských učenců jako v případě Valdštejnova a Kitaiblova spisu o uherské květeně.²³ České vědecké knihy byly tištěny už počátkem 19. století – a hlavně pak ve dvacátých a třicátých letech – v universitní tiskárně v Budíně,²⁴ kde měl vyjít i druhý díl Durychova spisu *Bibliotheca slavica*. Z různých zmínek v Dobrovského korespondenci lze soudit, že o tisk českých knížek v Budíně a v Pešti se staral kromě jiných i sám zakladatel Maďarského národního muzea a největší maďarské knihovny, nazvané jeho jménem, hrabě Ferenc Széché-

ny.²⁵ K doplnění obrazu o vědeckých stycích česko-maďarských poslouží i rukopisná kniha návštěv v budapeštské universitní knihovně, z níž se dovídáme například o Cerroniově návštěvě v Pešti roku 1786, o peštském pobytu hraběte Františka Deyma roku 1792, pražského úředníka a překladatele klasicistických francouzských dramát do maďarštiny Antala Zechentera roku 1801 a z pozdějších návštěv i o neznámém dosud pobytu Františka Palackého v Pešti (v knize návštěv Universitní knihovny v Pešti je zapsán 7. června 1822 s označením Moravan, studující historie) a o zajímavém setkání Kollára, Šafaříka a Benedictiho v Pešti 18. září 1822. Peštskou universitní knihovnu navštívil 1. října 1825 i známý královéhradecký vlastenec Josef Liboslav Ziegler.²⁶ Připomeňme v této souvislosti i návštěvu Pála Berzeviczyho v Universitní knihovně v Praze roku 1783, o níž svědčí jeho latinská óda na pražskou universitní knihovnu *Ode ad Bibliothecam Pragensem*, otištěná až roku 1830 v časopise *Tudományos Gyűjtemény*.²⁷ Doklady o volbě uherských členů Královské české společnosti nauk na sklonku 18. a počátku 19. století jsou uloženy v Archívu Československé akademie věd v Praze.²⁸

Zvláštní místo zaujímají prameny k ugrofinistickým studiím Josefa Dobrovského a počátkům zájmu o ugrofinistiku v našem prostředí. Nejznámější z nich jsou ugrofinistické partie jeho cestopisu o Švédsku a Rusku *Reise nach Schweden und Russland* (Prag 1796), zato zcela neznámá zůstala badatelům Dobrovského obšírná recenze na Gyarmathiho spis *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (Göttingen 1798), uveřejněná v *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Jena) čísla 214 a 215 z 6. července 1799, která je nejvýznamnějším dokladem ugrofinistických zájmů Josefa Dobrovského, neboť představuje vědecky nejhluběji podložený přehled ugrofinistické problematiky v jeho díle. O ugrofinských národech Ruska, Laponců, Čeremisech, Mordvinech a dalších, přinesl obrozenským čtenářům svědectví i *Vejtah z Kroniky moskevské...* přeložené od Matouše Hosia, kterou vydal roku 1786 v Praze s přídavkem *Komentářů Herbersteinových (Rerum Moscovitarum commentarii, Vindobonae 1549)* František Faustin Procházka. Genný byl i popis cesty holandských námořníků na Špicberky a do Nové země v druhém ročníku *Hlasatele českého*, v němž se líčí jejich seznámení s Laponci a Samojejdy.²⁹

Maďarsko-českých jazykových souvislostí si povšimla též řada soudobých vědeckých prací, z nichž uvedme kromě již zmíněného spisu Sámuela Gyarmathiho dílo Pála Nagye Beregszásziho *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig 1796), studii Istvána Sándora *Az idegen szavakkal eggyező szavaink* (Naše slova shodná s cizími slovy),³⁰ z níž vycházel i Gyarmathi při zpracování svého *Vokabuláře* z roku 1816 (*Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, Vindobonae 1816). Důležitý je zde i Leškův *Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis slavicornum magygarico usus...* (Budae 1825) a za pozornost stojí i stručné rukopisné vokabuláře Ribayovy a Romyho.³¹

Poměrně bohatý, avšak těžko zvládnutelný materiál se dochoval i ke studiu českých studentů v Uhrách na konci 18. a v prvních desetiletích 19. století. Ke studiu na středních školách uherských je nejcennější materiál v Městském archívu v Bratislavě v podobě výročních zpráv generálního inspektorátu uherských škol z let 1789–1849 (celkem 201 svazek). O studiu na bratislavském evangelickém lyceu nás informuje *Index iuvenum, qui legibus evang. Posoniensis subscripserunt ab anno 1788 usque ad annum 1854/1859*, který se nachází v knihovně bratislavského lycea (dnes odbočka Knihovny Slovanské akademie věd v Bratislavě). Subskripční knihy maďarských kalvínských vysokých škol z 80. a 90. let osmnáctého století se buď nedochovaly, anebo se dochovaly se značnými mezerami. Ani v těch dochovaných (například v *A debreceni evangélikus református főiskola növendékei 1760tól 1791ig*, Archív reformovaného kolegia v Debrecíně) však jména českých studentů nenacházíme, ačkoli víme, že tam tehdy studovali, neboť museli před svým vstupem na vysokou školu debrecínskou projít nižším stupněm. V Debrecíně nacházíme české studenty až v dalších matrikách z let 1792–1825 a v třídních knihách z let 1797–1848.³² O jejich studiu na reformovaném kolegiu v Šarišském Potoku se dozvíme ze subskripčních knih togátů z let 1797–1840 i z pouze sporadicky dochovaných všeobecných studentských seznamů (existují tu

pouze pro léta 1812–1816).³³ Subskripční knihy z reformovaného kolegia v Pápě máme k dispozici od roku 1791³⁴ a ke studiu českých studentů v Šarišském Potoku, Debrecíně a na dalších maďarských reformovaných školách (Nagykőrös, Kecskemét aj.) najdeme doklady také v Archívu moravské superintendence v Praze, v němž se dochovaly i životopisy některých studentů.³⁵

Údaje o sbírkách pro české studenty na maďarských reformovaných učilištích, jež se konaly mezi uherskými kalvíny, obsahují akta zadunajské reformované superintendence v Pápě, akta předtiské reformované superintendence v Šarišském Potoku i protokoly generálního konventu uherských kalvínů v biskupském archívu Rádayovy knihovny v Budapešti.³⁶ Nejvíce dokladů o materiální situaci českých studentů uchoval archív předtiské reformované superintendence v Šarišském Potoku.³⁷ O odchodu prvních českých studentů na studie do maďarských kalvínských učilišť v Uhrách a o postoji státních úřadů k nim nás informují akta českého a moravského gubernia ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně.³⁸

Ke studiu českých studentů na katolických gymnasiích v Uhrách je nejvíce materiálu v připomenutých již výročních zprávách generálního inspektorátu uherských škol v Bratislavě a dále i v dílčích matrikách jednotlivých gymnasií, například benediktinského gymnasia v Ostrihomi či piaristického gymnasia v Pešti.³⁹ Pro luteránské školy maďarské jsou z hlediska studia českých studentů v Uhrách nejcennější matriky evangelického gymnasia v Šoproni z let 1806–1837, kde například studoval od roku 1822 do roku 1824 také bratr Františka Palackého Ondřej.⁴⁰

Pokud jde o edice pramenů, třeba říci, že neexistuje dosud žádná speciální edice k česko-maďarským kulturním a vědeckým vztahům na sklonku 18. a počátku 19. století. Některé dokumenty o ugrofinistických zájmech Josefa Dobrovského uveřejnily studie Pavla Bujnáka a Richarda Pražáka⁴¹ a nejvíce pramenných dokladů k česko-maďarským vědeckým vztahům za osvícenství obsáhla ve svých přílohách studie Josefa Macúrka „České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození“ z roku 1953.⁴² Pokud se týče vztahu Dobrovského a Engla, nalezneme jejich dopisy také v edičních příspěvcích Ágostona Kubinyiho a Lajose Thallóczyho.⁴³ Materiál ke stykům Josefa Dobrovského s Maďary obsahuje kromě Jagičových edic Dobrovského dopisů také Paterovo vydání *Korespondence* s Durychem a Ribayem a v menší míře i s Bandtkem a Zlobickým.⁴⁴ Některé údaje k česko-maďarským vědeckým stykům obsahuje i Dobrovského korespondence s Helfertem a Cerronim.⁴⁵

O Dobrovského vztazích k Sedmihradské maďarské společnosti pro pěstování jazyka z roku 1796 svědčí zápisy ve schůzovních protokolech této společnosti uveřejněných Elemérem Jancsó.⁴⁶ Z ostatních edičních příspěvků ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy nutno připomenout Keményovu antologii dokumentů ke vztahům Maďarů se sousedními národy, obsahující například maďarský překlad Berzeviczyho latinské ódy na pražskou universitní knihovnu z roku 1783.⁴⁷ K česko-maďarským kulturním vztahům v tomto období se vztahují i cestovní zápisky neznámého sedmihradského studenta o průjezdu českými zeměmi na jeho cestě do západních zemí v letech 1815–1817 a deníkové záznamy Istvána Széchenyiho z Čech v době napoleonských válek.⁴⁸

Širší význam pro česko-maďarské kulturní vztahy mají i dokumenty týkající se českých souvislostí jakobínského spiknutí v Uhrách, jež zveřejnil ve své edici většinou na základě archívních materiálů ze Zemského archívu v Budapešti Kálmán Benda,⁴⁹ a cenný je i seznam knih, který si přivezli uherští jakobíni s sebou do vězení na Špilberku v Brně a jež uveřejnila ve své studii Blanka Kubešová-Pitronová.⁵⁰ Důležité jsou také Kazinczyho zápisky o jeho věznění na Špilberku a převozu z Kufsteina do Mukačeva v jeho vězeňském deníku *Fogságom naplőja*, vydaném v plném znění až sto let po smrti Kazinczyho roku 1931.⁵¹ Mnoho údajů k česko-maďarským kulturním vztahům za osvícenství skýtá i Kazinczyho korespondence, vydaná v letech 1890–1911 v jednadvaceti svazcích Jánosem Váczym a rozšířená v letech 1927 a 1960 o další dva svazky.⁵²

Ani literatura ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy není – podobně jako prameny a pramenné edice – příliš rozsáhlá. První důkladnější studii tu byla práce Pavla Bujnáka „Dob-

rovského miesto v ugrofinskej linguistike“, napsaná k stoletému jubileu Dobrovského úmrtí a uveřejněná v časopise *Bratislava* (roč. 1929, str. 601–664). Tato studie rozebrala na základě zevrubné znalosti Dobrovského korespondence jeho ugrofinistická studia. V nekritické chvále Bujnákově na každé slovo Dobrovského na tomto poli zanikla základní skutečnost, že Dobrovský byl skutečně jedním z prvních, kdo poznal nutnost postavit výzkum ugrofinských jazyků na historicko-srovnávací gramatický základ, a zasloužil se tak o pěstování ugrofinistiky jako vědeckého odvětví. Fakty bohatě dokumentovaná studie Bujnákova by si také zasloužila na několika místech doplnění i přesnějšího výkladu vlastních otázek ugrofinistických. Svým námětem i rozsahem zpracování zaujímá však v celé literatuře o vztazích Dobrovského k Maďarům ojedinělé místo a i při svých nedostatcích zůstává základní prací svého druhu, neboť shrnula ve své době nejúplněji dostupná fakta. Její cenu poněkud snižuje jednostranné stanovisko autorovo, snažícího se za všech okolností zdůraznit zásluhy Dobrovského na úkor maďarské vědy, jejíž význam pro ugrofinistické bádání Bujnák silně podcenil.

Z ostatní československé produkce možno uvést ještě stať Vladimíra Šmilauera „O maďarských vlivech na filologii Kollárovu“ ve sborníku *Slovenská miscellanea* (Bratislava 1931). Ještě před druhou světovou válkou vznikly studie Oszkára Sárkánye „Magyarok Prágában 1773–1849“ (Maďaři v Praze 1773–1849) a *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848* (Maďarské kulturní vlivy v Čechách 1790–1848),⁵³ které obsahovaly řadu cenných dokladů o návštěvách maďarských vzdělanců v pražských kulturních institucích, o činnosti Ignáce Borna, pobytu Ference Kazinczyho ve vězení na Špilberku, o Dobrovského vztazích k Maďarům, soudobé maďarské literatuře známé v českém prostředí atd. Ve svých pracích docházel však Sárkány někdy ke zjednodušujícímu srovnávání, při němž mu téměř vždy vycházel maďarský předstih před českým kulturním vývojem a rozhodující maďarský vliv vyvozoval často i z podružných detailů namísto uvážlivého a širěji koncipovaného rozboru.

Osvětlim to na případech zvláště zajímavém, jakým bezesporu je otázka maďarských podnětů známého Šafaříkova a Palackého spisku *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodye* (Bratislava 1818). Z *Počátků* vyplývá, že o maďarských prozodických záležitostech byl dobře informován zvláště František Palacký. Na Šafaříkovo tvrzení, že „časoměrnou prozodii sobě v novějších časích Uhři mezi všemi národy nejdokonaleji a nešťastněji přiosobili“,⁵⁴ odpověděl tabulkou, zachycující poměr dlouhých a krátkých slabik v řečtině, latině, češtině a maďarštině a potvrdil jí Šafaříkovy závěry.⁵⁵ Sárkány na základě jediné letmé zmínky o Berzsényim v *Počátcích* usoudil, že Palacký dospěl k časoměrné teorii pod vlivem Berzsényiho,⁵⁶ ačkoliv nemáme jediného spolehlivého dokladu, že Berzsényiho díla do té doby vůbec četl. V případě *Počátků* je myslím otázka maďarských podnětů složitější a nejde zde u Palackého ani tak o přímé vlivy z četby maďarské krásné literatury jako spíše o přejímání názorů na časomíru v uherském prostředí víceméně běžných. Názor, že z novodobých jazyků jsou nevhodnější pro pěstování časomíry čeština a maďarština, který nacházíme v *Počátcích*,⁵⁷ není nový, vyslovil jej už roku 1814 maďarský literární historik Gábor Döbrentei v jednom článku v časopise *Erdélyi Múzeum*,⁵⁸ kde mimo jiné napsal, že první z novodobých národů, které užily časomíry, byli Češi. Časomíra se prý u nich vyskytla už roku 1414 v jednom českém katechismu připisovaném samotnému Husovi. Maďaři je následovali roku 1541 v Sylvestrově překladu *Nového zákona* do maďarštiny. Tohoto významného článku Döbrenteiova si dosud nikdo z badatelů nepovšiml.⁵⁹ Nelze sice prokázat, že jej autoři *Počátků* znali, třebaže se Palacký později dostal s Döbrenteim do přímého styku a už tehdy znal lidi z jeho okruhu,⁶⁰ jisté však je, že názory vyslovené v *Počátcích* nejsou v tomto ohledu zcela originální a navazují na myšlenky, které se vyskytly v uherském prostředí již dříve.

Celkově jsou však Sárkányovy práce velmi cenné; Sárkány byl první, kdo poukázal na česko-maďarské kulturní styky za obrození v celé jejich šíři a svými studiemi z této problematiky se řadí přímo k zakladatelům vědeckého studia česko-maďarských kulturních vztahů, v jejichž historii bude proto vždy právem zaujímat nanejvýš čestné místo. Kromě prací Sárkányových je

z maďarské předválečné produkce nejčennější studie Tamáse Távola *A cseh ujászületés* (České znovuzrození), věnovaná hlavně *Rukopisům*.⁶¹ Z drobných příspěvků ke vztahům české a maďarské osvícenské vědy třeba připomenout stať Rezső Gálose o Cornidesovi.⁶²

Další pokrok ve studiu česko-maďarských kulturních vztahů za obrození nastal po druhé světové válce. Maďarské práce navazovaly na Sárkánye. Bez Sárkányových výzkumů by například nevznikla ani obsáhlá pasáž o těchto vztazích v Angyalově přehledném článku „Magyarok és csehek“ (Maďaři a Češi) ve sborníku *Magyarország és Kelet-Európa* (Maďarsko a východní Evropa) vydaném roku 1947 v Budapešti Istvánem Gálem. Faktograficky čerpá ze Sárkánye mnoho i Endre Kovács v příslušné kapitole své knihy *Magyar-cseh történelmi kapcsolatok* (Maďarsko-české historické vztahy, Budapest 1952), která byla prvním souvislým zpracováním dějin česko-maďarských historických vztahů. V poslední době přispívají k poznání česko-maďarských kulturních vztahů za obrození významně drobné studie Istvána Frieda, založené na novém materiálu i osobitým přístupem zdůrazňujícím při těchto vztazích zejména prostředkující vliv německý. Pro nás jsou kromě jeho příspěvků o Karlu Georgu Rumym zvláště zajímavé jeho články o počátcích uherské slavistiky a Ribayovu vztahu k Šoproni.⁶³ O shrnutí dosavadních vědomostí o Dobrovského vztazích k Maďarům se pokusil bez vlastního pramenného výzkumu Endre Angyal ve studii „Dobrowsky und Ungarn“ (*Zeitschrift für slawische Philologie* 1954, roč. 23, č. 1, str. 1–24), přičemž se soustředil hlavně na známé české a ruské edice Dobrovského korespondence, jež doplnil o maďarskou literaturu. Angyal je také autorem studie o Kollárovi a jeho stycích s Maďary.⁶⁴

U nás měla největší význam rozsáhlá studie Josefa Macůrka „České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského obrození“ ve sborníku *Josef Dobrovský 1753–1953* (Praha 1953, str. 473–506), v níž autor vřadil styky Dobrovského s Maďary do širšího rámce česko-maďarských kulturních vztahů a soustředil se na objasnění vědeckých styků česko-maďarských na sklonku 18. století, rozvíjejících se u nás z iniciativy Dobnera a Dobrovského. Macůrek ukázal, že vědecké styky česko-maďarské se u nás rozvinuly zásluhou Dobnera a Praye už v šedesátých letech 18. století a že Dobner v tom proklestil cestu i Dobrovskému. Macůrkovu studii doplňují, pokud jde o styky Josefa Dobrovského s Ferencem Széchényim a Miklósem Jankovichem, příspěvky Richarda Pražáka zpracované na základě dosud neznámé korespondence Dobrovského se Széchényim a Jankovichem.⁶⁵

V Macůrkově brněnském semináři vzniklo i několik rukopisných prací na tuto tematiku; kromě diplomní práce Osvalda Machatky to byla materiálově cenná studie Blanky Kubešové-Pitronové, která rozebrala zvláště zevrubně Ribayovu korespondenci s Cerronim a Durychem, přinášející mnoho cenného materiálu i ke vztahům česko-maďarským.⁶⁶ Důležitý je i její příspěvek „Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách“ v prvním ročníku *Slovanských historických studií*.⁶⁷ K ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích pak přispěla Květa Mejdřická v knize *Čechy a francouzská revoluce* (Praha 1959), která tu jednak shrnula poznatky edice Bendovy a za druhé objasnila na základě vlastního pramenného výzkumu důležitou otázku takzvané helvetské rebelie na Českomoravské vysočině. Historik Jan Novotný spolupracoval na českém vydání Kovácsovy knihy o česko-maďarských historických stycích, jež u nás vyšla pod názvem *Maďaři a my*.⁶⁸ Partie o národním obrození v této knize získala jeho zásluhou na plastičnosti a autoři v ní také více přihlíželi k slovenskému prostředí než v původní maďarské verzi Kovácsovy knihy, přesto však se tu nevarovali řady věcných omylů a prohřešili se i tím, že nebrali v úvahu značnou část novější literatury.⁶⁹

Neobyčejně zajímavé srovnání maďarské jazykové obnovy s jazykovým úsilím jungmannovců provedl Henrik Becker v knize *Zwei Sprachanschlüsse* (Leipzig – Berlin 1948). Beckerova kniha srovnává podle určitých vyhraněných hledisek (*Sprachregelung, Sprachbereicherung, Sprachreinigung, Sprachbeschwingung*) jazykový vývoj český a maďarský a snaží se určit jejich specifické místo v obecném jazykovém vývoji i význam pro novodobý rozvoj české a maďarské literatury.

Kromě této základní literatury existuje celá řada dalších prací, které se dotýkají česko-maďarských vědeckých vztahů za obrození v rámci řešení jiných problémů. Tato literatura přispívá zejména k objasnění vědeckých vztahů česko-maďarských v případě Dobnera a Dobrovského a z maďarské strany podílu, který měl na těchto vztazích uherský učenec, spišský Němec Karl Georg Rummy aj., ohlasu Komenského díla v Uhrách na přelomu 18. a 19. století atd.

Tak například v četné literatuře o známém osvěcenském sporu o rozloze Velké Moravy mezi Salagiem, Katonou a Sklenářem, se dozvídáme o stanovisku, jež k němu zaujali Dobner a Dobrovský.⁷⁰ Cenné jsou tu – kromě uvedené již studie Macůrkovy – zejména práce Jána Tibenského, o něž se opírá i další literatura.⁷¹ Poměru pětikostelského biskupa Klima k Dobnerovi věnovala pak pozornost Margit Liberová, nedochované korespondenci Martinovićově s hrabětem Lambergem Josef Polišíenský.⁷²

Poměrně rozsáhlá literatura se obírá kromě základní studie Bujnákovy i zájmem Josefa Dobrovského o ugrofinskou lingvistiku. Z Maďarů o tom psali Oszkár Asbóth a Ernő Kiss, z Finů Emil Nestor Setälä, Jooseppi Julius Mikkola a Sulo Haltsonen.⁷³ Věnovali pozornost zejména Dobrovského cestě do Švédska a Ruska, Dobrovského dopisům o ugrofinské tematice, zejména jeho listu Ribayovi z 8. února 1793, uveřejněnému ve své době i v časopise *Bécsi Magyar Hírmondó* (roč. 1794, č. 33).

K poznání uherského okruhu Dobrovského dopisovatelů a známých i k hlubšímu pochopení česko-maďarských vědeckých vztahů za osvěcenství přispěly také Angyalovy a Friedovy studie o Karlu Georgu Rumym i starší maďarská práce Zoltána Tótha-Szabó o Juraji Ribayovi.⁷⁴ Významné jsou i práce Imre Bána, Juraje Ččetky, László Dobossyho a Józsefa Bakose o ohlasu díla J. A. Komenského v Uhrách v počátcích obrození.⁷⁵ Dobossy se zabýval rovněž zpracováním české lidové kroniky o Štilfrýdovi a Bruncvíkovi v maďarské literatuře a folklóru tohoto období.⁷⁶ K osvětlení studia česko-maďarských jazykových souvislostí na konci 18. a počátku 19. století přinesl ve svých pracích mnoho nových údajů László Gáldi, který se zmínil o Beregszászim, Gyarmathim aj.⁷⁷ Pro poznání Sándorova vztahu k češtině je důležitá též kniha Marián Rétheiové-Prikkelové.⁷⁸

Z nejnovějších maďarských prací mají i pro studium česko-maďarských vědeckých a kulturních vztahů na konci 18. a v prvních desetiletích 19. století značný význam i širěji koncipované studie László Gáldiho, Károlye Horvátha a László Sziklaye ve francouzsky psaném sborníku *Littérature Hongroise – Littérature Européenne* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1964),⁷⁹ který je jedním z nejvýznamnějších posledních vystoupení maďarské srovnávací vědy, jež zaznamenala v několika uplynulých letech, zejména na poli literární historie, neobyčejné pokroky. Vyvrcholení dosavadního studia česko-maďarských kulturních vztahů představuje společný sborník Československé a Maďarské akademie věd, který obsahuje i dvě cenné studie k česko-maďarským vztahům za národního obrození od Jana Novotného a László Sziklaye.⁸⁰ Zvláště objevná je studie Sziklayova o Kollárovu bytu v Pešti.

Souhrnný přehled literatury k česko-maďarským vědeckým vztahům za osvěcenství ukazuje sice na její velkou rozmanitost, pokud jde o práce přinášející dílčí podněty k řešení této problematiky, avšak také na naprostý nedostatek důkladných vědeckých prací zaměřených výhradně k tomuto tématu. Jde v podstatě jen o studie Bujnákovy, Sárkányovy a Macůrkovy, na nichž také může současné bádání nejvíce budovat, i když musí samozřejmě zároveň čerpat z velkého okruhu literatury přinášející mu často jen jeden či dva drobné údaje či dílčí hlediska. Podobná situace je u pramenů a pramenných edic, a proto archívni výzkum zůstává nadále programem i při zpracování česko-maďarských vědeckých vztahů za osvěcenství, které přes všechnu až dosud vykonanou práci nemůžeme stále ještě pokládat za ukončené.

Nárok na definitivní vyřešení problému si nečiní ani tato práce, zaměřená především na maďarské vztahy a ugrofinistickou činnost Josefa Dobrovského jako nejvýznamnější součást vzájemných vztahů české a maďarské osvěcenské vědy.

Poznámky k první kapitole

¹ Viz k tomu Jaroslava Pašiaková, „Apollo“, *Dějiny a národy: literárněhistorické studie o československo-maďarských vztazích*, Praha 1965, str. 269–276.

² Srov. *Magyarország története 1790–1849* (Dějiny Maďarska 1790–1849), Budapest 1957, a *Magyar irodalom története 1849-ig* (Dějiny maďarské literatury do roku 1849), Budapest 1957 (oddíl VII. a VIII.).

³ *Magyarország története I*, Budapest 1964.

⁴ Srov. k tomu například Tamás Távol, „A cseh ujjászületés“ (České znovuzrození), *Magyar Kisebbség* 1923 (II. půlrok), č. 23, str. 913; Oszkár Sárkány, „Magyarok Prágában 1773–1849“ (Maďaři v Praze 1773–1849), *Apollo* 1936, roč. II., svazek V., str. 248–251; týž, *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848* (Maďarské kulturní vlivy v Čechách 1790–1848), Budapest 1938, str. 20n.; Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *Časopis Matice moravské* 1958, č. 1–2, str. 84–87, a Endre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 155–159.

⁵ Srov. k tomu mou knihu *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, a studie „K činnosti maďarské reformované inteligence na Vysočině na počátku národního obrození“, *Vlastivědný sborník Vysočiny* 1961, oddíl věd společenských, str. 71–89; „Die kulturell aufklärende Tätigkeit der madjarischen reformierten Intelligenz in der Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt“, *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* (dále jen SPFFBU) 1964, řada historická, C 11, str. 127–146; „A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás kezdetén“ (Maďarská reformovaná inteligence v Čechách a na Moravě na počátku českého národního obrození), *Századok* 1964, č. 1–2, str. 3–41.

⁶ Viz Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), sign. LXII, LXIII; Literární archiv Národního muzea Praha (dále LANM Praha), sign. 2E50, 2B36, 3E43; rukopisné oddělení Széchényiho knihovny Budapest (dále SZKK Budapest), *Jankovich Miklós hagyatéka*; Ústřední piaristický archiv (*Piarista Központi Levéltár*) Budapest, For. 0–5, Nr. 47; rukopisné oddělení universitní knihovny (*Egyetemi Könyvtár Kézirattára* – dále EKK Budapest), *Pray György hagyatéka*, sign. G 116/2. Viz k tomu blíže ještě kapitolu druhou, pozn. 12, 23 aj.

⁷ Zemský archiv (*Országos Levéltár* – dále jen OL Budapest) Budapest, *Széchényi Ferenc levelezése*, sign. P 623. Viz k tomu mou studii „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962, řada literárněvědná D 9, str. 231–242.

⁸ Viz SZKK Budapest, sign. Quart. Germ. 568; Státní archiv (dále SA) Brno, sign. Cerr. II. 84; LANM Praha, pozůstalost Václava Fortunáta Durycha, sign. Korr. 3033. Srov. kapitolu druhou, pozn. 32.

⁹ Viz SZKK Budapest, Fol. Boh. Slav. 9. Srov. blíže kapitolu druhou, pozn. 27.

¹⁰ Archiv Maďarské akademie věd (*Magyar Tudományos Akadémia Levéltára*), *Magyar Irodalmi Levelezés* 4-r. 14 sz., 15 sz., 16 sz., 23 sz., 25 sz.

¹¹ *Die prager Zeitschrift „Ost und West“*, Berlin 1957.

¹² Viz SZKK Budapest, *Kovachich Márton György levelezése*, Quart. Lat. 43, IV, IX, XXI. Viz blíže kapitolu druhou, pozn. 248.

¹³ *Travels through the Bannat of Temeswar, Transylvania and Hungary in the Year 1770*, London 1777, francouzské vydání Paříž 1780, italské Benátky 1778. Srov. D. Kosáry, I. c., II, str. 152.

¹⁴ J. D. Ribini, *Descriptio itineris seu peregrinationis C. Francisci Széchényi per Germaniam, Belgium, Galliam et Scotiam*. Rukopis je uložen v SZKK Budapest. Uvádí též D. Kosáry I. c., II, str. 237.

¹⁵ Čerpal z něho ještě Oszkár Sárkány ve studii *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848*, Budapest, str. 11.

¹⁶ Podrobnější rozbor tohoto Sándorova cestopisu viz ve čtvrté kapitole této práce.

¹⁷ Viz *István Somody sárbogárdi református prédikátor naplója Ausztriában, Morva-, Cseh- és Németországon át Hollandiába tett utazásáról 1789–1790* (Deník reformovaného kazatele v Sárbogárdu Istvána Somodyho o cestě do Holandska přes Rakousko, Moravu, Čechy a Německo 1789–1790), SZKK Budapest, sign. Oct. Hung. 755; *Frankfurti utazás. 1792 dik esztendőben írta Mátyási József* (Cesta do Frankfurtu. V roce 1792 napsal J. M.), tamtéž Quart. Hung. 5; *Kis János superintendens emlékezései életéből* (Paměti superintendenta J. Kise), Sopron 1845, str. 124–125.

¹⁸ F. J. Sulzer, *Altes und neues, oder dessen litterarische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn, Oesterreich...* s. I. (1782); Gedeon Szolga (pseudonym Györgye Praye), *Anmerkungen über F. J. S. litterarische Reise in so weit sie Ungerland betrifft*, Ofen 1783.

¹⁹ Srov. Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa III, Aufklärung und Absolutismus*, München 1958, str. 54.

- ²⁰ Srov. Josef Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946, str. 236–237.
- ²¹ Balthasar Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788–90 durch die Dacischen, Sarmatischen und Nordischen Karpathen*, Nürnberg 1791; „Briefe auf einer Reise aus Westphalen über Deutschland nach Ungarn bis in die Wallachey in den Jahren 1789 und 1790 an einen Freund in Brünn“, *Historisch-Politisches Journal* 1792, II.
- ²² Tiskem z nich vyšel ve své době *Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi*, Tom I, Sopron 1799; *Index...* Pest 1800; *Suppl. I.* Pressburg 1803; *Index...* Pressburg 1803; *Suppl. II.* Sopron 1807; *Index...* Pressburg 1813, a *Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék.*, pars I–IV, Vindobonae 1796, 1800, 1811, 1819.
- ²³ *Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae* 1–3, Vindobonae 1799–1812.
- ²⁴ Viz István Balogh, *Az Egyetemi nyomda termékeinek címjegyzéke 1777–1877* (Seznam titulů universitní tiskárny 1777–1877), Budapest 1882. Srov. k tomu původní katalogy z let 1784, 1796, 1830 v EKK Budapešť.
- ²⁵ Srov. například list Josefa Dobrovského Janu Petru Cerronimu z Vídně 29. června 1821, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948, str. 152.
- ²⁶ Viz *A budapesti egyetemi könyvtár vendégkönyvei I (1786–1829)* (Návštěvní knihy budapeštské universitní knihovny), EKK Budapešť, sign. J 53.
- ²⁷ *Tudományos Gyűjtemény* 1830, sv. 8, str. 112–113.
- ²⁸ Doklady o volbě Ignáce Batthyánye, Jánose Pasquiche, Johanna Christiana Engla a Karla Georga Romyho za členy KČSN jsou v Archívu ČSAV Praha, sign. 1785/45; 1797/25; 1798/3, 28, 57; 1817/30, 43; 1818/7, 37, 40.
- ²⁹ Viz *Hlasatel český* roč. II, 1807, díl I, str. 51–54 a 57–62.
- ³⁰ *Sokfélé* sv. XII, Győr 1808, st. 3–183.
- ³¹ Juraj Ribay, *Vocabularium Hungarico-Slavicum*, SZKK Budapest, Quart. Slav. 2, a Karl Georg Romy, *Magyarisch-slawische etymologische Miscellen*, tamtéž Quart. Germ. 5. Na rukopis Romyho upozornil István Fried v „Romy Károly György soproni évei“ (Šoproňská léta Karla Georga Romyho), *Soproni Szemle* 1963, č. 1., str. 73.
- ³² Viz *Series studiosorum Coll. Ref. Debrecziensis 1792–1825* a *Iskolai osztályozási könyvek 1797–1848*, Archív reformovaného kolegia v Debrecíně.
- ³³ Viz *Protocollum togatorum subscribentium 1797–1840* a *Tabella generalis studiosorum ad annum 1812–1816*, Archív reformovaného kolegia v Šarišském Potoku.
- ³⁴ Srov. *Fölvételi könyv 1791-től 1851-ig*, Archív reformovaného kolegia v Pápě.
- ³⁵ Viz Archív moravské reformované superintendence v budově Husova sboru (dále AMS) Praha, fasc. 62, 115 aj.
- ³⁶ Viz Archív zadunajské reformované superintendence v Pápě (*A dunántúli református egyházkerület levéltára* – dále DRE-KL), sign. 1811/119, 1815/44, 1815/86, 1816/41, 1817/44, 1817/82; Archív předtiské reformované superintendence v Šarišském Potoku (*A tiszánimenni református egyházkerület levéltára* – dále jen TIREKL), sign. A XXXVIII 15533 aj.; Rádayova knihovna (*Ráday Könyvtár* – dále RK) v Budapešti, fond *Püspöki levéltár* (Biskupský archív), sign. A 9, C 20, N 76 atd.
- ³⁷ Srov. TIREKL Šarišský Potok, sign. A XXV 9412, A XXXV 13758 aj.
- ³⁸ Viz SÚA Praha, Č G Publ. 1774–1783, G 1, č. 161 aj., a SA Brno, B 14, fasc. 96.
- ³⁹ *Esztergomi bencés gimnázium anyakönyvei* (Matrika ostrřihomského benediktinského gymnasia), Státní archív (*Állami Levéltár*) v Ostrřihomi; *Pesti kegyesrendi gimnázium anyakönyvei* (Matrika peštského piaristického gymnasia); Piaristický archív (*Kegyesrendi Levéltár*) v Budapešti.
- ⁴⁰ Viz *Schematismus scholasticae juventutis in gymnasio a. c. addictorum Soproniensi, MDCCCVI – MDCCCXXXVII*, Archív evangelického gymnasia v Šoproni. Ondřej Palacký tu byl v alumnátě a studoval třetí třídu syntaktickou a první a druhou rétorickou. Mezi jeho spolužáky byli další Češi, například Václav Beneš ze Studnice v kraji Královéhradeckém, Jan z Bučiny na Chrudimsku a Alexander Španiel z Klobouk u Brna.
- ⁴¹ List Sámuela Gyarmathiho Josefu Dobrovskému z 30. dubna (Bujnák nesprávně uvádí 30. srpna) 1799 uveřejnil Pavel Bujnák, „Dobrovského miesto v ugrofínskej lingvistiké“, *Bratislava* 3, 1929, č. 3–4, str. 657–658; dva nedatované listy Josefa Dobrovského Ferenci Széchényimu (patrně z let 1803–1804), list Miklóse Jankoviche Josefu Dobrovskému z Budína 11. listopadu 1813 a odpověď Dobrovského Jankovichovi z 22. prosince 1813 otiskl Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962, řada literárněvědná D 9, str. 236–239, a týž, „Josef Dobrovský kapcsolatai Széchényi Ferencsel és Jankovich Miklóssal“ (Styky Josefa Dobrovského s Ferencem Széchényim a Miklósem Jankovichem), *Filológiai Közlöny* 1962, č. 3–4, str. 315n.

⁴² Sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 495–506. Zde nacházíme listy Gelasia Dobnera Györgyi Prayovi z Prahy 24. listopadu 1763, 20. února 1764, 12. srpna 1764, dopis Františka Pubičky Prayovi z 24. ledna 1770, Johanna Christiana Engla Dobrovskému z Vídně 19. června 1795 a 13. října 1798 aj.

⁴³ Ágoston Kubinyi, „Engel János Keresztély levelezéséből“ (Z korespondence J. Ch. Engla), *Magyar Académiai Értesítő* 1855, str. 479n.; Ludwig von Thallóczy, „Johann Chr. Engel und seine Korrespondenz 1770–1814“, *Ungarische Rundschau* IV, 1915, str. 286, 293, 296–297, 307–315, 338–339, 356–358.

⁴⁴ *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*, vydal V. Jagić, Berlin 1885; *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslawen*, vydal V. Jagić, Berlin 1897; paralelní ruské vydání *Novyja pisma Dobrovskogo, Kopitara i drugih jugozapadnyh slavjan*, Sankt Petěrsburg 1897; *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunáta Durycha z let 1778–1800*, vydal Adolf Patera, Praha 1895; *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*, vydal Adolf Patera, Praha 1913; *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Samuela Bandtkeho z let 1810–1827*, vydal V. A. Francev, Praha 1906; *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, vydal Adolf Patera, Praha 1908.

⁴⁵ *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, vydali Josef Volf a F. M. Bartoš, Praha 1941; *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948.

⁴⁶ *Viz Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai* (Akta Sedmihradské společnosti pro pěstování maďarského jazyka), Bukarest 1955, str. 199, 201, 291.

⁴⁷ *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (Z dějin našich styků se sousedními národy), Budapest 1962, str. 125–126.

⁴⁸ „Egy úti napló 1815–1817“ (Cestovní deník 1815–1817), vydal Miklós K. Papp, *Történeti Lapok* 1875, č. 2–12; *Gr. Széchényi István naplói* (Deníky hr. I. Sz.) I, vydal Gyula Viszota, Budapest 1925.

⁴⁹ *A magyar jakobinusok iratai* (Akta maďarských jakobínů) I, Budapest 1957, str. 586–587, 662–663, 676, 704, 784–785, 861; II, Budapest 1952, str. 88, 110, 136, 143–144, 155, 659, 715; III, Budapest 1952, str. 401.

⁵⁰ „Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie* I, Praha 1955, str. 108–111.

⁵¹ Vydal jej Zsolt Alszeghy v Budapešti. Další vydání pořídili po roce 1945 s. d. László Geréb rovněž v Budapešti a tamtéž vyšlo roku 1951 i vydání Gábora Tolnaie.

⁵² *Kazinczy Ferenc levelezése* (Korespondence F. K.) I–XXI, vydal János Váczy, Budapest 1890–1911; XXII, vydal István Hársányi, Budapest 1927; XXIII, vydala Margit Busaová a kol., Budapest 1960.

⁵³ „Magyarok Prágában 1773–1849“, *Apollo*, sv. V, 1936; *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848*, Budapest 1938 jako zvláštní otisk z *A bécsi Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* (Ročenka vídeňského Historického institutu hraběte Kunó Klebelsberga), roč. VII, 1937.

⁵⁴ *Viz Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodye*, 1. vyd. Pressburg 1818. Cituji podle *Františka Palackého spisy drobné III*, Praha 1902, uspořádali Bohuš Rieger, V. J. Nováček a Leander Čech (dále *Spisy drobné III*), str. 28.

⁵⁵ Tamtéž, str. 42.

⁵⁶ *Magyar kulturális hatások Csehországban...*, str. 20. Srov. k tomu též mou studii „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *Časopis Matice moravské* (dále jen *ČMM*) 1958, č. 1–2, str. 80.

⁵⁷ Tamtéž, str. 49.

⁵⁸ „A hexameterrel éles kezdete a régi s új nemzetek között“ (Počátky používání časomíry u starých a nových národů), *Erdélyi Múzeum* 1814, č. 2, str. 128–139.

⁵⁹ Upozorňuji na něj ve stati „K jubilejní šafaříkovské literatuře“, *SPFFBU* 1952, řada literárně vědná D 9, str. 209, a v recenzi knihy László Sziklaye *A szlovák irodalom története* (Dějiny slovenské literatury), *Slavia* 1964, č. 2, str. 324.

⁶⁰ Srov. můj článek „Palacký a Maďaři před rokem 1848...“, str. 77n.

⁶¹ *Magyar Kisebbség* 1923, II, č. 19–24.

⁶² Rezső Gálos, „Die Reise des Dániel Cornides nach Göttingen 1785“, *Ungarische Jahrbücher* 1932, IV, str. 316n.

⁶³ „Rumy Károly György, a kultúrközvetítő“ (K. G. R. zprostředkovatel kulturních hodnot), *Filológia* i *Közlöny* 1963, č. 1–2; „Rumy Károly György soproni éve“ (Šoproňská léta K. G. R.), *Soproni Szemle* 1963, č. 1; „A magyarországi szlavisztika kez-

deteihez“ (K počátkům slavistiky v Uhrách), *Helikon* 1964, č. 2–3; *Cseh-magyar kapcsolatok a XIX. század első évtizedeiben* (Česko-maďarské styky v prvních desetiletích 19. století), rukopis, Budapest 1963; „Ribay György (Juraj) és Sopron“ (J. R. a Šoproň), *Soproni Szemle* 1965, č. 2, str. 180–184.

⁶⁴ Endre Angyal, „Kollár János az ember és az író“ (Jan Kollár, člověk a spisovatel), *Acta Universitatis Debreceniensis*, Debrecen 1956, str. 117–144.

⁶⁵ Viz Pražákovy příspěvky citované v pozn. 41.

⁶⁶ O. Machatka, *Češi a Maďaři na počátku národního obrození*, rukopis, Brno 1953; B. Kubešová-Pitronová, *Dvě studie k česko-uherským stykům z konce 18. století*, rukopis, Brno 1952.

⁶⁷ Praha 1955, str. 80–111.

⁶⁸ Praha 1959.

⁶⁹ Podrobnější kritiku srov. v mé recenzi této knihy, *Slavia* 1964, č. 1, str. 655–658.

⁷⁰ Nejvýstižněji tuto otázku rozebral se zaměřením na Dobnera a Dobrovského Josef Macůrek, „České a uherské dějepi-sectví...“, str. 484–486.

⁷¹ Z Tibenského prací na toto téma jsou nejdůležitější „Juraj Sklenár a jeho spor s Katonou o rozlohe Velkej Moravy“, *Historický sborník I*, Martin 1947, str. 350n.; „Vznik, vývoj a význam veľkomoravskej tradície v slovenskom národnom obrození“, sborník *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Bratislava 1956, str. 142–153; J. Papánek – J. Sklenár, Martin 1958.

⁷² Margit Liberová, „Klimo püspök mint maecenas“ (Biskup Klimo jako mecenáš), *Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából* 1933, č. 23 z listopadu 1933; Josef Polišenský, „Korespondence moravského osvícence hraběte Lambergera s J. F. Opitzem o francouzské revoluci“, *ČMM* 1952, str. 140–148.

⁷³ O. Asbóth, „Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság“ (D. a maďarské jazykové příbuzenství), *Nyelvtudomány* 1914, sv. V, str. 59–63; E. Kiss, „A finn-ugor nyelvhasználat történetéhez“ (K dějinám ugrofinského srovnávacího jazykozpytu), *Nyelvtudományi Közlemények* 1910, sv. 30, str. 238–239; E. N. Setälä, *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen historiaan* (Dodatky k dějinám ugrofinského jazykozpytu), Helsingissä 1891, str. 112n.; J. J. Mikkola, „Slaavilainen kielen-tutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot suomen kielen sukulaisuusteista“ (Vědomosti patriarchy slavistiky Josefa Dobrovského o jazykovém příbuzenství finštiny), *Virittäjä* 1908, str. 89–92; Sulo Haltsonen, „Suomea koskevia matkätietoja v-lta 1792“ (Cestopisné údaje o Finsku z roku 1792), *Historiallinen aika-kauskirja* 1942, str. 222–228; týž, „Praha ja Suomi“ (Praha a Finsko), *Juhlakirja Eero K. Neuvosen täyttäessä 60 vuotta*, Helsinki 1964, str. 36–37.

⁷⁴ E. Angyal, „Karl Georg Romy (1780–1847), ein Vorkämpfer der deutsch-slavisch-ungarischen Wechselseitigkeit“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jahrgang 8, 1958/1959, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft I; I. Fried, „Romy Károly György a kultúrközvetítő“, *Filológiai Közlöny* 1963, č. 1–2; týž, „Romy Károly György soproni éveit“, *Soproni Szemle* 1963, č. 1; Z. Tóth-Szabó, „A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve“ (Počátky česko-slovenské duchovní pospolitosti. Životní dílo Juraje Ribaye), *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1937, č. 4–9.

⁷⁵ Viz Imre Bán, „Comenius és a magyar szellemi élet“ (K. a maďarský duchovní život), *Pedagógiai Szemle* 1958, č. 10; Juraj Čečetka, „Samuel Tešedík a Komenského Oratio de cultura ingeniorum“, *Acta Comeniana* 1958, č. 2; László Dobossy, „Komenskývel a Világ útvesztőjében“ (S K. v jeho Labyrintu světa), *Filológiai Közlöny* 1960, č. 3–4; József Bakos, „Varia Comeniana Hungarica I“, *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII*, Eger 1961, str. 305–314; týž, „Comenius magyarul: Rimány Világ labirintusa és Szív Paraditsoma“ (K. maďarsky: Rimányův Labyrint světa a ráj srdce), tamtéž VIII, Eger 1962, str. 151–162.

⁷⁶ „Egy cseh népkönyv sorsa a magyar folklórban és magyar irodalomban“ (Osud jedné české knížky lidového čtení v maďarském folklóru a literatuře), *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvészeti és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXII, č. 1–4, str. 267–279. Vyšle též německy, „Das Schicksal eines tschechischen Volksbuches in der ungarischen Folklore und Literatur“, *Studia Slavica* 1965, tomus XI, fasciculi 3–4, str. 331–344.

⁷⁷ Srov. L. Gáldi, „Sur quelques pionniers des rapprochement étymologiques slavo-hongrois“, *Studia Slavica* 1955, č. 1–3. Viz k tomu i jeho knihu *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* (Maďarská slovníková literatura za osvícenství a doby reformní), Budapest 1957.

⁷⁸ *Sándor István nyelvtudománya* (I. S. jako jazykovědec), Budapest 1909.

⁷⁹ Jde o studii L. Gáldiho „La néologie en Europe centrale et orientale“, K. Horvátha „La signification des termes ‚classicisme‘ et ‚romantisme‘ dans les littératures hongroises et est-européennes“ a L. Sziklaye „Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes“.

⁸⁰ Viz Jan Novotný, „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–122, a László Sziklay, „Maďarské vztahy Jána Kollára v Pešti“, tamtéž, str. 85–108. Totéž vyšlo v maďarském znění v *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 139–175 (článek Sziklayův) a str. 177–197 (článek Novotného).

Předpoklady a charakteristika česko-maďarských vědeckých vztahů za osvícenství

Povaha osvícenství u Čechů a Maďarů. Ráz česko-maďarských vědeckých vztahů za osvícenství. Předchozí vývoj. Význam česko-maďarských kulturně politických vztahů na počátku obrození.

Osvícenské období je v českých i maďarských dějinách dobou počátků národního hnutí českého a maďarského, dobou počátků takzvaného národního obrození. Jedním z nejdůležitějších rysů tohoto období je rozvoj vědeckého bádání; to sice nespočívá ještě bezprostředně na národní bázi (jako v době rozmachu národních hnutí obou národů ve 30. a 40. letech 19. století), ale tvoří přesto nezbytný předpoklad pro vznik národní vědy české i maďarské. Universalismus osvícenské vědy, její kritický přístup, byly šťastné základy, na nichž mohla národní věda v pozdějším údobí spolehlivě budovat. Ve starších i novějších pracích¹ se příliš často setkáváme s tím, že se klade ostrá protikladná mez mezi vědu osvícenského a romantického období; tím se stírá jejich vnitřní spojitost a návaznost, která je příznačná právě pro vědu malých národů, kde osvícenská i romantická etapa tvoří dvě fáze jednoho vývojového procesu.²

Vezmeme-li například Josefa Dobrovského a Františka Palackého jako nejvýznamnější vědecké představitele těchto dvou vývojových etap naší obrozenecké společnosti, zjišťujeme, že základní rozdíl mezi nimi není v metodickém přístupu ani v celkovém ideologickém zaměření, nýbrž v tom, že osvícenská objektivita Dobrovského je u Palackého nutně nahrazena romantickou nacionální koncepcí. Ta se jeví jako nezbytný důsledek protikladného vývoje národních hnutí habsburské monarchie, který se musel promítnout do všech oblastí národního života, tedy i do vědy. Tento rys je ovšem příznačný pro celou Dobrovského a Palackého generaci. Vyplývá z toho i fakt, že vědecká spolupráce česko-maďarská, tak silně rozvinutá za osvícenství, od třicátých let devatenáctého století takřka ustává a je zaměřena polemikou obražející rozporné a odstředivé tendence českého a maďarského hnutí uvnitř monarchie.⁴

Tím není řečeno, že by sporné otázky mezi českou a maďarskou vědou neexistovaly už za osvícenství. Dokladem je třeba střetnutí Salagia a Dobnera o Velkou Moravu, k němuž se vyjádřil také Josef Dobrovský. Avšak tento spor tehdy ještě neměl nacionální zabarvení, šlo v něm především o vědeckou pravdu.⁵ O tom svědčí například polemika o Čecha a Lecha, kdy se proti Dobnerovi postavili vedle Poláka Jablonowského i Češi Pubička a Duchovský.⁶ Ani jazykové obrany, s nimiž se v hojné míře setkáváme jak u Čechů, tak u Maďarů v posledních desetiletích 18. století, ani některé historické spisy dotýkající se choulostivých otázek (například Sklenárovy spisy o Velké Moravě), v nichž už se setkáme s určitým národním povědomím, nelze ještě pokládat za uvědomělý projev novodobého nacionalismu. Nelze však také projevy národního vědomí za osvícenství kategoricky popírat; projevy feudálního nacionalismu, které byly výrazem národního povědomí a nevyplývaly ještě z procesu konstituování novodobých národů, existovaly

samozřejmě daleko dříve. Hraniční čáru mezi novodobým a starším nacionalismem určuje právě společenská podstata procesu národního obrození, směna dvou společenských řádů na přelomu 18. a 19. století, kdy se i ve střední Evropě uplatňují nové industrializační hospodářské tendence a ideové proudy spoluvytvářející myšlenkový svět nastupující technické civilizace. V tomto smyslu existují zárodky novodobého nacionalismu také už za osvětenství.

V každém případě klade osvětenství u Čechů a Maďarů základy pro budování národní vědy, kterou plně vytváří teprve generace Františka Palackého a Ference Toldyho. V této souvislosti bylo by jistě zajímavé provést jednou důkladnou konfrontaci osvěcenské historické produkce s dílem Palackého; Palackého koncepce husitství není totiž myslitelná bez osvěcenské rehabilitace Husa a Žižky.⁷ Pro Palackého mělo zvláštní význam Palackého pojetí Josefa Dobrovského, které – jak správně ukázal František Kavka⁸ – zahájilo novou etapu v našem chápání husitství, neboť je hodnotilo už jako epochotvorné hnutí.

Osvícenství kladlo svým příklonem k náboženské toleranci také základy pro jednotu českého národního hnutí, nerozdíraného oslabujícím náboženským rozporem (jako třeba na Slovensku). Českou osvěcenskou buditelskou generaci tvořili většinou katolíci; přesto se u jejich nejvýznamnějších představitelů téměř nesetkáme s náboženskou nesnášenlivostí. To není dáno jen josefinismem, ale také uvědoměním si významu, jaký měla pro český národ dávná tradice husitská. Dobře je známo tolerantní stanovisko Josefa Dobrovského, Františka Martina Pelcla a jiných;⁹ to ulehčovalo například i činnost maďarské reformované inteligence v českých zemích po vydání tolerančního patentu, již velice přáli Václav Matěj Kramerius, Karel Rafael Ungar a Jiljí Chládek.¹⁰

Osvícenství navazuje ovšem také na starší slavistickou tradici barokní, na Balbína, Pešinu z Čechorodu, Středovského aj.¹¹ Rozhodujícím momentem pro české osvětenství byla však snaha pozvednout českou vědu a kulturu na soudobou evropskou úroveň; touto snahou se i později nejvýznamnější představitelé českého obrození příznivě odlišují od řadových buditelů, postrádajících širšího rozhledu, jejichž jedinou předností bylo uvědomělé češství. Bylo štěstím českého obrození a české obrozenské vědy, že měly ve svém středu tak vynikající světově rozhleděné osobnosti, jako byli Josef Dobrovský a František Palacký, jimž byl ohled na soudobou evropskou úroveň samozřejmým východiskem vši práce. Jejich zásluhou, a také zásluhou Šafaříkovou, předčila naše obrozenská věda jasně uměleckou literaturu, jejímž jediným reprezentačním zjevem byl vpravdě dobou nepochopený Máchá, a získala si i významné jméno v zahraniční.

V česko-maďarských vědeckých vztazích za osvětenství zaujímá zcela výjimečné místo postava Josefa Dobrovského. Ne snad proto, že by Dobrovský byl jediný či první, kdo do nich zasáhl. Josef Macůrek prokázal ve své studii k dvoustému jubileu narození Josefa Dobrovského, že česko-maďarské vědecké styky za osvětenství zahájil u nás už počátkem 60. let 18. století Dobner, který se ve své korespondenci s uherským jezuitou Prayem dotkl ještě před Dobrovským kriticky otázky nepomucké.¹² Dobner se zúčastnil už před Dobrovským také diskuse slovenské a maďarské osvěcenské vědy o otázce Velké Moravy, podnícené pracemi Salagiovými, Sklenárovými a Katonovými.¹³ Znalost uherských pramenů, uherské historiografie i problematiky je příznačná také pro další české historiky, například Františka Pubičku, který rovněž již před Dobrovským znal pojednání Johanna Eberharda Fischera *De origine Ungrorum* (1756), dokazující ugrofinský původ Maďarů.¹⁴

Místo Josefa Dobrovského v dějinách česko-maďarských kulturních vztahů lze pochopit jediň ve spojitosti s jeho dobou i předchozím vývojem. Ani pobělohorské období totiž neuzavírá zcela možnost hlubšího styku mezi českými zeměmi a nábožensky svobodnějšími Uhrami. Existovala zde čilá výměna kulturních hodnot, která se projevila i v poměrně hojných stycích českých a maďarských nekatolíků. Svědčí o tom například výskyt českých studentů na uherských protestantských školách,¹⁵ podíl českých nekatolíků na životě uherských protestantských škol a církvi (kromě J. A. Komenského je tu i významná postava českého biskupa uherských refor-

movaných Jana Valesia z první poloviny 18. století)¹⁶ a významný je i pražský pobyt Františka II. Rákócziho a jeho provolání k českým stavům atd.¹⁷

Styky českých a maďarských katolíků byly velmi bohaté a je škoda, že jim dosud byla věnována tak malá pozornost. Řada maďarských studentů studovala na universitách v Praze a Olomouci i na českých a moravských gymnasiích. Zvláštní kapitolu by si zasluhovaly styky zakladatele trnavské university arcibiskupa Petra Pázmánye s českými zeměmi (Pázmány studoval v jezuitské koleji v Brně a řadu svých děl vydal v Praze, kde byl také roku 1616 vysvěcen na biskupa) a četné překlady českých katolických barokních děl do maďarštiny a maďarských do češtiny.

Z maďarských překladatelů české katolické literatury vynikl v první polovině 17. století Venczel Tesseni. Z děl maďarských katolických teologů byla v 18. století překládána do češtiny kupříkladu díla Istvána Tarnócziho a Andráse Illése.¹⁸ V druhé polovině 17. století byly v Praze vydány četné latinské spisy Jánose Nádasiho a Gábora Hevenesiho. Hevenesi je spolu s Kapri-naiem počítán k zakladatelům historické heuristiky v Uhrách. Jejich rukopisná sbírka v buda-peštské Universitní knihovně obsahuje i četné prameny k českým dějinám a česko-uherským vztahům ve 13.–17. století.¹⁹ České duchovní tradice pomáhali šířit v uherském prostředí i někteří profesori trnavské university jako například někdejší profesor Karlovy university v Praze, filosof Gábor Kápi, zanícený ctitel Karla IV.

Zvláštní pozornosti zasluhuje dílo Bohuslava Balbína, který se ve svých pracích (zejména v *Epitome historica rerum Bohemicarum* a v *Historia de ducibus ac regibus Bohemiae*) opíral ve velké míře o maďarské humanisty, pozdní i rané, o Forgáche, Istvánffyho, Duditha i Bonfiniho. Stavěl se často proti jednostrannému maďarskému hledisku Bonfiniho, avšak jeho polemika zůstávala vždy na objektivní půdě, nedoznala ještě nacionalistického zabarvení 19. století. Balbín si byl vždy vědom úzké spojitosti českých a uherských dějin, a proto také při výkladu české historie tolik přihlížel k maďarským událostem. A to nejen tam, kde se bezprostředně a podstatně dotýkaly českých věcí (boje Přemysla Otakara II. a Bély IV., doba poděbradská), ale i v případě tatarského vpádu, kuruckých povstání apod. K této všestranné znalosti jistě hodně přispěly i osobní pobyt Balbínův v Uhrách a jeho obdiv k větší duchovní svobodě Maďarů a národnímu, vlasteneckému rázu maďarského katolicismu.

Na nutnost historické součinnosti českých zemí a Uher v boji proti tureckému nebezpečí poukazoval zvláště pražský kanovník a titulární biskup v Szendrő Jan Tomáš Pešina, v jehož díle *Mars Moravicus* nacházíme četné odkazy na maďarské dějiny, mezi nimi i zajímavý rozbor Dózsova povstání. Maďarskou tematiku lze vysledovat v řadě barokních „jarmarečních písní“ i v próze barokního období; cenná je zejména legenda o sv. Anežce, která pocházela po matce z rodu arpádovského. Jejím autorem byl člen řádu křižovníků Jan František Beckovský, jeden z nejplodnějších autorů českého baroka na přelomu 17. a 18. století. V náboženské spisbě tohoto období se zdůrazňovala zejména postava sv. Vojtěcha jako společného světce Čechů, Maďarů a Poláků.²⁰ Uherských dějin se dotýká na mnoha místech také Beckovského *Poselkyně starých příběhův českých* (I. díl, Praha 1700), kde čteme například obšírný popis Hunyadiho vítězství nad Turky v roce 1456.²¹

Česko-maďarské vztahy na počátku 17. století a v období pobělohorském nelze tedy redukovat pouze na protihabsburská stavovská povstání či styky českých a uherských protestantů, jak to učinili ve své knize Endre Kovács a Jan Novotný.²² Existují tu bohaté kulturní styky v nejrůznějších prostředích bez ohledu na náboženskou příslušnost a tento moment působí příznivě i na rozvoj česko-maďarské vědecké spolupráce za osvícenství. Není náhodné, že na jejich počátku stojí Dobnerův liberální, konfesionálně nezaujatý výklad nepomucké otázky Prayovi v listě z roku 1763²³ a že čeští vědci Voigt a Dobner si v 70. a 80. letech 18. století dopisovali také s jedním z nejsvobodomyšlnějších maďarských učenců té doby, piaristou Károlyem Koppim,²⁴ obdivovatelem Schlözrovým, který se hlásil k myšlenkám francouzské revoluce a byl zapleten do jakobínského hnutí v Uhrách. Koppiho víra v právo člověka a občana a přirozené právo každého národa

na svobodu dala jeho osvícenským názorům výrazný protihabsburský charakter, s nímž souvisel i jeho zájem o české dějiny, dějiny národa v habsburském celku stejně utlačovaného jako Maďaři.²⁵ Mikuláš Adaukt Voigt, František Faustin Procházka a další věnovali od 70.–80. let 18. století značnou pozornost také otázkám česko-uherských vztahů v období humanismu, zejména působení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic v Uhrách a činnosti podunajské literární společnosti humanistické na přelomu 15. a 16. století. Procházka spatřoval v této společnosti přímou předchůdkyni osvícenské České společnosti nauk, vyzvedl její středoevropskou orientaci a zdůraznil nutnost navazovat na tuto orientaci i za osvícenství, kde se tato kulturní spolupráce malých středoevropských národů měla stát – podle Procházky – jejich hlavní oporou proti násilné germanizaci. Proto Procházka zdůrazňoval také nezávislost podunajské společnosti na humanistických společnostech německých a její význam pro prohloubení kulturních svazků česko-uherských.²⁶ Pozoruhodná je také celá řada dalších faktů, týkajících se česko-maďarských vědeckých vztahů za osvícenství, ať už je to činnost Sonnenfelsových žáků v Praze, Olomouci, Opavě, Budíně a Kluzi v tereziánském a josefinském období,²⁷ pražské působení Sedmihradana Ignáce Borna, který měl velkou autoritu i v josefinsky orientovaných, avšak národně uvědomělých kruzích maďarských,²⁸ či přátelské vztahy českých osvícenců k vůdčí organizátorské osobnosti počáteční fáze maďarského obrození Ferency Széchényimu, který stejně jako později jeho syn, „velký Maďar“ István Széchenyi, projevoval dosti porozumění pro slovanské snahy v Uhrách a mecenášsky podporil i českou vědu.²⁹ Měl v tomto směru předchůdce již v pětikostelském biskupu Slováku Juraji Klimovi, který umožnil vydání druhého svazku Dobnerova díla *Monumenta historica Bohemiae* (1768) a získal pro biskupskou knihovnu v Pětikostelí i spisy Petraschovy, Pubičkovy, Voigtovy a Bornovy.³⁰

Česko-maďarské kulturní a vědecké vztahy měly tedy v době, kdy do nich zasáhl Josef Dobrovský, již svou tradici. Nové národně politické a duchovní otázky vykrystalizovaly z ideového a společenského kvasu 18. století v jeho druhé polovině i v habsburské monarchii, kde u hnutí jednotlivých malých národů, probouzejících se k plné emancipaci, byly dobové společenské problémy vždy posuzovány z hlediska celonárodních zájmů. Prvořadým hospodářským a kulturním problémem jednotlivých národů habsburské monarchie bylo jistě přiblížit se úrovni vyspělejších zemí západní Evropy, k čemuž konec konců směřovaly i hlavní josefinské reformy; a byly potud také v souladu s potřebami malých národů Rakouska. Na druhé straně však usilovaly tyto národy také o svou národně politickou a duchovní emancipaci v rámci stávajících poměrů, a tady už se situace komplikovala, projevila se slabost mnohonárodnostních seskupení typu habsburské monarchie, která jak se ukázalo v pozdějším vývoji během 19. století, mohla sice malým národům uvnitř monarchie poskytnout jistou ochranu před silnějším nacionalismem německým, avšak přesto jim nemohla dát možnost plného a opravdu svobodného národního rozvoje. Za této situace byla spolupráce malých národů uvnitř monarchie jednou z nejlepších možností, jak realizovat jejich národně politické tužby. Že se tak nestalo, způsobil další vývoj, hlavně nešťastný vývin národnostní otázky v Rakousku. Fakt vzájemné spolupráce i možností, které skýtala, zde však zůstává a možnost tohoto řešení, to jest všestranné spolupráce malých národů uvnitř rakouské monarchie i dalších státních celků střední a východní Evropy jako prostředku k dosažení plné svobody a nezávislosti a omezení převahy a zvláště velkých a mocných národů jednotou malých zde zůstává zachována i v celém dalším průběhu historického vývoje.

Z tohoto hlediska třeba posuzovat i význam česko-maďarských kulturně politických vztahů, v nichž měly vztahy vědecké za osvícenství prvořadou úlohu proto, že do jisté míry předcházely a zároveň nahrazovaly vlastní styky politické. Věda za osvícenství plnila u Čechů i Maďarů (u Maďarů ve větším měřítku také krásná literatura a u nás zase divadlo) do značné míry také úlohu organizátorky národního života a řešila otázky zásadní důležitosti i pro celkový program národního hnutí. Takovými otázkami byly někdy i otázky zdánlivě čistě vědecké, například některé historické problémy, jako diskuse o hranicích Velké Moravy, otázka nepomucká atd., a vel-

ký význam měly pro formování vzájemných kulturních souvztažností či disparitností těchto národů i některé otázky lingvistické. V tomto směru je neobyčejně důležité posoudit důkladněji právě místo a podíl Josefa Dobrovského v česko-maďarských vědeckých vztazích.

Poznámky ke druhé kapitole

¹ Jejich přehled, pokud jde o historii, podává naposled Jaroslav Marek v článku „Tradice osvícenství a moderní historiografie“, *Československý časopis historický* (dále jen ČsČH) 1964, č. 4, str. 498–513.

² Sám Marek dokazuje ve svém článku (str. 500) na základě německé a francouzské literatury třicátých let našeho století v protikladu ke svému hlavnímu tvrzení, že to, co bývá někdy považováno za specifický rys romantického myšlení, jako například historismus, vzniklo už za osvícenství. Nejvýrazněji to doložila práce Friedricha Meineckeho *Die Entstehung des Historismus I–II*, 2. vyd., München 1946.

³ K poměru Palacký – Dobrovský a jejich vzájemným souvislostem srov. z novější literatury například Milena Jetmarová, *František Palacký*, Praha 1961, str. 21; Milan Machovec, *František Palacký a česká filosofie*, Praha 1961, str. 75–79 (Rozpravy ČSAV, roč. 71, sešit 2, řada společ. věd); též, *Josef Dobrovský*, Praha 1964, str. 153–154. Proti uznání kontinuity a návaznosti díla Palackého a Dobrovského se vyslovil Josef Válka, *František Palacký*, rukopis habilitační práce, Brno 1964, str. 178n. K nacionální koncepci Palackého srov. kromě těchto prací i knihu Richarda Georga Plaschky *Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewusstsein bei den Tschechen*, Graz – Köln 1955. Z habsburskofilských pozic o tom psal Emil Franzel, *Der Donauraum im Zeitalter des Nationalitätenprinzips*, Bern 1958.

⁴ K otázkám národně politického vývoje uvnitř habsburské monarchie ve zmíněném období srov. kromě prací uvedených v předchozí poznámce z novější produkce František Kutnar, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1781–1848*, Praha 1957, 2. vyd. tamtéž 1963; *Přehled československých dějin. Díl I. do roku 1848*, hlava X., Praha 1958; Josef Kočí, *Naše národní obrození*, Praha 1960, a Eva Priesterová, *Stručné dějiny Rakouska*, Praha 1954. K vývoji národnostní otázky v Uhrách srov. Endre Arató, „A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája“ (Maďarská šlechta a národnostní politika rakouského dvora), *Századok* 1955, č. 2; *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848* (Dějiny národnostní otázky v Uhrách 1790–1848), I–II, Budapest 1960; „K voprosu istoriji poňatija naciji v Vengriji“, *Nouvelles Études Historiques*, Budapest 1965, str. 461–489, a kolektivní dílo *Magyarország története* (Dějiny Maďarska) I, hlava IV, kap. IV (autorem této kapitoly je János Varga), Budapest 1964. Z naší literatury srov. práci Jana Novotného *O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození*, Praha 1959. Z další literatury třeba jmenovat k českým poměrům práce I. G. Lochera *Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slowaken und Tschechen in ihrem geschichtlichen Verlauf bis 1848*, Haarlem 1931; Hanse Raupacha *Der tschechische Frühnationalismus*, Essen 1939; Eugena Lemberga *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen*, Reichenberg 1932; „Die historische Ideologie von Palacký und Masaryk und ihre Bedeutung für moderne nationale Bewegung“, *Historische Jahrbuch* 1933; F. Zwittera – J. Šidaka – V. Bogdanova *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsburgs*, Beograd 1960; Ericha Zöllnera *Geschichte Österreichs*, 2. vyd., München 1962. K uherským poměrům práce J. Miskolczyho *Ungarn in der Habsburger Monarchie*, Wien 1959; Friedricha Waltera – Harolda Steinackera *Die Nationalitäten-Frage im Alten Ungarn und die Süd-Ost Politik Wiens*, München 1959. Z anglicky psané literatury je důležitá studie Roberta A. Kanna *A study in Austrian intellectual history from late baroque to romanticism*, London 1960.

⁵ Srov. k tomu Josef Macůrek, „České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 490–491.

⁶ Tento spor důkladně rozebral Milan Kudělka, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964 (Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 74, sešit 11).

⁷ K husitské tradici za osvícenství v českém prostředí srov. práci Františka Kavky *Husitská revoluční tradice*, Praha 1953, str. 92–98. Významnou nositelkou husitské tradice byly i české tisky vydávané v 18. století v Halle, jež působily i na české josefinisty v katolickém táboře a ovlivnily je výrazně ve prospěch husitství. O prostředkujícím vlivu českých tisků v Halle jako nositelů husitské tradice na Josefa Dobrovského srov. Eduard Winter, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*, Berlin 1954, str. 127n. Cenným příspěvkem k dějinám husitské tradice u české a slovenské emigrace v Německu je spis Eduardy Wintra *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 1955.

⁸ Fr. Kavka, l. c., str. 99. Srov. též Julius Dolanský, „Trojí příklad Josefa Dobrovského“, *Stopami buditelů*, Praha 1963, str. 43–45.

⁹ O stanovisku Dobrovského srov. Ferdinand Hrejsa, „Dobrovský a čeští evangelíci“, čas. *Bratislava* 3, 1969, str. 575–600; o Pelcovi Fr. Kavka, l. c., str. 96–98.

¹⁰ Viz Richard Pražák, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, str. 127; ke Krameriovi rovněž Jan Novotný, V. M. Kramerius, Praha 1956, str. 44n., a Andre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 144.

¹¹ Naposled zdůraznil tuto skutečnost Frank Wollman, „Předchůdci Dobrovského“, *Slavia* 1953, č. 2–3, str. 417–418. Na důkladné posouzení však tato otázka ještě čeká.

¹² Viz Josef Macůrek, l. c., str. 481–482. K tomu srov. dosud nepublikované Prayovy listy Dobnerovi ze Székesfehérváru 11. ledna 1763, 8. března 1764 a 12. října 1764, vše pozůstalost Gelasia Dobnera, Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, sign. LXII.

¹³ Srov. Josef Macůrek, l. c., str. 484–486 a Ján Tibenský, *J. Papánek – J. Sklenár*, Martin 1958, str. 88–116, a tam uvedenou literaturu. Viz k tomu rovněž zajímavou Sziklayovu recenzi této Tibenského monografie v čas. *Századok* 1963, č. 6, str. 1377–1379.

¹⁴ Viz František Pubička, *Dissertatio de Venedis et Antis eorumque sedibus antiquissimus pro anno 1772*. Acta societatis Jablonovianae 1772, str. 21.

¹⁵ Viz například Bohumil Sobotík, *Východoslovenské ordinace 1614–1741 a české země*, Ostrava 1958 (Historická edice Slezského studijního ústavu v Opavě, sv. 12).

¹⁶ O Valesiovi srov. blíže práce Gézy Kúra *Csech-magyar református történeti kapcsolatok* (Historické styky českých a maďarských refořovaných), Komárom 1937, str. 31–42, a *A komáromi református egyházmegye* (Kalvínská církevní župa komárénská), tamtéž 1936, str. 217–229. Viz též Ferdinand Hrejsa, „Z česko-maďarských styků před tolerancí (Réca a Valesius)“, *Český bratr* 1937, str. 156–159.

¹⁷ Srov. Osvald Machatka, „České země a povstání Františka II. Rákócziho v Uhrách“, *ČMM* 1955, str. 275–276.

¹⁸ Za upozornění na tyto otázky vděčím univ. prof. dr. Jánú Čaplovičovi, řediteli knihovny a archívu bratislavského lycea (nyní odbočka knihovny SAV). Některá fakta o tom uvádí také Andre Angyal, „Magyarok és csehek“ (Maďaři a Češi), sborník *Magyarország és Keleteurópa*, Budapest 1947, str. 89–92.

¹⁹ Viz Josef Macůrek, *Bohemika v budapeštských archivech a jejich význam pro české dějiny*, zvláštní otisk z *Věstníku České akademie věd a umění*, 59, 1950, str. 18.

²⁰ Viz Andre Angyal, l. c., str. 94–95 a nověji ve studii „Česko-maďarské a slovensko-maďarské styky v době baroka“, *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 55–70. O Balbínovi a Pešinovi psal tento autor obšírněji také v knize *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961, str. 116–128.

²¹ Srov. Jan František Beckovský, *Poselkyně... I*, str. 843–845. Tohoto místa si všiml již roku 1782 také Fr. J. Vavák. Viz *Paměti Františka Josefa Vaváka z let 1770–1816*. Vydává Jindřich Skopec. Kniha první, část druhá (1781–1783), Praha 1908, str. 118.

²² Viz Andre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 105–134.

²³ Viz Josef Macůrek, l. c. (pozn. 12), str. 481–482.

²⁴ Viz dopis Mikuláše Adaukta Voigta Károlyi Koppimu z Prahy 30. května 1774 a Gelasia Dobnera Károlyi Koppimu z Prahy 18. září 1783, oba v *Piarista Közpointi Levéltár* (Ústřední piaristický archiv), Budapest, For. 0–5, Nr. 47.

²⁵ Srov. Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok iratai* (Akta maďarských jakobínů) II, Budapest 1952, str. 215–216. Životopis Koppiho napsal Ambrus Horváth, *Koppi Károly múködése* (Působení K. K.), Szeged 1940 (A piaristák doktori értekezései az 1932-évből, 34 sz.).

²⁶ Srov. k tomu blíže mou studii „Působení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic v Uhrách a jeho odraz v době obrozené“, sborník *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*, Bratislava 1967.

²⁷ Viz Jiří Klabouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, str. 207n.

²⁸ Srov. k tomu například paměti Ference Kazinczyho *Pályam emlékezete* (Paměti na mou životní dráhu), Budapest 1956, str. 82–83.

²⁹ Srov. například dopisy Antonína Strnada Ferenci Széchényimu z Prahy 27. a 30. května, 15. a 26. června, 1. a 24. listopadu a 24. prosince 1795, 19. ledna a 20. dubna a jeden list nedatovaný; dopisy Karla Rafaela Ungara Széchényimu z Prahy 20. dubna 1796 a Jana Bohumíra Dlabace Széchényimu z Prahy 23. srpna 1805, vše pozůstalost hraběte Ference Széchényiho, *Országos Levéltár* (dále OL – Zemský archiv), Budapest, sign. 9.623. Viz k tomu též list Josefa Dobrovského Janu Petru

Cerronimu z Vídně 29. června 1821, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948, str. 152. Srov. též list Ribayův Széchényimu z Torži 10. srpna 1805, *Széchényi Könyvtár Kézirattára* (dále SZKK – rukopisné oddělení Széchényiho knihovny), Budapest, Fol. Boh. Slav. 9. Úryvek z tohoto dopisu cituje také Zoltán Szabó, „A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve“ (Počátky česko-slovenské duchovní pospolitosti. Životní dílo Juraje Ribaye), *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1937, str. 184.

³⁰ Viz Josef Macůrek, *České a uherské dějepisectví...* str. 481 s odvoláním na článek Josefa Hanuše, „Počátky kritického dějepytu v Čechách“, *Český časopis historický* (dále jen ČČH) 1909, str. 441. Podrobněji osvětlila mecenášský přínos Klimův Dobnerovi Margit Liberová, „Klimo püspök mint maecenas“ (Biskup Klimó jako mecenáš), *Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából* 1923, č. 23 z listopadu 1933. Klimó se seznámil s Dobnerem v roce 1765 v Praze, kde se zastavil na cestě z léčení v Karlových Varech. 24. července 1786 napsal Dobnerovi z Bratislavy dopis, v němž mu děkoval za dedikaci druhého svazku *Monumenta historica Bohemiae*. Tento dopis se dochoval v pozůstalosti Dobnerově, SA Praha. Ze starší literatury srov. o Klimově působení v Pětikostelí József Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, VII. svazek, Pest 1812, str. 262–270. Ze spisů našich osvícenců se dodnes nacházejí v Klimově knihovně v Pětikostelí (*Klimo püspök könyvtára*), deponované dnes v tamní universitní knihovně, například spis Voigtův *Beschreibung des bisher bekannten böhmischen Münzen* (Prag 1771), Bornův *Briefe über mineralogischen Gegenstände auf einer Reise durch Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- oder Nieder Ungarn* (Leipzig – Frankfurt 1774) i díla Dobnerova *Monumenta historica Bohemiae* (I–II, Prag 1764–1768) a *Epistola apologetica adversus Luciferum urentem* (Pragae 1767).

Styky J. Dobrovského s Maďary

Kontakty J. Dobrovského s Maďary a jejich zprostředkovatelé. Vztahy Dobrovského k Jankovichovi a Englovi. Charakteristika vědecké spolupráce J. Dobrovského s uherskými učiteli. Dobrovského zájem o hungaristické problémy z oblasti historie a toponymie.

Dobrovského zájem o uherské záležitosti a o Maďary nevyplýval z jeho původu. Narodil se sice na území dnešního Maďarska, ve vesnici Gyarmatu nedaleko Győru, ale jeho otec, dragounský strážmistr Jakub Doubravský odtud odešel po šesti týdnech do Čech, kde se Dobrovský učil česky v německém prostředí až od devíti let. Tak to také Dobrovský napsal ve svém dopise Ribayovi z 2. července 1787,¹ když jej chtěl Horányi kvůli jeho rodišti zařadit do svého přehledu uherských spisovatelů.² Ani středoškolská a vysokoškolská studia v něm neprobudila vztah k rodné zemi, k níž jej tehdy nepoutala ještě žádná citová a osobní pouta. Teprve korespondence s Jurajem Ribayem v něm podnítila hlubší zájem o Uhry jako o zemi, kterou váže velmi mnoho k českým zemím a odkud mohl načerpat cenné podněty také pro svou práci slavistickou a bohemistickou. V tomto směru působil na Dobrovského i širší okruh českých dopisovatelů Ribayových, kteří byli rovněž ve styku s Dobrovským, a kteří tak tvoří – zejména díky podnětné úloze Ribayově – v našich vědeckých kruzích důležité středisko českého zájmu o Uhry. Významnou roli tu mají i Václav Fortunát Durych, Jan Petr Cerroni, Jan Bohumír Dlabáč aj. Třebaže jde v první řadě o kapitulu ze vztahů česko-slovenských, setkáváme se tu často i s úsilím o poznání maďarského prostředí a přímými vztahy k němu. Osvícenské Uhry tvořily tehdy v podstatě jeden svět i ve sféře duchovní, a třebaže tento svět nebyl už zcela kompaktní, národní hnutí jednotlivých uherských národů teprve vznikala, a proto nacionální rozpory nekladly ještě mezi ně tak ostré hranice jako později.

Ne všechny Dobrovského kontakty s Maďary byly ovšem vytvářeny okruhem Ribayovým; Dobrovského spojení bylo mnohem rozvětvenější. Je tu ještě Vídeň (Zlobický, Kopitar), Poláci (Bandtke), kteří rovněž uváděli Dobrovského do maďarských souvislostí, a pak je tu důležitá problematika ugrofinistického studia Josefa Dobrovského, na níž se sice jistou měrou podílel okruh Ribayův (především Ribay sám a také Durych), ale jehož šíře a hloubka není myslitelná bez Dobrovského cesty do Švédska a Ruska a jeho znalostí prací německých a maďarských učenců.

Styky Juraje Ribaye s českým prostředím se datují – jak známo – od roku 1782, kdy se zastavil v Praze za své cesty ze studií v Jeně a seznámil se tu s řadou předních českých osobností.³ Svě přátelství s nimi udržoval a rozvíjel též za svého pobytu v Cinkotě nedaleko Pešti, kde se usadil v roce 1785, i později za svého pobytu v Torži. Toho roku začal si dopisovat s Josefem Dobrovským, v dalších letech pak s Janem Petrem Cerronim, Václavem Thámem, Václavem Fortunátem Durychem, Františkem Tomsou, Františkem Martinem Pelclem, Karlem Rafelem Ungarem, Janem Bohumírem Dlabáčem aj. Tak se postupně vytvořil okruh Ribayových českých známých, kteří se jeho prostřednictvím seznamovali blíže s uherským vědeckým světem i se starými památkami české literatury, které v Uhrách Ribay sbíral. Ribayovy známosti s uherskými učiteli, Maďary i Nemaďary (Kovachich, Horányi, Cornides, Schönwiesner, Jankovich aj.), jeho znalost uherské vědecké produkce, rozšiřovaly v tomto směru i obzor jeho českých přátel. Ribayův podíl

na díle Dobrovského je dostatečně znám; třeba jenom ještě více zdůraznit jeho účast na Dobrovského vztazích s Maďary.

Iniciativu tu měl Dobrovský, který vybídl Petiana a Ribaye, aby si všímali slovanských slov v maďarštině,⁴ a dal podnět i k Ribayově rozsáhlé sbírce starých slovanských, hlavně českých knih, kterou pak Ribay prodal roku 1807 maďarskému učenci Miklósi Jankovichovi.⁵ Ribayovy české knihy tvořily podstatnou část Jankovichovy slovanské knihovny, jejíž rukopisný katalog se dodnes uchoval v Széchényiho knihovně v Budapešti.⁶

Miklós Jankovich (1773–1846) je jedním z nejvýznamnějších představitelů maďarského kulturního života, s nimiž se seznámil Dobrovský prostřednictvím Ribayovým. Jankovich proslul zejména jako sběratel starých rukopisů, knih, mincí, obrazů atd. Vynikl spíše jako kulturní organizátor (byl dlouhá léta kustodem Maďarského národního muzea) než jako vědec. Na vědeckém poli se uplatnil hlavně jako historik a jazykovědec; psal především do Hormayrova *Archivu* a do maďarského časopisu *Tudományos Gyűjtemény*.⁷ Tam uveřejnil mimo jiné v roce 1827 článek o budínském hrobu královny Kateřiny, dcery Jiřího z Poděbrad a manželky Matyáše Korvína, na který živě reagoval ve svém listě, otištěném v témže ročníku *Tudományos Gyűjtemény*, Kašpar Šternberk, a dále numismatické pojednání o mincích českého krále Václava II., mylně přisuzovaných Václavu III. jako králi uherskému, v němž se opíral o spis Mikuláše Adaukta Voigta *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen* (2. svazek, Praha 1772).⁸

Jankovich se zasloužil též o rozvoj maďarského divadla, jemuž věnoval řadu drobných prací i hmotnou podporu, kterou poskytl například jednomu z prvních známých maďarských překladatelů divadelních her Antalu Zechenterovi, jenž žil většinu svého života v Praze. Zechenter patřil v 70. a 80. letech 18. století k neplodnějším maďarským překladatelům – překládal Euripida, Corneille, Voltaira aj. Za svého dlouholetého pobytu v Praze se poněkud odcizil domácímu maďarskému prostředí a jeho překlady z pozdější doby neměly již úroveň jeho prvních prací, vytvořených ještě v úzkém kontaktu s domovem. Ve třicátých letech 19. století se pokoušel Zechenter marně najít vydavatele pro své pozdní překlady a vyžádal si při tom pomoc i na Jankovichovi, který mu ji ochotně poskytl.⁹

V té době patřil již Jankovich k uznávaným činitelům maďarské kultury. Když se v roce 1837 otvíralo maďarské Národní divadlo v Pešti, požádal Jankovich o oslavnou báseň pronásledovaného stoupence maďarských jakobínů a jejich nejvýznamnějšího básníka Jánose Bacsányiho, který žil tehdy již několik desítek let ve vyhnanství v Linci. Jankovichův dopis Bacsányimu je dokladem jeho pokrokového smýšlení a upřímného maďarského vlastenectví.¹⁰ Ve svém vztahu k slovanským národům Uher Jankovich nikdy neupadl do zaujatého nacionalismu, ale udržoval přátelské styky s řadou předních osobností uherských Slovanů, zejména se Slováky, kromě Jana Kollára kupříkladu také s vedoucím představitelem učené malohontské společnosti Jánem Feješem, štiavnickým superintendentem Jánem Seberinim, vídeňským lékařem Leopoldem Štúrem a dopisoval si i s oblíbeným kežmarským profesorem Šafaříkovým Johannem Christianem Genersichem.¹¹ Genersich si zaslouží pozornost i pro svůj vztah k českým dějinám; neprávem zůstal zapomenut jeho stručný nástin dějin rakouských, českých a uherských z roku 1824¹² (vyšel v Trnavě rok po Genersichově smrti), v němž osvědčil herderovsky smířlivý postoj ke Slovanům. Jeho národnostně indiferentní pojetí nemá nic společného s nechvalně známým rakouským vlastenectvím, ale vyplývalo spíše z okruhu uherského patriotismu staršího ražení, který nechápal dobře novodobý nacionalismus a stavěl proti němu národnostně nevyhraněný abstraktně humanistický přístup.

Podobnou postavou byl také spišský Němec Karl Georg Romy, který byl zároveň rodovými tradicemi spíše Maďar a na sklonku svého života nadšený obránce národních práv Slováků. Romy se dobře znal s kežmarským okruhem, nejen s Genersichem, ale i s Gregorem Berzeviczym, a byl nesporně znám i v okolí Jankovichově. Už proto, že patřil rovněž k okruhu informátorů a pomocníků Ference Széchényiho.¹³

A Rummy, přestože hlavní těžiště jeho činnosti i vztahů k Čechům a Slovákům leží až ve dvacátých a třicátých letech 19. století, udržoval za svého pobytu v Těšíně v prvním desetiletí 19. století spojení i s českým osvícenstvím, a to nejen přímým stykem s jeho představiteli Leopoldem Šeršníkem a J. J. Czikannem, spolupracovníkem Cerroniovým, jemuž pomáhal sbírat materiál pro jeho biografii moravských spisovatelů,¹⁴ ale i studiem české osvícenské literatury. V knihovně Rummyho byly české dějiny Pelcloy z roku 1774, Schiffnerova pětisvazková biografie významných českých osobností z let 1802–1804, Dlabáčův slovník českých umělců a také některá díla Josefa Dobrovského i jeho česká mluvnice.¹⁵

Není náhodou, že k těšínskému období Rummyho se pojí i jeho pokus o velký kulturně historický slovník uherských spisovatelů *Gelehrtes Ungarn*, jehož bohatý rukopisný materiál se dodnes uchoval ve Státním archívu v Brně. Je to dílo, které podává nevšední a ve svých podrobnostech dnes zčásti již i neznámý obraz osvícenských Uher.¹⁶

Bez osobností jako Genersich a Rummy nelze pochopit dobře vývoj česko-maďarských obrozeckých vztahů; kromě toho je třeba brát v úvahu zejména jejich vliv na národnostně snášenlivé postavy v maďarském táboře, jako byl například Jankovich, který své informace o českých záležitostech neshbíral pouze u Ribaye, ale byl nesporně ovlivněn i Genersichem a Rummym. A Jankovich byl ovšem také v přímém styku s Čechy, například s Kašparem Šternberkem a litoměřickým kanovníkem Václavem Strahlem, jemuž psal na základě svých sbírek o jedné listině Jana Lucemburského z roku 1328 a o bohemikách z let 1450–1480.¹⁷ Zájem o české písemnosti jej sblížil i s Ribayem, který upozornil v roce 1794 na Jankovichova bohemika také Dobrovského; ten požádal Ribaye, aby je pro něho od Jankoviche odkoupil. O českých a slovenských památkách v majetku Jankovichově pak psával Ribay Dobrovskému častěji.¹⁸

K bližšímu styku Jankoviche a Dobrovského došlo až po smrti Ribayově. Dne 11. listopadu 1813 poslal Jankovich Dobrovskému z Budína svou knihu *Magyar szó-nemzés ötven példákban* (Tvůření slov v maďarštině na padesáti příkladech, Pest 1812) s obsáhlým průvodním dopisem,¹⁹ v němž se mu vyznává z dlouholeté obdivné úcty a píše, že ani za jeho pobytu ve Vídni a na Moravě se mu nenaskytla příležitost Dobrovského navštívit, a proto jej vyhledává pouze písemně. Obrací se k němu jako k uherskému rodáku a s nadšeným patosem mu líčí svou lásku k maďarským dějinám a jazyku. Potom se zmiňuje o obsahu své knihy, vykládá své názory na přejímání slovanských slov do maďarštiny a na otázku jazykového příbuzenství, které nelze – jak praví Jankovich – dokazovat podle vnějších shod homonym a synonym, ale jedinečně na gramatickém základě tvaroslovném. Jankovich rozlišuje přísně filologii a etymologii jako dvě různá jazyková odvětví, přičemž zdůrazňuje význam etymologie, která přispívá k hlubšímu objasnění jazykového vývoje.

Etymologizování bylo tehdy mezi Maďary velmi oblíbené; postrádalo však většinou pevný jazykovědný základ a nebylo pěstováno jako vědecké odvětví, ale mělo jako prostředek vlastenecké agitace dokazovat starobylost a význam maďarské řeči a kultury. Kromě častého zdůrazňování příbuznosti Hunů a Maďarů, opírajícího se o živou tradici středověkých uherských kronik a vžitého tehdy zčásti i ve vědeckých kruzích německých v okolí Görresově, docházelo u Maďarů k etymologizačním výstřelkům, které ani v tehdejší době už nestály na půdě reálných vědeckých představ a vedly k dokazování maďarského příbuzenství s Peršany, Skyty, Egyptany atd.²⁰ Typickým představitelem těchto snah byl například šariškopotocký profesor Pál Beregszászi Nagy. Narozdíl od Beregszásziho, Thomase a jiných svých vrstevníků zastával Jankovich v otázkách etymologických reálnější stanovisko a držel se gramatického systému jazyka jako výsledku historického vývoje jazykového a bezpečného korektora každé filologické spekulace.

V tom s ním ve své odpovědi z Prahy z 22. prosince 1813 souhlasil také Josef Dobrovský,²¹ který mu jen připomenul, že shoda či podobnost ve významu a znění slov je závažná tehdy, jde-li o zájmena, číslovky, slovesa základního slovního fondu (podle Dobrovského *Verba der ersten Bedürfnisse*) či pojmenování částí lidského těla aj. Tyto zásady uznává i dnešní moderní lingvistika a také výklad Dobrovského o přejímání slovanských slov do maďarštiny zasluhuje zvláštní

pozornosti. Dobrovský se domníval, že mnohá slovanská slova přejali Maďari od Slovanů už za svého pobytu v Rusku, a za sporný pokládal z Jankovichových dokladů pouze předpokládaný slovanský původ maďarského slova Bécs („Vídeň“).²² V závěru svého dopisu napsal Dobrovský Jankovichovi o svém přání získat některé kusy z rukopisné sbírky Ribayovy, která přešla do rukou Jankovichových, a nabídl mu za to některá hungarika a pro ugrofinistu jistě nepostradatelný laponský slovník Johanna Ihreho,²³ neboť svá finika odevzdal již dříve hraběti Széchényimu. Sdělením o chystané cestě do Vídně a Budína na jaře příštího roku Dobrovský svůj dopis uzavřel.

Další dopisy Dobrovského Jankovichovi se bohužel nedochovaly; také z předpokládané cesty Dobrovského do Budína sešlo. I tak je však pro nás výměna listů mezi Dobrovským a Jankovichem jedním z cenných dokladů aktivního vztahu Josefa Dobrovského k maďarské řeči a kultuře.

Takových dokladů je ovšem daleko více; z korespondence Josefa Dobrovského s Ribayem, Durychem a Zlobickým je pečlivě posbíral už Pavel Bujnáč,²⁴ nacházíme je však i v listech Dobrovského uherskému učenci Johannu Christianu Englovi (1770–1817), rovněž vícekrát vzpomenutých naší i maďarskou literaturou.²⁵ Hlavní zásluhou Dobrovského ve vztahu k Englovi byla dle našeho mínění jeho filologická kritika Englových historických prací. Engel jako historik nemohl různé jazykové otázky nutně k dokonalejšímu osvětlení strašných dějin přirozeně posuzovat s toužou akribií jako Dobrovský, avšak pod jeho vlivem jim věnoval značnou pozornost.²⁶ Dobrovský se zase opřel o Engla při výkladu bulharského abecedaria ve svém odporu k mínění Dobnerova o stáří cyrilice a hlaholice.²⁷

Engel byl po sedmihradském biskupu Ignáci Batthyányovi (zvoleném 2. června 1785 na návrh Dobnerův) a profesoru budínské university, matematiku a astronomovi Jánosí Pasquichovi (zvoleném 20. ledna 1796) třetím maďarským členem Královské české společnosti nauk. Popud k tomu dal Engel sám svým dopisem společnosti ze 13. února 1797, v němž uvedl, že je žák Schlözrovův a zabývá se dějinami slovanských národů. Zajímavá je v tomto dopise austroslavistická myšlenka Englova: pokládá totiž za historické centrum Slovanů v Rakousku Čechy. Engel poslal společnosti 1. díl svých *Geschichte des ungarischen Reiches und seinen Nebenländer* z roku 1797 a *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken, wie auch der Königreiche Hallitsch und Wladimir* z roku 1796, na jejichž základě byl také 23. února 1797 zvolen členem společnosti na doporučení Dobrovského za souhlasu všech přítomných členů historické sekce, Pelcla, Dlabače, Cornovy, Madera a Ungara. Tato volba byla pak potvrzena na řádné schůzi společnosti 15. ledna 1798. Engel poděkoval za své zvolení z Vídně 14. dubna téhož roku a poslal společnosti 2. díl svých dějin Uher a vedlejších uherských zemí, sledující historii Dalmácie, Chorvátska a Slavonska.²⁸ Od té doby se také datují bližší styky Engla s Dobrovským.

Ze srovnávacího hlediska je nejzajímavější porovnat vztah Dobrovského a Engla k Schlözrovovi. Oba jsou Schlözrovými žáky. Dobrovský studiem jeho děl, z nichž si nejvíce cenil *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771) a *Nestora* (I.–V., Göttingen 1802–1809), a Engel přímo jako jeho universitní posluchač v Göttingen z let 1788–1791. Dobrovský připomíná Schlözra často ve svých spisech i ve *Slavínu*, v korespondenci s Kopitarem aj., a přestože s ním v některých speciálních otázkách nesouhlasil (názor na staroslověnštinu, slovanský překlad Starého zákona), v pohledu na hlavní úkoly a cíle slavistiky s ním byl zajedno.²⁹ Engel je pokládán za nejvýznamnějšího Schlözrova žáka historika mezi uherskými učiteli³⁰ a jeho závislost na Schlözrovovi se zpočátku jevila dokonce i ve slohu a způsobu vyjadřování. Ještě ve svých dějinách Ukrajiny z roku 1796, za něž byl o dva roky později zvolen zahraničním členem Královské české společnosti nauk, děkoval Schlözrovovi, že jej uvedl ve studium historie, a to zvláště uherské a slovanské.³¹

Zlom v jejich poměru přivodilo vydání Schlözrova díla *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (I.–III., Göttingen 1795–1797), kterou Engel bez ohledu na předchozí přátelské vztahy k Schlözrovovi ostře napadl v jensko-lipských *Allgemeine Literatur-Zeitung*.³² Engel, v jehož historických pracích proniká stále výrazněji hledisko práv uherské koruny na okolní slovanské země, zde rozhodně nevycházel z neprávem mu předhazovaného loyálně

dynastického stanoviska, ale stojí tu už na pozicích vznikajícího novodobého maďarského nacionalismu. Je pravda, že Engel žil většinu svého života ve Vídni. Jeho kariéru v sedmihradské dvorské kanceláři ve Vídni však nepodpíraly rakouské dvorní kruhy, nýbrž významný maďarský šlechtic, jeden z předních podporovatelů maďarského národního hnutí, sedmihradský kancléř hrabě Teleki. Proto také Englovův historický zájem o Balkán a jiné slovanské oblasti, jejichž osudy souvisely v minulosti s Uhrami, nelze pokládat pouze za splnění plánu Kounicova, s nímž se obrátil v roce 1783 ve spojitosti s dalmátskou otázkou na uherského historiografa Györgye Praye.³³ Kounic na Prayovi žádal, aby vypracoval dílo o historických právech habsburské monarchie na takzvané vedlejší země uherské koruny Bosnu, Srbsko, Bulharsko, Moldavsko, Valašsko a Besarábii, jež mělo podpořit rakouské expanzivní plány na Balkáně. Uskutečnitelem tohoto díla se stal vlastně Engel (nepočítáme-li starší a k tomuto účelu nevhodnou práci Gebhardiho) zejména ve svých dějinách Uher a vedlejších zemí uherských.³⁴ Englovo pojetí práv uherské koruny nebylo však rakušanské, ale souviselo se stavovským programem uherské šlechty v počátcích maďarského národního hnutí. Engel byl sice rodem spišský Němec, avšak smýšlel maďarsky, což není tak ojedinělý případ, jak by se zprvu zdálo. Stačí vzpomenout jiného spišského Němce Karla Georga Rumyho, který se pokládal jistou část svého života za Maďara, a přece nakonec skončil za růstu maďarizační vlny ve 30. a 40. letech 19. století jako horlivý obhájce národních práv Slováků. Ten, kdo nepřihlíží k těmto skutečnostem a vychází při posuzování těchto otázek kategoricky z národnostního původu či prostředí, v němž žili uherští osvícenci na přelomu 18. a 19. století, nemůže tuto dobu správně pochopit. Sám Dobrovský se v dopisech Kopitarovi z let 1811–1812 dvakrát vyslovil popuzeně o přehnaném maďarismu Englově a také v dopise Zlobickému si stěžoval, že Engel nazývá česká vojska Jiskrova lupiči.³⁵ Výrazné je zejména jeho stanovisko v listě Kopitarovi z 2. ledna 1811, kde Dobrovský píše: „*Was gehört nicht alles zu Ungarn? Nur bey den Magyaren ist Heil, Staatsklugheit, Humanität, bey den Slaven überall das Gegentheil! Die halbe Welt haben die Magyaren überwunden und zivilisieret, Lodomerien, Galizien etc. Man muss diess alles noch vertragen und anhören!*“ Toto hledisko Dobrovského nevyplývalo z nacionální pozice, ale je typickou osvícenskou reakcí na nacionalismus, blízkou názoru Gregora Berzeviczyho, který napsal o něco později: „*Was wird aus der Menschheit, aus der durch alle Mittel zu befördernden Verbindung, Annäherung und Verfreundschaftung der Menschen werden, wenn jedes Häuflein davon nur seine Sprache oben stellen, dafür eifern, damit monopolisieren wird?*“³⁶ Nelze tu nezpomenout na Dobrovského stanovisko k Bernolákovu pokusu o kodifikaci západoslovenského nářečí ve slovenský spisovný jazyk, vyjádřené ve známém listě Ribayovi: „*Die Varietäten in Dörfern soll man doch nicht für Dorisch, Attisch, Jonisch halten.*“³⁷ Tuto slavnou větu pak Dobrovský sám příznačně komentoval tvrzením, že Němci jsou chytřejší než my nesjednocení Slované, což ukazuje rovněž na to, že ono osvícenské hledisko jednoty slovanských jazyků, jež Dobrovský použil i na poměr česko-slovenský a které v Dobrovském podněcoval zvláště Schlözer, skutečně souvisí s pojetím německé osvícenské filologie,³⁸ jež bylo jak osvícensky indiferentní, tak i národní a mohlo být převzato romantickou německou generací bez obav, že se tu humanitní osvícenský princip dostane do rozporu s vlasteneckým zřetelem národním.

O tom, že i osvícenské nadnárodní hledisko skrývalo v sobě v některých případech už i probouzející se nacionalismus, který v případě takové velké národnosti, jakou byli například Němci, měl v sobě i patřičnou dávku agresivity, svědčí právě Schlözrův spis o dějinách Němců v Sedmihradsku, který je jedním z prvních – byť neuvědomělých – projevů *Drang nach Osten*. To vycítil i Engel, a proto napadl ve své recenzi tak ostře právě Schlözrovo přecenění německé kolonizace v Sedmihradsku oproti živlu maďarskému. Ze Schlözrovy odpovědi na tento útok, kterou nevyjádřil veřejně, ale pouze soukromě v listu Samuelu Gyarmathimu,³⁹ vidíme názorně rozdíl dvou stanovisek osvícensky nadnárodního a ve svém agresivním tónu ještě neuvědomělého a nechtěného hlediska Schlözrova a národně zaujatého názoru Englova. Odpověď Schlözrova je odpovědí kantovce idealisty, který ještě nemá vyhraněného národního citu, ale zaznívá z ní už zároveň

známé *Deutschland über alles*, když pokládá Maďary za pouhé hosty v Sedmihradsku, zneužívající tam německého pohostinství.

Je pravda, že příklad srážky Engel – Schlözer je v této době ještě ojedinělý a že mezi německým obyvatelstvem Uher převládá tehdy ještě konservativní uherský patriotismus, jehož mluvčím byl ve vědeckých kruzích například bratislavský okruh Windischův.⁴⁰ Přesto však si na tomto příkladě uvědomíme, že nacionální tendence se objevují už v osvícenském období vývoje maďarského národního hnutí někdy dosti výrazně. Stanovisko Dobrovského bylo přece jen jiné.

Dobrovského vědecká spolupráce s uherskými učiteli se týkala také většinou oné starší skupiny proniknuté ještě plně národnostně indiferentním uherským patriotizmem; dopisoval si například se známým vydavatelem uherských kronik Schwandtnerem,⁴¹ staral se o opisy uherských listin pro právního historika a diplomata Kovachiche⁴² a v jeho listech s Ribayem a Durychem padlo často jméno literárního historika a dějepisce Eleka Horányiho, peštského profesora heraldiky a diplomatiky, kustoda peštské universitní knihovny Cornidese či jednoho z hlavních představitelů kritického dějepytu v Uhrách Istvána Katony.⁴³

Byli to vesměs lidé, kteří subjektivně ještě nespojovali svou práci s národně politickými cíli, třebaže objektivně se (někdy podle svého původu, jindy podle svého životního vývoje) na vytváření národní vědy (ať už maďarské či jiné) v Uhrách velmi platně podíleli. Týž byl v podstatě i případ Dobrovského, který byl ochoten kdykoli kritické osvícenské hledisko nadřadit národním ohledům. Projevilo se to například i v jeho stanovisku k některým již vzpomenutým sporným otázkám mezi českou či slovenskou a maďarskou vědou. Známy je zejména jeho názor na otázku velkomoravskou,⁴⁴ podle něhož přisuzoval v otázce hranic Velké Moravy více oprávněnosti stanovisku Salagiovu a Katonovu než Dobnerovu a Sklenárovu. Třebaže mezi Dobnera a Sklenára nelze klást rovnítko (Sklenár na rozdíl od Dobnera popíral kontinuitu Slováků s Velkou Moravou), lišilo se jejich mínění od Salagia a Katony především v otázce rozsahu Velkomoravské říše, ze které Salagius vylučoval Panonii i vlastní Moravu, Katona pak jenom Panonii.⁴⁵ Dobrovský znal díla obou významných představitelů slovenského historismu z konce 18. století Juraje Papánka a Juraje Sklenára, avšak příliš si jich necenil. Buditelský aspekt jejich děl nebral vůbec v úvahu a odmítal jejich závěry proto, že je pokládal za vědecky nedostatečně podložené.⁴⁶ Katonu a Salagia naopak pokládal za vědecky dobře fundované badatele, a proto k nim měl větší důvěru. Zvláště Salagia se při různých příležitostech často dovolával.⁴⁷ Katona mu byl blízký jako stoupenec kritického dějepytu a dával za pravdu jeho nedůvěře k Velké Moravě, jejíž vyzdvihování pokládal za planou chlubitost a přelud. Ve Svatoplukovi spatřoval obratného vladaře; podle jeho názoru však nemohl udržet mocenskou rovnováhu s franskou říší.⁴⁸ Je celkem přirozené, že strážlivý, věcný výklad Katonův byl kritickému racionálnímu nazírání Dobrovského bližší než barokně slavistické přehánění Papánkovo a Sklenárovo. Patrně také pod Katonovým vlivem změnil roku 1818 své dřívější mínění poplatné bezvýhradně Salagiovi a zahrnul do říše Velkomoravské i vlastní Moravu. Nadále však pokládal v těchto otázkách dílo Salagiovo za nepostradatelné.⁴⁹

I když dnes víme, že Dobrovský neměl pravdu (nejblíží k ní mělo pojetí Dobnerovo), třeba tu vidět, že jeho nedůvěra ke koncepcím „velké“ Velké Moravy, představovaným nejvýrazněji Sklenárem, prýštila z jeho osvícenského kriticismu a vědecké náročnosti, jíž lépe odpovídalo tehdy vědecky dokonaleji zdůvodněné a podložené stanovisko Salagiovo a Katonovo.

V korespondenci Dobrovského nacházíme i další zmínky o historických problémech, zajímavých obě strany. Tak například v listě Ribayovi z 26. června 1789 se zmiňuje o řadě pojednání o uherské archeologii, jež vyšla koncem 17. století v Německu, i o zakladatelském díle uherské numismatiky od Jakuba Melleho *Series regum Hungariae e nummis aureis* (Lübeck 1699) a v korespondenci s Bandtkem reaguje na jeho kritiku Fesslerových uherských dějin zasvěceným tvrzením, že Fessler přejal své soudy o latinském ritu Metodějově od Salagia.⁵⁰ Několikrát se zmínil o uherské kronice Anonymově, o níž smýšlel – nejspíše rovněž pod vlivem Salagiovým –

příznivěji než Dobner a Sklenář.⁵¹ Sám získával mnohé poznatky také od svých korespondentů. Durych jej upozornil na Horányiho a jeho dílo *Memoria Hungarorum* (I–III, Pest 1775–1777), Ribay mu připomínal v souvislosti s jeho spisem *Glagolitica* (Praha 1807) mylnou zprávu Gebhardiho v *Geschichte des Reiches Ungarn* (II, Leipzig 1780, str. 483) o Caraffovu objevu hlaholského písma v Uhrách, kterou se měl dle jeho soudu Dobrovský ve své práci zabývat a vyvrátit ji.⁵² Podobných dokladů by bylo možno uvést i více.⁵³

V souvislosti s historickými otázkami si Dobrovský rád všímal záležitostí toponymických, neboť v nich mohl dobře uplatnit svůj jazykový talent. Když jej Zlobický upozornil na Englovu recenzi I. dílu Durychova spisu *Bibliotheca slavica* (1795), odpověděl mu pozoruhodným rozbohem místních slovanských názvů,⁵⁴ který poslal později i samotnému Englovi.⁵⁵ Z našeho hlediska je zajímavý fakt, že názvy řek Jizera a Visla tu uvádí Dobrovský do souvislosti s maďarským viz.⁵⁶ Engla tento výklad natolik zaujal, že se pokoušel o otištění příslušných toponymických částí Dobrovského dopisů jemu a Zlobickému v Schediovu časopisu *Litterarischer Anzeiger für Ungarn*, který vycházel v letech 1798–1799 v Pešti.⁵⁷ Pro zánik *Anzeigeru* však z tohoto plánu sešlo. Příspěvek Dobrovského nenacházíme ani v dalším Schediovu časopisu *Zeitschrift von und für Ungern*, vydávaném v Pešti v letech 1802–1804.

Pozornost si zaslouží rovněž řešení původu slova Jugra, na něž upozornil Dobrovského Ribay⁵⁸ na základě *Moskevské kroniky* Herbersteinovy, kde se uvádí, že staří Maďaři se vydali do Panonie z krajiny Juharia.⁵⁹

Dobrovský ve své odpovědi Ribayovi vychází sice z oprávněného předpokladu, že Maďaři nejsou ve své řeči žádní Hunové či Avaři, právě tak jako Češi nejsou Bojové, avšak vyvozuje z toho, že stejně jako Češi přejali od Bojů zeměpisný název (Bohemia, Böhmen), převzali jej i Maďaři pro sebe od starých Uhrů avarského původu, jejichž zemi si Maďaři podmanili. Chvála, kterou zahrnul za tento soud Dobrovského Bujnák,⁶⁰ není oprávněná, a třebaže Dobrovského názor byl zdánlivě velmi omezitelný a obratný, vždyť analogie s Bohemia (Böhmen) byla opravdu nasnadě, soudobá jazykověda soudí o věci jinak a dnes je téměř obecně přijímáno vysvětlení všestranně objasněné jedním z nejvýznačnějších představitelů moderní maďarské ugrofinistiky Miklósem Zsiraiem ve spise *Jugria*,⁶¹ kde Zsirai odvozuje název Jugra od tureckého kmenového názvu On(o)gur používaného na Maďary. Ruské Jugra pak vzniklo od předchozího Ugra, jež se vyvinulo právě ze slova On(o)gur.

Třebaže tento výklad má po stránce jazykové určité těžkosti,⁶² jeho historický základ je zcela nepochybný. O krajině Jugra a Jugorech se hovoří už ve starých ruských letopisech z 11. století a vyskytuje se také u řady arabských autorů z 11.–15. století. (Jugory jsou tu míněni nejbližší příbuzní Maďarů, Vogulové a Ostáci. Zeměpisné názvy, v nichž je obsaženo toto jméno, se uchovaly dodnes – Jugorskije gori v pohorí Ural aj.) Podle údajů *Kyjevské kroniky* leželo území Jugrie nedaleko řeky Pečory. Jugria zaujímal v této době území na evropské straně Uralu, mezi Uralem a řekou Kámou. Ve 12.–15. století se Jugria pod tlakem Zyrjanů a Rusů posunula více na východ a k jejímu plnému podmanění Ruskem došlo v letech 1499–1500. Car Ivan III. jako první ruský panovník použil ve svém listě Matyáši Korvínovi z 29. července 1488 titulu „velkokníže Jugorů“. Koncem 15. století a počátkem 16. století je třeba hledat Jugrii již v Sibiři na dolním toku Obu.⁶³

Jako živý problém vyvstalo v době Dobrovského maďarské označení Slováků, slovo *tót*. Rosťoucí filologický zájem o vysvětlení jeho vzniku souvisí nesporně s počátky slovenského národního obrození, kdy bernolákovci zavádějí roku 1794 Fándlym slovo Slovák, které ovšem nebylo ani předtím neznámé. V latinské literatuře 18. století se Slavus používalo někdy jako Slovan, jindy jako Slovák, existovaly tu pojmy Bohemo-Slavi, Slavi Pannoniae, Hungaro-Slavi atd.⁶⁴ Také u Maďarů, třebaže se jím v prvé řadě označovali Slováci (někdy také Slovinci), bylo slovo *tót* používáno i všeobecně na Slovany. Na výklad slova *tót* narazil Dobrovský v korespondenci s Ribayem už roku 1789. Ribay míní, že pochází od Teut, Teutones, které Maďaři nedovedli odlišit od Slovanů, a Dobrovský se domníval na základě mínění Thesea Ambrosia z roku 1539, že *tót* je odvozeno

od Gót. Ribay ve své odpovědi uvedl, že týž názor zastával i Daniel Cornides. Dobrovský tento názor opakoval Durychovi, nato roku 1808 jej zveřejnil ve *Slavíně* a ještě později – 1814 – jej sdělil Kopitarovi.⁶⁵

Tehdy již Dobrovský zřejmě znal diskusi, která v roce 1813 proběhla ve *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* a jejich příloze *Intelligenzblatt*. Diskuse byla podnícena právě otázkou po vysvětlení původu slova *tót*. Anonymní autor otázky⁶⁶ poukázal na to, že slovem *tót* bývají označováni nejen Slováci, ale i Slovinci a vůbec všeobecně Slované, a ptá se, zda *tót* je jen výraz pejorativní, anebo dříve znamenal něco jiného a vznikl-li například ze slova Gót, jak tvrdil ve svém *Slavínu* (1808, str. 223) Josef Dobrovský. Diskuse tedy začala zaštitěna hlasem Dobrovského, který ji ve své korespondenci také pozorně sledoval. Výklad neznámého pisatele, že *tót* pochází od slovenských ukazovacích zájmen *to to*, komentoval Dobrovský v listě Kopitarovi z 22. prosince 1813 slovy: „*Wie unwitzig.*“⁶⁷ Stejně odmítl soud jiného autora, který odvozoval *tót* ze jména staromaďarského rodového náčelníka Tuhutum, o němž se psalo v uherské kronice Anonymově.⁶⁸ Názor Dobrovského o původu *tót* od Gót podpořil také nepodepsaný autor v 16. ročníku *Intelligenzblattu*. Snad to byl Karl Georg Rummy, který opakoval Dobrovského výklad ze *Slavína* ještě roku 1820 v *Hesperusu*. O tomto Rummyho článku informoval své čtenáře roku 1822 i významný maďarský kulturní a vědecký časopis *Tudományos Gyűjtemény*,⁶⁹ který později často psával o české kultuře.

Diskuse se neomezila pouze na slovo *tót*, ale dotkla se i otázek jiných.⁷⁰ Podobně jako při výkladu *tót* z Tuhutum, projevíly se v ní i v jiných případech některé nevědecké, napůl fantastické a velikášské názory, jimiž byla maďarská filosofie zamořena od konce 18. až do poloviny 19. století a jež hlásali zejména různí samozvaní etymologové typu Pála Nagye Beregszásziho a Istvána Horváta.⁷¹ Tato nevědecká linie dokonce na čas zatlačila do pozadí díla skutečně objektivní a vědecká, jako byly ugrofinistické práce Sajanovicse a Gyarmathiho či gramatika Révaiho. Josefu Dobrovskému slouží ke cti, že se orientoval ve svých ugrofinistických studiích na Sajanovicse a Gyarmathiho a že patřil spolu s Madarem Révaim k nejvýznamnějším středoevropským žákům Adelungovým,⁷² zatímco směr Beregszásziho a Horváta neuznal za hodna vážné pozornosti. Z příkladů vyskytnuvších se v této diskusi uvedu alespoň slovo *nádor-ispány* (*nádor-ispán*), což značí palatina, které jeden – zřejmě maďarský – diskutant odvozoval ze spojení *Nagy Úr Ispány* (velký pan župan).⁷³ Jeho výklad vyvrátil Kopitar odvozující toto slovo z jihoslovanského *nádvorni shpan*.⁷⁴ Jde o starou slovanskou výpůjčku do maďarštiny, doloženou tam poprvé v jednom latinsko-maďarském vokabuláři z počátku 15. století,⁷⁵ používanou však nesporně mnohem dříve (slovo *ispán* je doloženo v maďarštině už k roku 1269).⁷⁶

Své pochybnosti ve věci uherských místních názvů řešil Dobrovský roku 1823 „otevřeným dopisem“ uherským historikům v Hormayrovu *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, kde je žádal o radu při určování některých vodopisných názvů uherských obsažených v Jordanovu spisu *De rebus goticis*.⁷⁷ Na výzvu Dobrovského odpověděl obsáhlým článkem Karl Georg Rummy.⁷⁸ Zaměřil se především na výklad slova Peiso, v němž spatřoval označení jezera Balatonu (Plattensee), na rozdíl od Dobrovského, který jím označoval Fertő-tó (Neusiedler See). Dobrovský rovněž nepřijal Rummyho názor, že slovo Dricca, známé z řady pramenů, by mohlo být tiskovou chybou, ale věřil, že je třeba hledat tento místní název někde u Tisy.⁷⁹ V diskusi mezi Rummy a Dobrovským se hovořilo také o celé řadě dalších starých názvů u Jordana jako Netad, Bolia aj., jejichž vysvětlení bylo zvláště obtížné. Svými otázkami upozornil tak Dobrovský na složitou problematiku vodopisu starých Uher, která si dodnes uchovala svou vědeckou aktuálnost.⁸⁰

Etymologické výklady místních a vlastních jmen souvisely často s přímým lingvistickým zájmem Dobrovského o slovansko-maďarské jazykové souvislosti, podepřeném nejen seznámením s maďarštinou, ale i s dalšími ugrofinskými jazyky, a zaměřeném proto i na širší ugrofinsko-slovanské lexikální vztahy (například slovansko-finské). Snaha vniknout do problematiky ugrofinských jazyků byla podmíněna u Dobrovského jeho úsilím o napsání velkého srovnávacího díla obecně lingvistického, *Systema linguarum*. Plánem na takové dílo se zabýval už Jan Amos

Komenský (přípravou k němu byl jeho spisek *Novissima linguarum methodus* z roku 1648) a uvažoval o něm také Leibnitz. Žádná z těchto geniálních osobností – včetně Dobrovského – však nebyla s to tento nadlidský úkol splnit.

Poznámky ke třetí kapitole

¹ Viz Josefa Dobrovského korespondence IV. *Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*, k tisku upravil Adolf Patera, Praha 1913 (dále *Kor. IV.*), str. 88, a *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslawen*, vydal V. Jagić, Berlin 1897 (dále *Neue Briefe*), str. 509–510, i paralelní vydání Jagićovo *Novyje pís'ma Dobrovskogo, Kopitara i drugih jugozapadnykh slavian*, Sankt Petěrburg 1897 (dále *Novyje pís'ma*), str. 509–510. Toto místo cituje též Endre Angyal, „Dobrowsky und Ungarn“, *Zeitschrift für slawische Philologie* (Band XXIII), Heft I, 1954, str. 3.

² Jde o dílo *Nova Memoria Hungarorum I*, Pest 1792, navazující na známý Horányiův literární slovník uherských spisovatelů *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum I–III*, Vindobonae – Posonii 1775–1777.

³ Srov. list Václava Stacha Ribayovi z 21. listopadu 1785, Františka Tomsy Ribayovi z Prahy 10. listopadu 1786 a z Prahy 4. února 1789, Václava Tháma Ribayovi z Prahy 30. března 1787, Václava Fortunáta Durycha Ribayovi z Vídně 19. srpna 1788, z Vídně 15. srpna 1789 a 21. listopadu 1789, z Vídně 7. července 1790 a 10. října 1790, z Vídně 20. února 1792, 24. května 1792, 6. června 1792 a z Vídně 18. února 1793, Karla Rafaela Ungara Ribayovi z Prahy 28. října 1789 a z Prahy 7. ledna 1790, Františka Pelcla Ribayovi z 23. dubna 1789, z Prahy 14. března 1793, Jana Rulíka Ribayovi z Prahy 10. května 1793, Jana Bohumíra Dlabáče Ribayovi z Prahy 27. května 1793, z Prahy 29. ledna 1794, 15. června 1794, 6. července 1794, 5. srpna 1794 a 16. listopadu 1794, z Prahy 8. ledna 1795, 11. března 1795, s. d. 1795, Josefa Bartsche Ribayovi z Prahy 9. ledna 1794, 29. července 1794, 5. prosince 1794, z Prahy 23. září 1796, Jana Petra Cerronihho Ribayovi z Brna 27. ledna 1794, 12. dubna 1794, 20. června 1794 a z Brna 14. května 1795, vše *Nemzeti Múzeum* (Národní muzeum), dnes SZKK Budapest sign. Quart. Germ. 568. Tamtéž (ve fondu Levelek) jsou uloženy též listy Dobrovského Ribayovi uveřejněné Jagićem v *Neue Briefe* a paralelním vydání *Novyje pís'ma* i v Paterově edici Dobrovského korespondence s Ribayem. Ribayovy odpovědi Cerronimu z Cinkoty 14. dubna 1786, 22. dubna 1786 a list z konce dubna 1786, 20. října 1793, 20. února 1794, 23. května 1794, 17. července 1794, 22. září 1794, 9. dubna 1795, 6. května 1795, 4. a 18. června 1795, 3. srpna 1795, 25. listopadu 1795, 13. června 1796, 10. a 30. srpna 1796, z Pešti 19. září 1796, 28. listopadu 1796, z Budína 5. dubna 1797 a 5. září 1797, z Pešti 5. ledna 1798, 13. dubna 1798, 25. srpna 1798, z Torží 17. října 1799, 17. srpna 1800, 10. prosince 1800, 28. února 1801, 4. července 1801, 10. listopadu 1801, 22. května 1802, 10. října 1802, 20. srpna 1803, 17. května 1804, 1. srpna 1807, 30. dubna 1808, 8. července 1808, 24. října 1808, 1. října 1810, 29. července 1810, 22. září 1810, 29. dubna 1811, 1. září 1812 a jeden dopis s. d. jsou uloženy ve Státním archívu (dále SA) v Brně, sign. Cerr. II.84. Dopisy Juraje Ribaye Durichovi z Cinkoty 10. července 1788, 7. srpna 1789, 1. září 1789, 27. října 1789, 22. června 1790, 2. prosince 1790, 19. března 1791, 17. listopadu 1791, 6. ledna 1792, 4. března 1792, 20. května 1792, 4. června 1792, 1. února 1793, 30. srpna 1793, 12. prosince 1794, 1. dubna 1796, 3. května 1796, z Pešti 20. května 1796, z Cinkoty 23. června 1796, 4. a 23. července 1796, 17. srpna 1796, z Pešti 19. července 1798 a jeden dopis nedatovaný jsou v literárním archívu Národního muzea v Praze (dále LANM), pozůstalost Václava Fortunáta Durycha. Korespondenci Ribaye s Cerronim a Durychem využila ve své rukopisné disertační práci *Dvě studie k česko-uherským stykům z konce 18. století*, Brno 1952, poprvé Blanka Kubešová-Pitronová. Korespondenci dalších českých buditelů s Ribayem (s výjimkou již dříve známých dopisů Dobrovského) nalezl v Budapešti za své výzkumné cesty v roce 1949 Josef Macůrek a dal ji ofotografovat pro Archív ČSAV v Praze.

⁴ Srov. dopis Dobrovského Ribayovi 6. února 1786, *Kor. IV.*, str. 30.

⁵ Viz list Ribaye Dobrovskému z Torží 10. července 1807, tamtéž, str. 272–278.

⁶ *Catalogus Bibliothecae Slavicae*, rukopisné oddělení Széchényiho knihovny (*Széchényi Könyvtár Kézirattára* – dále SZKK) v Budapešti, Oct. Slav. 8.

⁷ O Jankovichovi psal nejzevrubněji József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái* (Život a práce maďarských spisovatelů), V. kötet, Budapest 1897, str. 380–386.

⁸ Titul Jankovichových článků zní: „Budai várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyheztetett Katalin királyné Podiebrad leánya teteméről“ (O starém bohatém hrobě nalezeném v budínském hradě a o pozůstatcích královny Kateřiny, dcery Poděbradovy, v něm pravděpodobně umístěných), *Tudományos Gyűjtemény* 1827, II. kötet, str. 42–61, a „Venczel magyar királynak tulajdonítható, mind eddig nem határozott, esmeretlen pénzzeiről“ (O neznámých a dosud neurčených penězích přisuzovaných uherskému králi Václavovi), tamtéž, VII. kötet, str. 42–68. Šternberkův list viz tamtéž, X. kötet, str. 124–125. Srov. k tomu též Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před r. 1848“, *ČMM* 1958, č. 1–2, str. 85.

⁹ Srov. dopisy Zechentera Jankovichovi v pozůstalosti Jankovichové SZKK Budapešť, datované z Prahy 24. listopadu 1833, 13. února 1834, 20. října 1834, 5. listopadu 1834, 8. září 1835, 17. října 1835, 12. prosince 1835 a 12. ledna 1836 a opis dopisu Jankoviche Zechenterovi z Pešti 4. prosince 1835, tamtéž. Přehled Zechenterových překladů do maďarštiny podává József Szinnyei, l. c., XIV. kötet, Budapest 1917, str. 1764–1765. K tomu viz ještě soudobý opis dopisu Antala Zechentera Józsefu Paulányimu z Prahy 29. června 1833, SZKK Budapešť, Fol. Hung. 786, ff. 3–4. O vztahu Jankoviche k Zechenterovi viz Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962, č. D 9, str. 232–233.

¹⁰ V Jankovichově pozůstalosti v SZKK Budapest se zachoval tento Jankovichův opis: *Tekintetes ur, kiváltképpen tisztelt barátom! Pesti magyar színháznak ki nyitását illőképpen ünnepelni kívánván, ingyen ki osztandó üdvözlő versekkel is ebben egy részben eszközteni akarjuk; szíviünkben érezvén: hogy csak az tehet dicső koszorút sok fáradsággal küszködéssel intézetünk-re, ki maga minden élő poetaink fölött a két magyar haza vidékeiről leg halmosabban koszoruztatott dicsőitetett felettébb óhajtyuk is Tekintetes Uraságotat azért, az ide tsatolt közönséges felszólítás mellett ezzel különösen kérjük, hallatassa már kijelentett öröm napunkra hazai lantjának kellemetes pengését, magyar lelkének bájoló szavait, hogy annak tündér lángja által a pesti magyar Tháliának gyakorlói, nemzetünket boldogító egyéb erényük kel édes hazájok szeretetére és felséges uraknak tiszteletére, hevüllyenek. Az üdvözlések be küldését, szinte még augusztus 8. vagy 10ik napják el várhatván, azonnal nyomtatásra bocsájtjuk, de Sándorunk üdvével mindgyárt elein tündöklenni, a többiek sorát vele kezdetni szerencsének tartanánk. Vagyok és leszek örökké mint voltam, Tekintetes Uraságotnak jó hazafi barátomnak alázatos szolgálja, igaz tisztelője Jankovich. Pest 15. Julii 1837.*

¹¹ Srov. list Jána Feješe Jankovichovi z 31. srpna 1820, Jána Seberiniho Jankovichovi z Báňské Štiavnice 15. prosince 1828, Leopolda Štúra Jankovichovi z Vídně 22. června 1842, 14. a 17. srpna 1842 a 17. března 1843 a Johanna Christiana Genersiche Jankovichovi z Kežmarku 30. července 1803, vše pozůstalost Jankovichova SZKK Budapešť. O vztahu Kollára a Jankoviche psal László Sziklay, „Jan Kollár magyar kapcsolatai Pesten“, *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 166–167, 170–171 aj. Totéž slovensky „Maďarské vztahy Jána Kollára v Pešti“, sborník *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 102, 104–105 aj.

¹² Johann Christian Genersich, *Kurzer Abriss der Geschichte von Oesterreich, Böhmen und Ungarn*, Tyrnau 1824.

¹³ O Rumym srov. životopis László Körösyho *Rumy-élete* (Život Rummyho), Budapest 1880, a tři speciální práce: Ferenc Szögi, *Rumy Károly György, a magyar irodalom ismertetője* (Károly György Rummy, znalec maďarské literatury), tamtéž 1934; Mária Keppová, *Rumy Károly György Göttingában* (K. Gy. R. v Göttingen), tamtéž 1938; Imre Bachrach, *Rumy Károly György és a jénai egyetem* (K. Gy. R. a jenská universita), tamtéž 1942. Korespondenci Rummyho se Šafaříkem vydal Aleša Ivić, „Pisma P. J. Šafařika i K. G. Rumija“, *Arhivska gradja o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima, knjiga IV, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda*. Drugo oddelenje, knjiga IX, Beograd 1939; korespondenci Rummyho s Kopitarem uveřejnil Fritz Valjavec, *Kopitars Briefwechsel mit K. G. Rummy*, München 1942 (Südosteuropäische Arbeiten). O Rummyho vztazích k Šafaříkovi psal Karel Paul, „P. J. Šafařík, T. G. Schröer a K. G. Rummy“, *Věstník královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-filologická, roč. 1945, Praha 1947; týž, „P. J. Šafařík a Maďaři“, *Slavia* 24, 1955, č. 1, a souborně v monografii Pavel Josef Šafařík, Praha 1961. O Rummyho spolupráci s pražským časopisem *Ost und West* psal Alois Hofman, *Die Prager Zeitschrift Ost und West*, Berlin 1957. Z nejnovější literatury o Rumym vynikají studie Endre Angyala „Karl Georg Rummy (1780–1847), ein Vorkämpfer der deutsch-slavisch-ungarischen Wechselseitigkeit“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität Jena* 8, 1958–1959, Gesellschaft- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1, str. 109–134, a Istvána Frieda „Rumy Károly György, a kultúrközvetítő“ (K. Gy. R., kulturní zprostředkovatel), *Filológiai Közlöny* 1963, č. 1–2, str. 204–218. Řadu dokladů o středoevropských a jihovýchodoevropských stycích Rummyho přinesla antologie Gábor G. Keménye *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (Z dějin našich styků se sousedními národy), Budapest 1962, str. 159, 209, 247–248 aj.

¹⁴ Johann Jakob Czikkann, *Die lebenden Schriftsteller Mährens. Ein literärischer Versuch von Joh. Jak. Czikkann*, Brünn 1812. Srov. k tomu dopisy Johanna Jakuba Czikanna Rumymu z Brna 8. února 1807 a 25. března 1807 a Leopolda Šeršnika Rumymu z Těšína 29. září 1807 a 19. dubna 1808, vše Archiv Maďarské akademie věd (*Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára* – dále MTAK), Budapešť, sign. Magyar irodalmi levelezés 4 r. 14 sz. O odpovědi K. G. Rummyho na listy Czikannovy 21. dubna 1807, která se nalézala v bývalém Zemském archivu v Brně, se zmínil Albert Pražák, „K stykům Dobrovského se Slovenkem“, čas. *Bratislava* 3, 1929, č. 3–4, str. 673.

¹⁵ István Fried, *Cseh-magyar kapcsolatok a XIX. század első évtizedeiben* (Česko-maďarské styky v prvních desetiletích 19. století), Budapest 1963, str. 11–12. Rukopis.

¹⁶ Viz Ladislav Hosák, „Prameny k dějinám Slovenska ve Státním archivu v Brně“, *Historický časopis* 6, 1958, str. 333–334. Na základě Hosáka se o tomto velkém pětisvazkovém spise Rummyho zmínil též Endre Angyal, *Karl Georg Rummy...*, str. 112.

¹⁷ Srov. dopis Kašpara Šternberka Jankovichovi z 19. ? 1827 a koncept Jankovichova dopisu Václavu Strahlovi z Budína 23. prosince 1809, pozůstalost Jankovichova, SZKK Budapest.

¹⁸ Viz list Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 16. září 1794, odpověď Dobrovského Ribayovi ze 7. prosince 1794, list Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 12. dubna 1796 a list Ribaye Dobrovskému z Torži 10. července 1807, vše *Kor. IV*, str. 248, 251, 266, 277–278.

¹⁹ Otiskl jej Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962, D 9, str. 236–238.

²⁰ Srov. kupříkladu Pál Beregszászi Nagy, *Paralellon inter linguam persicam et magyricam*, Erlangen 1794; Ferdinand Thomas, *Coniecturae de origine, prima sede et lingua Hungarorum I–III*, Pest 1802–1806. Vyvrcholení těchto zmatených teorií znamenala kniha Istvána Horváta *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbsé történeteiből* (Kresby z nejstarších dějů maďarského národa), Pest 1825.

²¹ Uveřejnil ji Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“ ..., str. 238–239.

²² Toto slovo je zřejmě jihoslovanského původu. Srov. István Kniezsza, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai* (Slovanské výpůjčky v maďarštině), Budapest 1955, I/1, str. 85.

²³ *Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico a Erico Lindahl et Johanne Öhrling*, Holmiae (Stockholm) 1780. Proslulý uppsalský profesor Johannes Ihre napsal k tomuto slovníku předmluvu, a proto je tento slovník více znám jako slovník Jeho než jako dílo vlastních autorů Lindahla a Öhrlinga.

²⁴ Srov. Pavel Bujnáč, l. c. (pozn. 29).

²⁵ Viz zejména Ágoston Kubinyi, „Engel János Keresztély levelezéséből“ (Z korespondence Johanna Christiana Engla), *Magyar Akadémiai Értesítő* 1855, str. 479n.; Ludwig Thallóczy, „Johann Chr. Engel und seine Korrespondenz“, *Ungarische Rundschau* IV, 1915, Heft 2, str. 286, 293, 296–297, 307–315, 338–339, 356–358, a Josef Macůrek, „České a uherské dějepiscetví“ ... str. 476–477, 488, 503–506.

²⁶ Viz například dopisy Dobrovského Englovi z Prahy 7. dubna 1798 a 4. listopadu 1798, 2. března 1799 i nedatovaný list Engla Dobrovskému, Ludwig Thallóczy, „Johann Chr. Engel und seine Korrespondenz“ ... str. 296, 309–312, a dopis Engla Dobrovskému z Vídně 13. října 1798, který otiskl Josef Macůrek, „České a uherské dějepiscetví“ ..., str. 505–506.

²⁷ Srov. Věnceslava Bechyňová, *Josef Dobrovský a česká bulharistika*, Praha 1963, str. 30–31 (Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 73, sešit 11).

²⁸ O volbě Batthyánye a Pasquiche za členy Královské české společnosti nauk viz Jaroslav Prokeš, *Počátky české společnosti nauk do konce 18. století*, Praha 1938, str. 178n., a protokoly KČSN v Archivu ČSAV v Praze, sign. 1785/45. Englovy dopisy KČSN z 13. února 1797 a 14. dubna 1798 i další doklady o Englově volbě za člena společnosti jsou v Archivu ČSAV, Praha, sign. 1797/25 a 1798/3, 28, 57. Nedatovaný dopis sekretáře společnosti Antonína Strnada Englovi oznamující mu jeho zvolení za člena KČSN otiskl Ludwig Thallóczy, l. c., str. 294.

²⁹ Viz Zdeňka Svobodová, *Dobrovský a německá filologie*, Praha 1955, str. 53–57 (Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 1955, sešit 2), a Julius Dolanský, „Die tschechische Slawistik des 18. Jahrhunderts und Schlözer“, sborník *Lomonosov – Schlözer – Pallas*, Berlin 1962, str. 225–227.

³⁰ Srov. Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Band III. Aufklärung und Absolutismus*, München 1958, str. 53.

³¹ Viz *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken, wie auch der Königreiche Hallitsch und Wladimir*, Halle 1796, str. 4. Uvádím podle Fritze Valjavce, l. c., str. 53.

³² Jena – Leipzig 1798, Band I., str. 417n.

³³ Srov. Lajos Thallóczy, „Pray György, s a magyar korona mellékartományai“ (György Pray a vedlejší země koruny uherské), *Századok* 1888, str. 523–532. Viz též Ludwig Thallóczy, „Johann Christian Engel und seine Korrespondenz“ ... str. 273.

³⁴ *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer I–IV*, Halle 1797–1804.

³⁵ Srov. listy Josefa Dobrovského Bartoloměji Kopitarovi ze 2. ledna 1811 a 22. února 1812, *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*, vydal V. Jagić, Berlin 1885 (dále *Briefwechsel*), str. 184, 249–250, a dopis Dobrovského Josefu Valentinu Zlobickému z 19. července 1804, *Korrespondence Josefa Dobrovského, díl III. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, k vydání upravil Adolf Patera, Praha 1908 (dále *Kor. III*), str. 163.

³⁶ „Etwas über Nationen und Sprachen“, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 1817, str. 288–289. Uvádí Fritz Valjavec, l. c., str. 42.

³⁷ Viz list Dobrovského Ribayovi z Měšic u Prahy 10. srpna 1794, *Kor. IV*, str. 244. Srov. k tomu například Ján Stanislav, „Zo sloveník Josefa Dobrovského“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 127; Jan Novotný, „Vývoj vztahů Čechů a Slováků v období národního obrození“, sborník *O vzájemných vztazích Čechů a Slováků*, Bratislava 1956, str. 159; týž,

O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození, Praha 1959, str. 61. Bernolákovu pokusu věnoval Dobrovský později zvláštní studii „Über die Literatur der östlichen Wenden nach Frisch mit berichtigenden Ergänzungen“, *Slovanka* sv. II, Praha 1815, str. 177–187.

³⁸ Srov. Zdeňka Svobodová, l. c., str. 57.

³⁹ Jde o list ze 17. dubna 1798. Uveřejnil jej Ludwig Thallóczy, „Johann Christian Engel und seine Korrespondenz“..., str. 297–307.

⁴⁰ Viz Endre Arató, *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon* (Dějiny národnostní otázky v Uhrách) I, Budapest 1960, str. 60–61. Windischem se zevrubně zabýval Fritz Valjavec, *Karl Gottlieb Windisch*, München 1936 (Südosteuropäische Arbeiten, sv. 11). Ze starších maďarských prací o této problematice je nejcennější obsažná monografie Bély Pukánszkého *Német polgárság magyar földön* (Německé měšťanstvo na maďarské půdě), Budapest s. a. Z novější západoněmecké literatury možno připomenout práci Matthiase Annabringe *Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn*, Stuttgart 1954. Viz k tomu ještě syntetický spis Ludmily Schlerethové *Die politische Entwicklung des ungarländischen Deutschtums*, München 1939 (Südosteuropäische Arbeiten, sv. 18).

⁴¹ Viz Schwandtnerův dopis Dobrovskému ze 7. června 1784, LANM v Praze, sign. Korr. 3E43. Schwandtnerovo hlavní dílo *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III*, Vídeň 1746–1748, bylo známo i Dobrovskému. (Viz list Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 17. července 1794, *Kor. IV*, str. 236.) O Schwandtnerovi psal v letech 1785–1789 Dobrovskému a Ungarovi také Zlobický, *Kor. III*, str. 5, 50, 169, 175, 177.

⁴² Srov. list Juraje Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 17. července 1794 a dopis Dobrovského Ribayovi z 3. ledna 1795, *Kor. IV*, str. 236, 259. Podle listu Ribayova Dobrovskému z Cinkoty 12. dubna 1796 nabízel Kovachich Dobrovskému při jeho zamýšlené cestě do Uher ubytování a stravování ve svém budínském domě, v němž bydlel svého času také známý jakobínský vůdce uherský József Hajnóczy. Viz tamtéž, str. 264–265. O Hajnóczyově pobytu u Kovachiche srov. Kálmán Benda, l. c., str. 96.

⁴³ K Horányimu srov. dopisy Dobrovského Durychovi z Hradiska 24. září 1787 a Durycha Dobrovskému z Vídně 16. října 1787 a 7. května 1793, *Korrespondence Josefa Dobrovského. Díl I. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunáta Durycha z let 1778–1800*, k vydání upravil Adolf Patera, Praha 1895 (dále *Kor. I*), str. 64, 67, 285. Viz rovněž listy Dobrovského Ribayovi z Jindřichovic 2. července 1787 a z Prahy 5. května 1793 a Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 10. ledna 1788, 26. dubna 1793, 16. září 1794 a 21. ledna 1795, *Kor. IV*, str. 88, 93, 226–227, 230, 246, 262. O Cornidesovi viz listy Ribaye Dobrovskému z Cinkoty 24. března 1786, z Pešti 15. listopadu 1786, z Cinkoty 20. listopadu 1786, 12. ledna 1787, 7. února 1787, 27. března 1787, 22. června 1787, 10. ledna 1788 a 28. srpna 1789 a dopisy Dobrovského Ribayovi z 15. ledna 1787, z Prahy 4. února 1787 a 26. února 1788, *Kor. IV*, str. 33, 55, 58, 59–60, 63, 70, 75, 84, 92, 139 a 64, 68, 94. Ke Katonovi viz listy Dobrovského Ribayovi z 15. ledna 1787, z Prahy 4. února 1787 a z Měšic u Prahy 4. února a 22. května 1787, *Kor. IV*, str. 65, 67, 78, a též jeho list Poláku Badtkemu z Karlových Varů 15. června 1818, *Korespondence Josefa Dobrovského. Díl II. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Samuela Bandtkeho z let 1810–1827*, k vydání upravil V. A. Francev, Praha 1906 (dále *Kor. II*), str. 125. O Dobrovského vztahu k Horányimu srov. též Pavel Bujnák, l. c., str. 606 (tamtéž o Dobrovského poměru ke Kovachichovi); Albert Pražák, „K stykům Dobrovského se Slovenskem“..., str. 668; Oszkár Sárkány, *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848* (Maďarské kulturní vlivy v Čechách 1790–1848), Budapest 1938, str. 11 aj. O vlivu Katonovu na Dobrovského viz Pavel Buják, l. c., str. 607–608, a ve sborníku *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, o něm psali Oldřich Králík, „Josef Dobrovský a Gelasius Dobner“, str. 398–399, a Josef Macůrek, „České a uherské dějepiscectví“... str. 490–491. J. Macůrek o tom psal i ve studii „Dobrovského pojetí českých dějin a stanovisko k našemu historickému vývoji“, *Slavia* 22, 1954, str. 177n. Viz k tomu ještě Frank Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Praha 1958, str. 144 (Spisy filosofické fakulty university v Brně, sv. 52); Ján Tibenský, *J. Papánek – J. Sklenár*, Martin 1958, str. 111–112; Endre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 148.

⁴⁴ Viz studie Bujnákovy, Králíkovy, Macůrkovy a další, zmíněné v poznámce 43, a k nim ze staší literatury ještě práci Jána Tibenského „Juraj Sklenár a jeho spor s Katonou o rozložení Velké Moravy“, *Historický Sborník I*, Martin 1947, str. 350n.

⁴⁵ Kromě literatury uvedené v poznámkách 43 a 44 srov. ještě práci Jána Tibenského „Vznik, vývoj a význam veľkomoravskej tradície v slovenskom národnom obrodení“, sborník *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Bratislava 1956, str. 142–153, a Lubomíra Havlíka „Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka“, *Slovenské štúdie III*, Bratislava 1960, str. 12.

⁴⁶ Viz dopis Dobrovského Ribayovi 28. září 1786, *Kor. IV*, str. 48

⁴⁷ O Katonovi srov. dopisy Dobrovského Ribayovi z 15. ledna 1787 a z Prahy 4. února 1787, *Kor. IV*, str. 65, 67, a o Salagiovi srov. dopisy Dobrovského Durychovi z 21. května 1789, z Olomouce 31. července 1790 a Měšic u Prahy 12. června 1794, *Kor. I*, str. 113, 162–163, 305, a Ribayovi z Prahy 4. února 1787, z Jindřichovic 2. července 1787, 26. února 1788, z Měšic u Prahy 22. července 1788, z Olomouce 2. února 1789 a z Prahy 10. května 1792 a k tomu odpovědi Ribayovy z Cinkoty 27. března 1787, 22. června 1787, z Cinkoty 3. září 1787, 10. ledna 1788, 16. května 1788, 17. června 1788, *Kor. IV*, str. 68, 89, 96, 100, 116, 118, 221, 75, 85, 90, 93, 97, 98.

⁴⁸ Viz list Dobrovského Ribayovi z Prahy 4. února 1787, *Kor. IV*, str. 67.

⁴⁹ Srov. dopis Dobrovského Bandtkemu z Karlových Varů 15. června 1818, *Kor. II*, str. 125.

⁵⁰ Srov. list Dobrovského Ribayovi 26. července 1789, *Kor. IV*, str. 135, a Bandtkemu, uvedený v pozn. 79, který podnítl dopis Bandtkeho Dobrovskému 18. ledna 1818, *Kor. II*, str. 122.

⁵¹ O názorech Dobnera a Sklenára na kroniku Anonymovu srov. podrobněji Josef Macůrek, „České a uherské dějepisectví“..., str. 484–486, a Ján Tibenský, *J. Papánek – J. Sklenár...*, str. 105–113. O stanovisku Dobrovského svědčí jeho dopisy Ribayovi z Olomouce 2. března 1789 a Měšic u Prahy 9. září 1791, *Kor. IV*, str. 116, 206, a Durychovi z 1. května 1788 a z Měšic u Prahy 12. června 1794, *Kor. I*, str. 78, 305, o diferencích mezi Anonymem a Nestorem, na něž poukázala diskuse Katona – Sklenár, srov. Ján Tibenský, „Schlözers Bedeutung für die in der Slowakei im 18. Jahrhundert herrschenden Ansichten über die Slawen“, sborník *Lomonosov – Schlözer – Pallas*, Berlin 1962, str. 241.

⁵² Viz list Ribayův Dobrovskému z Torži 26. února 1789, *Kor. IV*, str. 283–284.

⁵³ Srov. například list Dobrovského Bandtkemu z Prahy 5. června 1810 a Bandtkeho Dobrovskému z Krakova v srpnu 1812, *Kor. II*, str. 8, 55, a list Zlobického Dobrovskému z Vídně 13. března 1797, *Kor. III*, str. 110.

⁵⁴ Viz list Zlobického Dobrovskému z Vídně 28. července 1798 a dopisy Dobrovského z 2. srpna 1798, *Kor. III*, str. 135, 137–138.

⁵⁵ Srov. dopisy Dobrovského Englovi z 2. března 1799, Ludwig Thallóczy, „Johann Christian Engel und seine Korrespondenz“..., str. 311–312.

⁵⁶ Tamtéž. Původ Visly od víz odvozoval Dobrovský poprvé v dopise Durychovi ze 7. dubna 1793, *Kor. I*, str. 277, a později také v dopise Zlobickému z 2. srpna 1798, který byl znám i Englovi. Srov. k tomu Engluův nedatovaný dopis Dobrovskému – zřejmě z roku 1798 – uveřejněný ve zmíněné práci Thalóczyho „Johann Christian Engel und seine Korrespondenz“..., str. 321–314.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Srov. list Ribaye Dobrovskému z 24. dubna 1792, *Kor. IV*, str. 218. Viz též Pavel Bujnák, l. c., str. 609–610.

⁵⁹ Viz Sigismund Herberstein, *Moscoviter Wunderbare Historien*, Basilej 1567, str. 92. Uvádím podle Pétera Hajdú, *Finnugor népek és nyelvek* (Ugrofinské národy a jazyky), Budapest 1962, str. 159.

⁶⁰ Pavel Bujnák, l. c., str. 609–610. Jde o list Dobrovského Ribayovi z Prahy 10. května 1792, *Kor. IV*, str. 220.

⁶¹ Budapest 1930, str. 32.

⁶² Srov. Péter Hajdú, l. c., str. 156.

⁶³ Tamtéž, str. 154–158.

⁶⁴ Srov. například Ján Tibenský, *J. Papánek – J. Sklenár...*, str. 19–21. Nejdůkladněji, avšak z čechoslovakistického hlediska, se těmito otázkami zabýval Albert Pražák ve spise *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu*, Praha 1922.

⁶⁵ Viz Dobrovského list Ribayovi z Hradiště 26. července 1789 a odpověď Ribayovu z Cinkoty 28. srpna 1789, *Kor. IV*, str. 135–139, a dopisy Dobrovského Durychovi z Hradiště 24. září 1790 a z 8. srpna 1795, *Kor. I*, str. 172, 346. Srov. k tomu též *Slavín* 1808, str. 233, a list Dobrovského Kopitarovi z února 1814, *Briefwechsel...*, str. 375.

⁶⁶ Viz *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* 1813, č. 13.

⁶⁷ Srov. *Briefwechsel...*, str. 362.

⁶⁸ Viz *Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* 1813, č. 40, a zmíněný již list Dobrovského Kopitarovi z února 1814, *Briefwechsel...*, str. 375.

⁶⁹ Karl Georg Rummy, „Ableitung des magyarischen Namens der Slawen Tót“, *Hesperus* 1820 (Band 26), junische Beilage č. 11. O Rummyho článku referovala *Tudományos Gyűjtemény* 1822, sv. X., str. 115. Otázku původu slova *tót* definitivně vyřešil známý maďarský slavista János Melich v časopise *Magyar Nyelv* 1929, č. 9–10, str. 321–328, kde odvodil *tót* ze starého indoevropského kmene **tauti*.

⁷⁰ Podrobněji popsal tuto diskusi István Fried v článku „A magyarországi szlavisztika kezdeteihez“ (K počátkům uherské slavistiky), *Helikon* 1964, č. 2–3, str. 295–301.

⁷¹ Viz k tomu kritickou studii Vladimíra Šmilauera „Maďarské vlivy na filologii Kollárovu“, sborník *Slovenská miscellanea*, Bratislava 1931, str. 180–182.

⁷² O Adelungovu vlivu na Dobrovského psala hlavně Zdenka Svobodová, l. c., str. 24–53, a o jeho vlivu na Révaie L. Velleditsch, „Révai és Adelung“ (R. a A.), *Nyelvtudományi Közlemények* 38, 1908, str. 287–312.

⁷³ Viz István Fried, „A magyarországi szlavisztika kezdeteihez“..., str. 297.

⁷⁴ Srov. *Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* 1813, str. 35.

⁷⁵ Vydal jej István Szamota, *A Schlägli magyar szójegyzék* (Maďarský vokabulář ze Schläglu), Budapest 1894. O slovanském původu tohoto slova v maďarštině viz István Kniezsa, l. c., I/1, str. 351, kde je autor odvozuje z předpokládaného tvaru *nad-dvorj-župan*.

⁷⁶ Viz István Kniezsa, l. c., I/1, str. 224.

⁷⁷ „Anfrage und Bitte an ungarische Geschichtsforscher“, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 13. Jhrg., Wien 1823, č. 38 (28. března 1823), str. 203.

⁷⁸ „Beytrag zur Beantwortung der Anfrage und Bitte an ungarische Geschichtsforscher über einige unbekannte, noch unerörterte Nahmen ungarischer Flüsse bey Jordanes De rebus Geticis“, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 14. Jhgr., Wien 1824, č. 154, (24. prosince 1824), str. 832–836.

⁷⁹ „Aus einem Briefe des Abbe Joseph Dobrowsky an den Herausgeber“, tamtéž, 15. Jhgr., Wien 1825, č. 18 (11. února 1825), str. 96. Za upozornění na tuto diskusi mezi Rumym a Dobrovským vděčím kolegovi Istvánu Friedovi z Budapešti.

⁸⁰ U nás se těmito otázkami obíral nejdůkladněji Vladimír Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Bratislava 1932.

Ugrofinistická studia Josefa Dobrovského

Vývoj myšlenky příbuzenství ugrofinských jazyků od nejstarších dob. Počátky ugrofinistiky v 18. století ve Skandinávii, Rusku, Německu a v Uhrách. Dvojnásobný zájem Josefa Dobrovského o ugrofinistiku. Cestopis Dobrovského o cestě do Švédska a Ruska a jeho vliv na maďarské badatele. Dobrovského německá recenze Gyarmathiho *Affinitas*. Studium vztahu slovanských a ugrofinských jazyků před Dobrovským a přínos Dobrovského na tomto poli. Celkové ocenění Dobrovského ugrofinistických studií.

Chceme-li pochopit význam ugrofinistických studií Josefa Dobrovského a jeho místo v dějinách ugrofinistiky, musíme je měřit těmito dějinami a zasadit jeho práci do historického vývoje této disciplíny, aby nám vyplynul obraz skutečně objektivní, prostý nadsazeného, nerálního zveličení Dobrovského zásluh na tomto poli, jehož se dopustil v dosti značné míře již první badatel o ugrofinistických studiích Josefa Dobrovského Pavel Bujnák.¹ Nelze totiž bez ohledu na širší historicko-srovnávací souvislosti vyvozovat ze zakladatelských zásluh Dobrovského v jednom odvětví, tj. slavistice, stejné zásluhy i v odvětví druhém, tj. ugrofinistice; ugrofinistika měla více než stoletou tradici již před Dobrovským. Dobrovského ugrofinistické práce jsou opravdu důležité a Dobrovský byl jedním z prvních významných učenců, který poznal nutnost postavit výzkum ugrofinských jazyků na historicko-srovnávací gramatický základ a svým dílem přispěl i k bližšímu vymezení dnešních obrysů ugrofinistiky. Přesto však se Dobrovský zabýval ugrofinistikou až na druhém místě vedle svých základních studií slavistických a k hlubšímu seznámení s tímto oborem jej vedl teprve zmíněný plán na *Systema linguarum*. Proto také jej nelze stavět plně na roveň zakladatelů vědecké ugrofinistiky Sajnovicse a Gyarmathiho či dokonce nad ně – jak to činí Bujnák –, třebaže jeden z nich, Gyarmathi, čerpal od Dobrovského nesporně cenné podněty. Nelze dobře přehlížet vše, co bylo na tomto poli vykonáno jak v době Dobrovského, tak v době dřívější.

V úvodě vlastní úvahy o ugrofinistických zájmech Josefa Dobrovského bude proto nezbytné seznámit se alespoň v hrubých rysech s vývojem ugrofinistiky až do doby Dobrovského.

Myšlenka příbuzenství ugrofinských jazyků má tisíciletou minulost. Už norský vasal anglického krále Alfréda Velikého Óttar z Halogalandu si povšiml za své plavby kolem Skandinávie na konci 9. století, že jazyk severonorských Laponců se podobá jazyku jedné skupiny baltských Finů, proniknuvší až k břehům Bílého moře.² Příbuznost maďarštiny s vogulštinou a s ostáčetinou poznal už roku 1458 slavný italský spisovatel a pozdější papež Pius II. Eneáš Silvius Piccolomini v díle *Cosmographia*. V práci *Tractatus de duabus Sarmatiis* (1518) se o něm zmínil i autor známé *Polské kroniky* Matěj Měchovita (Mathias de Miechow) a v roce 1549 ve spise *Rerum Moscoviticarum commentarii* vyslanec rakouského císaře v Rusku Sigismund Herberstein.³

První, kdo si povšiml příbuzenství maďarštiny s finštinou, byl náš Jan Amos Komenský. Zmínil se o něm na dvou místech v druhé části *Opera didactica omnia*, vydaných roku 1657 v Amsterdamu.⁴ Upozornění Komenského na příbuznost maďarštiny s finštinou bylo známo ve vědecké literatuře už od 1. poloviny 18. století, a proto byl také Komenský už v této době pokládán za objevitele ugrofinské jazykové příbuznosti. V tomto smyslu se vyjádřil o Komenském například

blízký spolupracovník Leibnitzův J. G. Eckhardt v díle *Commentarii de rebus Franciae orientalis*⁵ a také Leibnitz sám ve spisku *Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum*, kde píše přímo, že vzpomenutý názor Komenského se nachází „in *Didacticis*“. Toto Leibnitzovo prohlášení o Komenském citoval i spoluautor známého švédsko-laponského slovníku Johann Öhrling v pojednání *De convenientia linguae hungaricae cum lapponica*, jež vyšlo roku 1772 v Uppsale.⁶

Tradičně zdůrazňovala Komenského průkopnický podnět o příbuznosti maďarštiny s finštinou maďarská jazykyně, a to už koncem 18. století. Svědectví Eckhardtovo převzali János Sajnovics ve své slavné knize *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (1770) a po něm Pál Beregszászi Nagy a Antal Décsy.⁷ K nim je třeba přiřadit také Istvána Sándora, který se o Komenském zmínil na dvou místech v časopise *Sokféle*.⁸ Také později v 19. století byl Komenského úsudek v maďarské vědecké literatuře často připomínán, a to Ferencem Kállayem, Flóriánem Mátyásem, Pálem Hunfalvyem, Bertalanem Munkácsim a Zsigmondem Simonyim.⁹ Nikde však nebyl uváděn přesný odkaz na Komenského dílo a nikomu se také nepodařilo příslušné místo v Komenském spisech nalézt,¹⁰ a proto se v novější době začalo o Komenského prvenství na tomto poli pochybovat a za objevitele příbuznosti maďarštiny s finštinou byl pokládán Hamburčan Martin Fogel. Toto mínění se ujalo zejména po kategorickém tvrzení jedné z největších ugrofinských autorit Fina Eemila Nestora Setäläho a dodnes se v ugrofinitické literatuře udržuje.¹¹

Novější práce, zejména studia Andrása O. Vértese a Vladimíra Skaličky,¹² přinášejí některé důležité doklady, z nichž možno usuzovat, že obhájcí priority Komenského v otázce objevu příbuznosti maďarštiny s finštinou mají přece jen pravdu. Vértés upozornil na důležité místo v *Opera didactica omnia* (část II., str. 113),¹³ kde Komenský píše: „*Sunt sane linguae, quae voculas ejusmodi non praeponunt, sed postponunt, ut hungarica et finnica ex europaeis...*“ Postponování, užívání postponovaných sufixů a takzvaných záložek (postposic) je skutečně důležitým rysem ugrofinských jazyků a Komenský měl možnost si tohoto jevu povšimnout jednak z vlastního pozorování, neboť se mohl seznámit s maďarštinou i finštinou přímo za svého pobytu v Uhrách a ve Švédsku, a za druhé na základě některých prací, které hovoří o tomto jevu izolovaně v maďarštině a finštině a jež se mohly velmi dobře dostat Komenskému do rukou. Jedná se tu například o dílo Andree Burea *Orbis arctoi imprimisque regni Sueciae nova et accurata descriptio* z roku 1626,¹⁴ kde se píše o postponování ve finštině, a o maďarsko-latinskou gramatiku Jánose Sylvestra (*Grammatica hungaro-latina*, 1539),¹⁵ v níž autor upozorňuje na tento jev v maďarštině.

V pojednání *Novissima linguarum methodus* z roku 1648 (*Opera didactica omnia*, tomus I., pars II., caput III., str. 29) uvádí Komenský různá znění slova hlava v některých indoevropských jazycích (řečtině, latině, němčině, angličtině, češtině, polštině) a kromě toho i znění maďarské a finské. Maďarský a finský doklad, jak upozornil nálezce tohoto Komenského výroku Vladimír Skalička,¹⁶ se přitom dostávají vedle sebe a *foemeg a paeaes* je tu zřejmě zkomoleno z maďarského *fő* (starší forma *foe*) a *meg* (značí v maďarštině také, a) a z finského *pää* (starší forma *paeae*). Vzhledem k tomu, že maďarské *fő* a finské *pää* jsou slova charakteristická i pro typicky ugrofinskou alternaci počátečního maďarského *f* a finského *p*, mohl být tento podnět Komenského velmi důležitý právě pro poznání příbuznosti těchto jazyků. Maďarštinu poznával Komenský kromě zmíněné gramatiky Sylvestrovy zvláště z Molnárovy latinské gramatiky maďarštiny,¹⁷ finštinu patrně nejvíce na základě přímého poznání ve Švédsku, kde se zřejmě seznámil i s laponštinou.¹⁸

Kromě Švéda Georga Stiernhielma, který psal rovněž o příbuznosti finštiny s maďarštinou, přičemž estonštinu a laponštinu pokládal za dialekty finštiny, dokazoval souvislost maďarštiny s finštinou v době Komenského Němec Martin Fogel, který sesbíral asi čtyřicet podobných maďarských a finských slov a povšiml si již posesivních sufixů i absence rodu v těchto jazycích.¹⁹

Na konci 17. století se dostal Holanďan Ludvík Fabricius mezi Mordviny a poznal jejich příbuzenství s Finy. Z jeho informací čerpal jeho krajan Witsen a Leibnitz, opírající se také o Schefferovo dílo *Lapponia*, které v 2. polovině 17. století podalo učené Evropě všestranný obraz

o Laponcích, jejichž příbuzenství s Finy bylo známo už dávno. Leibnitz si byl už jist příbuzenstvím Maďarů, Finů a Laponců a svou autoritou zapůsobil na mnohé další badatele.²⁰

Podobnosti finštiny s laponštinou a estonštinou věnovali od počátku značnou pozornost Švédové a Finové, kteří přicházeli s Laponci a Estonci nejvíc do styku. Švéd Olavus Rudbeck mladší (1660–1740) odvozoval ještě fantasticky společný původ Estonců, Finů a Laponců od deseti kmenů izraelských.²¹ Zásahu o rozvoj ugrofinistických studií třeba přičíst teprve Mikaelu Wexioniovi-Gyldenstolpemu a Johannesu Welinovi, který napočítal roku 1744 už 566 příbuzných maďarských a finských slov. Nepřímo se o ugrofinistiku zasloužili i odpůrci teorie maďarsko-finského příbuzenství, Finové Elias Brenner a Matthias Hallenius, stoupenci finsko-švédské jazykové příbuznosti, kteří zdůrazňovali souvislost finštiny se starou gótsčinou.²² Těmto teoriím byl poplatný i profesor v Lundu Arvid Moller, a dokonce i věhlasný uppsalský profesor Johannes Ihre (1707–1780), jehož *Glossarium Suio Gothicum* (Uppsala 1759) je pokládáno za jedno ze základních nordistických děl, na němž později mnoho budoval i Schlözer.²³

Od 18. století – nepočítáme-li starší prameny: staré ruské letopisy, arabské zprávy, dílo Silviovo a Herbersteinovo²⁴ – se stává důležitým zdrojem poučení o ugrofinských národech říše ruská. Velký význam měl v tomto ohledu spis Strahlenbergův *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730), v němž jeho autor, švédský důstojník zajatý v bitvě u Poltav, který prožil dlouhá léta na Sibiři, podává jednu z prvních důkladných zpráv o ruských Ugrofincích a zároveň jeden z nejpřesnějších popisů ugrofinského příbuzenství, v němž velmi správně rozlišuje dvě hlavní skupiny Ugrofinů: obugorskou a finskou.²⁵ Vědecky překonal spis Strahlenbergův petrohradský akademik Gerhard Friedrich Müller, který ve třetím svazku svého rozsáhlého devítisvazkového díla *Sammlung russischer Geschichte* (Petrohrad 1732–1764) seznámil vědeckou veřejnost podrobněji s permštinou, votáčtinou, mordvinštinou i čeremištinou (na obě posledně jmenované upozornil pronikavěji poprvé už Holanďan Witsen ve své knize *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, objevené hlavně se zřetelem k jazykům samojedským). Po stránce historicko-topografické a národopisně dokumentární přinesla mnoho nového díla Müllerových petrohradských kolegů Johanna Eberharda Fischera *Sibirische Geschichte I–II* (Petrohrad 1768) a Petra Simona Pallase *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs I–III* (Petrohrad 1771–1776),²⁶ z nichž si bylo možno utvořit již dosti podrobný obraz o historii i lidových obyčejích Vogulů, Ostáků, Mordvinů, Čeremisů a dalších ugrofinských národů Ruska.²⁷ Tehdy také vyšly první ruské gramatiky čeremištiny a votáčtiny (1775), a rozšířily tak známé jazykové příručky finštiny a maďarštiny, k nimž se přiřadil v roce 1780 Huppelův slovník a gramatika estonštiny. Proto také měly ugrofinské jazyky své pevné místo už i v Pallasem redigovaném velkém kateřinském slovníku *Vocabularia linguarum totius orbis comparativa*, vycházejícím od roku 1786 v Petrohradě.²⁸

Své první významné středisko utvořila už také domácí německá škola ugrofinistická. Jejím sídlem bylo Göttingen, kde působili profesori Johann Christoph Gatterer a August Ludwig Schlözer. Velký význam mělo zvláště dílo Schlözrovo,²⁹ jeho *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771) bylo vynikajícím shrnutím dosavadních znalostí o Ugrofincích a zároveň jejich kritickým výkladem. Schlözer skoncoval s některými nekritickými bajkami v ugrofinistice (například s Rudbeckovým odvozováním společného původu Estonců, Finů a Laponců od deseti kmenů izraelských), postavil se i proti Sajnovicovu ztotožnění laponštiny s maďarštinou a dokazoval, že k maďarštině mají mnohem blíže permština s vogulštinou. Svým srovnávacím slovníčkem vogulsko-ostáckým vytvořil předpoklady pro uznání nejužší příbuznosti těchto jazyků i jejich sounáležnosti k maďarštině.³⁰ V širším smyslu slova přispěl k rozvoji ugrofinistiky také jiný významný průkopník nordistiky a finistiky Christian Friedrich Rühls, autor pětidílných švédských dějin z let 1803–1814, přehledu nordické poezie a mytologie z roku 1812 a popisu Finska z roku 1809, který vynikl rovněž ve slavistice a zapůsobil silně na naše obrozence svými stručnými dějinami slovanských národů staršího období, v nichž po vzoru Schlözrova uváděl slovanské dějiny do sou-

vislosti s dějinami severských a baltských národů. Tyto Rühsovy dějiny vyšly dokonce roku 1818 v Praze česky v překladu Hankové a s Herdovou předmluvou o Slovanech.³¹

V době formování göttingenského ugrofinistického střediska dochází také k ustavení maďarské ugrofinistiky jako samostatného vědního odvětví.

Prehistorii maďarské ugrofinistiky zahájil už roku 1666 János Tröster, který ve svém díle *Das alte und neue Dacia* uveřejnil několik lexikálních shod v maďarštině a finštině a opírajíce se o Eckhardta uznávali příbuznost maďarštiny s finštinou také János Stilting v práci *Vita sancti Stephani regis Hungariae* (Győr 1747, str. 8) a György Pray v pojednání *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* (Víděň 1761, pars III., str. 319n.).³² Prvním vědeckým pokusem o čistě ugrofinistickou práci byla až kniha Jánose Sajnovicse *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* (vyšla roku 1770 nejprve v Kodani a pak i v Trnavě), která dokazovala úzkou spojitost laponštiny s maďarštinou a jejíž historický význam tkví v tom, že kromě lexikálních shod zdůraznila i shody tvaroslovné a syntaktické, a tím se stala průkopnickou prací pro celou moderní srovnávací jazykovědu. Za vlastního zakladatele maďarské ugrofinistiky je pokládán Sámuel Gyarmathi, který prohloubil a dovedl dále srovnávací metodu Sajnovicsovu a jehož epochální dílo *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (Göttingen 1798) tvoří novou etapu ugrofinistického bádání, neboť teprve Gyarmathiho dílem se stala otázka ugrofinského příbuzenství předmětem vědeckého lingvistického bádání.³³

Je neocenitelnou zásluhou Josefa Dobrovského, že přispěl svým podílem k formování Gyarmathiho díla; zájem Josefa Dobrovského o ugrofinistiku a ugrofinské jazyky tvoří cennou a dodnes živou část jeho díla, a zaslouží si proto i v této práci hlubší pozornosti.

Podrobný jazykový rozbor názorů Josefa Dobrovského na tyto otázky provedl již Pavel Bujnák; jeho rozbor se však opíral mnohdy o nesprávné údaje a nedostatečně přihlížel k tomu, co bylo již v ugrofinistice vykonáno. Proto také jeho nekritický chvalozpěv na každé slovo Dobrovského týkající se ugrofinistické problematiky působí málo přesvědčivě; Bujnák také neznal všechny dnes dostupné prameny, zejména neznámou Dobrovského recenzi Gyarmathiho *Affinitas*, na niž zde poprvé upozorňujeme a která představuje nejvýznamnější plod ugrofinistických studií Josefa Dobrovského.

Dobrovského zájem o ugrofinské jazyky se projevil dvojím způsobem. První je ovlivněn jeho plánem na napsání díla *Systema linguarum*³⁴ a je dán jeho zájmem o ugrofinské jazyky jako zvláštní jazykovou skupinu a o jejich místo mezi ostatními jazyky a druhý vyplývá z jeho studií slavistických a je nesen úsilím poznat vzájemný vliv a vztahy slovanských a ugrofinských jazyků.

O otázky ugrofinské jazykové příbuznosti se začal Dobrovský zajímat již před svou cestou do Švédska a Ruska, v době, kdy studoval laponský slovník a práci Sajnovicsovu o příbuznosti laponštiny s maďarštinou. Třebaže důvěřoval názorům Sajnovicovým, chtěl si tyto problémy prověřit na místě ve Finsku, vždyť – jak praví – finština je napůl maďarština.³⁵

Cesta sama, již Dobrovský zahájil v doprovodu hraběte Jáchyma Šternberka 15. května 1792, se protáhla až do konce ledna roku 1793. Třetího srpna 1792 přijel do Turku – někdejšího hlavního města Finska a sídla nejstarší finské university. Strávil v tomto přímořském městě celkem čtrnáct dní. Sám žák Schlözrvův se tam poznal s jiným Schlözrovým žákem, profesorem university v Turku Henrikem Gabrielem Porthanem, zakladatelskou osobností finského národního obrození, s jehož jménem je spjat i počátek bádání o finském jazyce a finské literatuře, a získal od něho řadu cenných informací o českých i jiných slovanských knihách uchovaných v tamní universitní knihovně.³⁶

Krátkou dobu svého pobytu ve Finsku využil Dobrovský plně k seznámení s Finy a jejich jazykem a své poznatky si ještě prohloubil v Petrohradě, kde navštívil také známého znalce ugrofinských národů Ruska profesora Petra Simona Pallase, od něhož získal gramatiku permštiny.³⁷ Z Ruska si nejspíše také přivezl spis kazaňského pravoslavného biskupa Benjamina Puceka Grigoroviče *Sočiněnija prinadležaščije k čeremisskoj grammatike* (Sankt Petěrburg 1775) a dále

Sočinenija prinadležaščije k grammatike votskogo jazyka (tamtéž 1775) a první gramatiku čuvaštiny Sočinenija prinadležaščije k grammatike čuvaškogo jazyka (tamtéž 1769). Již ve Stockholmu si koupil finsko-latinsko-švédský slovník Jusleniův (*Juslenii Danielis episcopi scarensis in Suecia lexicon fennico-latino-suecicum*, Holmiae 1745) a od Porthana pravděpodobně dostal Vhaelovu gramatiku finštiny (*Grammatica fennica*, Holmiae 1733) a blíže nezjištěný finský katechismus.³⁸

Spolu s další literaturou o ugrofinistické problematice, kterou tehdy Dobrovský již znal – práce Sajnovicsova, laponský slovník Ihreho, srovnávací slovník Pallasův, spis Strahlenbergův, Hegerova obrana Sajnovicse atd.³⁹ –, mohl si utvořit na tomto základě o problematice ugrofinských jazyků poměrně dosti dobře podložený úsudek. Vyjádřil jej nejpřehledněji ve svém cestopise *Reise nach Schweden und Russland* (knižní vydání v Praze 1796), kde dospěl k závěru, že ugrofinské jazyky tvoří nesporně zvláštní jazykovou skupinu, charakterizovanou jednotností rodu, postposicemi a nahrazováním osobních zájmen přivlastňovacími sufixy označujícími osobu vlastníka. Dále došel k závěru, že maďarština se liší od laponštiny mnohem více, než připouštěl Sajnovics, a že blíže než k laponštině má k votáčtině, permštině a zejména k vogulštině. Z uvedených příruček votáčtiny a permštiny zjistil shodu koncovek votáckého a maďarského infinitivu i lexikální souvislosti permsko-maďarské.⁴⁰

Analyzujeme-li blíže tento soud Dobrovského, vidíme, že se tu přibližuje, pokud jde o užší příbuzenství maďarštiny s votáčtinou, permštinou a vogulštinou než s laponštinou, názorům Schlözrovým v jeho *Allgemeine nordische Geschichte* z roku 1771. Už Schlözer zde považoval za přemrštěné Sajnovicsovo „idem esse“ ohledně laponštiny a maďarštiny a shledával u maďarštiny více podobnosti s permštinou a vogulštinou než s odlehlejší laponštinou. Rovněž kritický Schlözrův výklad otázky ugrofinské příbuznosti a jeho přehled ugrofinských národů je v souladu s míněním Dobrovského.⁴¹

Dobrovský však předčil Schlözra svým důrazem na gramatické zvláštnosti ugrofinských jazyků a jejich promyšlenou filologickou klasifikací, Schlözrovi ještě cizí. Projevil jemný smysl pro srovnávací pojetí otázky i pro její hlubší jazykový rozbor neopírající se pouze o lexikální vztahy, nýbrž také o gramatickou strukturu jazyka. V tom se řadí po bok Sajnovicův, nepodléhaje ovšem jeho mylnému ztotožení maďarštiny s laponštinou, a razí cestu Gyarmathimu.

Dobrovského cestopis měl záhy po svém vydání mezi Maďary značný ohlas. Kromě Gyarmathiho – o němž bude ještě hovořeno – jej vysoce ocenil vydavatel časopisu *Sokfélé* István Sándor (1750–1815), autor první maďarské bibliografie (*Magyar Könyvesház*, Győr 1803). Sándor věnoval ve svém *Sokfélé* mnoho místa otázkám ugrofinské příbuznosti.⁴² Nebyl sice původní vědeckou osobností, ale měl rozsáhlý přehled po celé ugrofinistické vědecké literatuře, jejíž výsledky ve svém časopise horlivě propagoval. Podával v něm na základě Ihreho, Hupla a Schlözra rozsáhlé seznamy laponských, estonských i vogulských slov a srovnával je s maďarštinou.⁴³ Jeho články „Egy igazi hazafinak óhajtása“ (Přání opravdového vlastence), „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O příbuzenství naší řeči s ostatními jazyky) aj.⁴⁴ tvoří dohromady první maďarské dějiny ugrofinistiky.

V řadě pěstitelů ugrofinistiky Sándor připomínal v těchto člancích vedle Rudbecka, Leibnitze, Eckhardta, Strahlenberga, Fischera, Sajnovicse, Schlözra, Pallase, Hagera, Gyarmathiho a dalších i našeho Jana Amose Komenského.⁴⁵ Jeden z nich věnoval také Dobrovského cestopisu a uveřejnil z něho všechny podstatné výňatky týkající se Dobrovského názorů na ugrofinské příbuzenství. Cestu Dobrovského, podniknutou na náklad Královské české společnosti nauk, kladl Maďarům za příklad a horlil tu proti nezapomenutelnému podceňování české kultury neznámým pisatelem v *Bécsi Magyar Hírmondó* (v čísle z 25. března 1794) a upozorňoval na starobylost české literatury, která se už v 15. století mohla pochlubit celou řadou významných děl.⁴⁶ Sándor poznal české prostředí na vlastní oči za své cesty do Německa, Francie a Anglie, kdy projel Moravu i Čechy a zastavil se také v Praze. Svě zážitky vylíčil v knize *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* (Dopisy dobrému příteli od jednoho Maďara z cesty v cizině), v níž se vyslovoval s neobyčejnými sympatiemi o české

minulosti (zvláště o době Karla IV. a o husitství), o bohatých kulturních památkách českých měst, dobré hospodářské úrovni, protiněmeckém vlasteneckém zaujetí Čechů a na závěr připomenul dokonce i dávnou historickou jednotu Čechů, Moravanů a Slováků.⁴⁷ Snad i tyto osobní vzpomínky ovlivnily Sándora při jeho chvále Dobrovského cestopisu, která svědčí o tom, jak hluboce Dobrovského *Reise* svým zdůrazněním ugrofinské jednoty na Maďary zapůsobila.

Kromě Josefa Dobrovského navštívil v devadesátých letech 18. století Finsko také významný polský politik a spisovatel Julian Ursyn Niemcewicz za své cesty z Petrohradu do Ameriky, kam se odebral oku 1796 po svém propuštění z petropavlovské pevnosti, kde byl vězněn za účast v Kościuszkově povstání. Jeho cesta vedla nejprve Finskem a zachytil ji v rukopisném deníku z té doby. Niemcewiczovy zájmy byly jiné než zájmy Dobrovského, a proto nevěnoval žádnou pozornost finštině ani otázkám jazykové příbuznosti Finů, zato tím více si všímal finských dějin, švédsko-ruských vztahů (předvídal dobytí Finska Ruskem) i finské přírody. Cesta Finskem, tehdy porobeném Švédý, v něm vzbuzovala obdobně jako v Dobrovském živé soucítění s osudem utlačovaného finského národa, který promítal také do současné problematiky polsko-ruské, a dospěl tu k poznání, že je to venkovský lid, který si i v době těžké politické poroby uchová mateřský jazyk jako základní předpoklad samostatné národní existence. Bylo by zajímavé zjistit, zde se Niemcewiczovi dostal již před napsáním jeho cestovních zápisků⁴⁸ do rukou také cestopis Dobrovského, který vyšel poprvé roku 1795 v *Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* (II. svazek, Prag 1795, str. 125–194).

Po návratu ze své cesty do Švédska, Finska a Ruska se Dobrovský vracel k otázkám ugrofinské příbuznosti a specifčnosti ugrofinských jazyků ještě mnohokrát v korespondenci s Ribayem a s Durychem. Zajímala ho nadále otázka příbuznosti permštiny a voťáčtiny s maďarštinou i specifické rysy finštiny, o nichž se zmiňoval hlavně v dopisech Durychovi, i místo ugrofinských jazyků mezi ostatními jazyky. Nejcenější z této korespondence je dopis Dobrovského Ribayovi napsaný hned po návratu ze severské cesty 8. února 1793, v němž píše o nepochybné příbuznosti maďarštiny s finštinou a nesouhlasí s Sajnovicsem, neboť – jak praví – rozdíl mezi laponštinou a maďarštinou je daleko větší než mezi češtinou a ruštinou. Upozorňuje na shodu maďarského infinitivu na *-ni* s permštinou a voťáčtinou (*-ny*), podává dvacet dva ze srovnávacího hlediska zajímavých finských slov a zmiňuje se také o některých zvláštnostech finštiny, například o skutečnosti, že ve finštině nezačínají slova nikdy dvěma souhláskami atd. Píše tu o svém plánu na spis *Systema linguarum* a uvádí zajímavé tvrzení, že jediná věta je ze srovnávacího hlediska cennější než sto slov. Touto zásadou se Dobrovský distancuje od pouhého lexikálního srovnávání a ukazuje, že k poznání jazykové příbuznosti je třeba znát také skladbu jazyka, jeho syntaktickou strukturu i specifické gramatické zákony. Snaha o postižení obecnosti (absence rodu v ugrofinských jazycích) se tu pojí i s bystrým konkrétním smyslem srovnávacím (shoda infinitivních koncovek v maďarštině, permštině a voťáčtině).⁴⁹

Tento Dobrovského list Ribayovi zaujal hned v době svého vzniku a byl částečně přetištěn 25. dubna 1794 v maďarském časopise *Bécsi Magyar Hírmondó* (č. 33, roč. 1794). Přání Dobrovského, aby některý Maďar navázal spojení s prof. Porthanem z Turku, si povšiml maďarský básník a jazykovědec Ferenc Verseghy, který hned po přečtení článku v *Bécsi Magyar Hírmondó* o tom napsal 13. května 1794 Porthanovi s odvoláním na podnět Dobrovského a informoval jej o hlavních principech maďarské gramatiky. Verseghyho listu Porthanovi je přikládán velký význam v rozvoji maďarsko-finské kulturní spolupráce a v upevňování vědomí jazykové pospolitosti. Henrik Gabriel Porthan znal maďarskou gramatiku už dříve z informací svého spolužáka z Göttingen Davida Perlakiho. Porthan se seznámil v létě 1779 v Göttingen také s profesory Schlözrem a Gattererem a je pokládán za jednoho z jejich nejvýznamnějších žáků.⁵⁰

Dobrovského popud ke styku Verseghyho s Porthanem je velmi závažný a je pravděpodobné, že týž popud přiměl k navázání styku s Porthanem i vlastního zakladatele vědecké ugrofinistiky maďarské Sámuela Gyarmathiho.⁵¹

Sámuel Gyarmathi (1751–1830) byl maďarský lékař sedmihradského původu; vystudoval ve Vídni, působil pak jako vychovatel a domácí lékař u řady významných maďarských velmožů, hrabat Rádayových, sedmihradského šlechtice Gergelye Bethlena aj. Procestoval půl Evropy a zabýval se přitom nejen o lékařství, nýbrž také o přírodní vědy, národní hospodářství atd.⁵² Záhy se začal věnovat i vědeckému studiu maďarštiny. Ve svém spise *Okoskodva magyar nyelvmester I-II*, (Maďarský jazykový průvodce, Kolozsvár – Nagyszzeben 1794) věřil ještě ve spřízněnost maďarštiny s orientálními jazyky, avšak později toto mínění opustil a přejal názor o ugrofinské příslušnosti maďarštiny.⁵³ První popud k tomu dostal patrně už od Dobrovského z jeho soudu v *Bécsi Magyar Hírmondó* a v *Reise nach Schweden und Russland*.

Velký význam měla v tomto směru pro Gyarmathiho i jeho cesta po Evropě v letech 1795–1798, kdy navštívil se svým svěřencem, mladým Elekem Bethlenem Německo, Dánsko a Švédsko.⁵⁴ V letech 1797–1798 pobýval dlouhou dobu v Göttingen, seznámil se s Augustem Ludwigem Schlözrem a s jeho pomocí tu vydal roku 1798 i své hlavní dílo *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*.⁵⁵

Rukopis *Affinitas* četl ještě v roce 1797 Schlözer a plně souhlasil s Gyarmathiovým tvrzením, že maďarština a finština se odlišují jenom jako dialekty, a poukázal na to, že tento názor zastával sám na základě vlastního studia i pod vlivem profesora Ihreho v Uppsale už před čtyřicet jedním rokem. Oceňoval, že Gyarmathi dokázal toto příbuzenství nejen ve slovníku, ale také v grammatice. Dosavadní bádání nedovoluje ještě zcela průkazně a do detailů vysledovat genesi *Affinitas*. Jisté je, že původní verze *Affinitas* počítala jen s příbuzenstvím Maďarů s Laponci, v čemž utvrdil Gyarmathiho po Sajnovicsovi i spis Josefa Hagera *Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungaren mit den Lappländern* (Wien 1793), který znal dobře také Dobrovský.⁵⁶ Se Schlözrem se seznámil Gyarmathi prokazatelně až v roce 1797, kdy už patrně znal spis Dobrovského anebo alespoň citaci z jeho dopisu Ribayovi v *Bécsi Magyar Hírmondó*. Nasvědčovaly by tomu alespoň výňatky z Dobrovského *Reise* v *Affinitas* (str. 120–121), týkající se Porthana, antropologických znaků Ugrofinů⁵⁷ i jazyků tvořících ugrofinské společenství. O osobní známosti Dobrovského s Gyarmathim už v roce 1798 svědčí Dobrovského listy Zlobickému i vlastní dopis Gyarmathiův Dobrovskému z 30. dubna 1799. Jejich námětem byly spíše slavistické otázky a jejich maďaristické souvislosti.⁵⁸

Nejcennějším dokladem nejen vztahu Dobrovského a Gyarmathiho, ale ugrofinistických zájmů a úrovně ugrofinistických znalostí Josefa Dobrovského vůbec, je doposud neznámá Dobrovského recenze *Affinitas* v jenských *Allgemeine Literatur-Zeitung*. Není to pouhá recenze, ale obsáhlá, vědecky dobře fundovaná ugrofinistická studie, která tu vyšla na dvě pokračování v červenci 1799.⁵⁹

Dobrovský ve své recenzi rozebírá dílo Gyarmathiho a vytváří tu zároveň v kritických i souhlasných připomínkách svůj přehled problematiky ugrofinského jazykového příbuzenství, mnohem konkrétněji již propracovaný než v *Reise* anebo roztroušených poznámkách v korespondenci. Dobrovský velice správně odhaduje poměr ugrofinských jazyků k ostatním jazykům, zejména k slovanským, jak se o tom ještě zvlášť zmíníme, ale též ke germánským, turkotatarským aj. Bystře odhaduje například to, že finské *kauppa* souvisí s německým *kaufen*,⁶⁰ a nikoliv s maďarským *kapu*, souvisejícím s tureckým *kapu*, *kapi*. Nehledá rovněž souvislost mezi finským *vaha* a maďarským *viasz*,⁶¹ nýbrž odvozuje *vaha* správněji z německého *Wachs*.⁶²

Cenné jsou rovněž jeho postřehy týkající se základních hláskoslovných zákonů ugrofinských jazyků. Používání *f* u Maďarů tam, kde Finové mají *p*, postihl svým příkladem *fő* = *pää* již náš Komenský;⁶³ pozoruhodnější je však Dobrovského objev, že přípona 1. os. sing. *-m* v maďarštině je starší než finské *-n* vzniklé právě z *-m* a že toto *-m* se nalézá také v latině, řečtině, perštině i jazycích slovanských. Je to skutečnost dnes již všeobecně známá, avšak její postřehnutí v ugrofinských jazycích, kde je otázka koncového *-m* a *-n* v první osobě singuláru dosti složitá,⁶⁴ bylo tehdy ukázkou Dobrovského mistrného filologického citu a svědčí také o jeho značných znalostech ugrofinských jazyků. Názorně to ukazují i příklady, neboť Dobrovský se nespokojuje pouze

s očividnými shodami, jako finsko-estonského *veri* s maďarským *vér*, ale poukazuje i na shody v komparativu laponštiny a maďarštiny (*bb*), na paralelu *h* a staršího *k* ve finštině, maďarštině a laponštině atd.⁶⁵ Na místě je také jeho ztotožňování finského *mesi* a maďarského *méz* či finského *sarvi*, estonského *sarv* a maďarského *szarv*.⁶⁶

Zcela moderním prvkem bylo jeho zdůraznění významu samejedyckých jazyků pro poznání původního hláskoslovného systému ugrofinských jazyků.⁶⁷ V některých konkrétních příkladech se ovšem Dobrovský mylil, například při srovnávání finského *lintu*, estonského *lind* (pták) a laponského *lodde* s maďarským *légy* (moucha), ačkoliv *lintu*, *lind* a *lodde* souvisí s maďarským *lúd* (husa). *Légy* naproti tomu lze spojovat s voťáckým *lúz* a zyrjanským *lož*. Souvislost *lintu*, *lind* a *lodde* je však nesporná.⁶⁸

Jen zcela výjimečně se dal Dobrovský strhnout k tak pochybné spekulaci jako srovnávání latinského *mecum*, *tecum*, *secum* s laponským *mo-kum*, *to-kum*, *so-kum* (tak Dobrovský!), kde zřejmě nevěděl – nehledě na nanejvýš spornou hodnotu takového srovnávání samotného – že komitativ osobních zájmen se tvoří v singuláru koncovkou *-inâ*, *-in*, kdežto koncovka *-guim* (což je zřejmě Dobrovského *-kum*) se vyskytuje pouze ve tvarech plurálních.⁶⁹

Pozoruhodná Dobrovského studie by si zaslouhovala ještě podrobnějšího jazykového rozboru, ale to je úkol jazykovědců. I z toho však, co zde bylo řečeno a z textu Dobrovského recenze (publikovaného v plném znění v dokumentární části této práce), doufám oprávněně vyplyne, že tu jde o nejvýznamnější Dobrovského příspěvek ke specificky ugrofinistickým otázkám, který názorně svědčí nejen o jeho rozsáhlém ugrofinistickém vzdělání, nýbrž také o skvělém citu srovnávacím, s nímž se dovedl Dobrovský vyznat v tak složitých otázkách, vyžadujících zcela výjimečné erudice a postřehu.

S uznáním třeba vzpomenout i Dobrovského pokusů o srovnávání ugrofinských jazyků s jazyky slovanskými. Třebaže ani tady není prvním, kdo na tyto otázky upozornil, je jedním z prvních, kdo se jim přiblížil s důkladnější vědeckou akribií. Ugrofinské jazyky mu pomohly rozřešit mnohý obtížný problém slavistický a naopak si na nich uvědomil plněji význam slovanských jazyků a jejich pronikání do okolních jazykových oblastí.

Spojitosť mezi maďarštinou a slovanskými jazyky si povšiml už v roce 1595 významný dalmatský humanista Faust Vrančić, který ve svém slavném *Slovníku pěti nejvznešenějších jazyků evropských*⁷⁰ má zajímavou kapitolu „Vocabula dalmatica quae Ungari usurparunt“,⁷¹ v níž je poprvé nadhozena otázka lexikálních vztahů slovansko-maďarských. Benediktin Loderecker doplnil Vrančićův slovník o češtinu a polštinu na slovník sedmijazyčný a vydal jej roku 1605 v Praze.⁷²

Vrančić dobře postihl slovanský původ maďarských slov *malaszt*, *apáca* aj. Vrančićův seznam rozšířil se zřídka správným určením (jako například u slova *vacSORA*) roku 1693 Ferenc Főris Otrokócsi.⁷³ Po Otrokócsim se zabývali maďarsko-slovanskými lexikálními vztahy Maďarů až na konci 18. století Sámuel Pázmány, Mihály Benedek a Pál Beregszászi Nagy.⁷⁴

Zvláště zajímavý byl pokus Pála Beregszásziho Nagye, který ve svém díle *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig 1796, str. 148–155) srovnává na základě Pohlovy příručky *Die böhmische Sprachkunst* 142 slov maďarských a českých a na základě srovnávacího slovníku Pallasova 21 slovo maďarské a ruské. Beregszászi výstižně zdůraznil vzájemnou výměnu slov mezi slovanskými jazyky a maďarštinou oproti jednostrannému názoru, že pouze slovanská slova přecházela do maďarštiny, a nikoliv naopak.⁷⁵

Význam slovanských slov v maďarštině zdůraznili zvláště Sámuel Gyarmathi a István Sándor. Gyarmathi kladl slovanská slova v úvodu k *Affinitas* při úvaze o slovní zásobě maďarštiny na první místo⁷⁶ a uveřejnil zde poměrně rozsáhlé srovnávací slovníčky rusko-německo-maďarské (*Affinitas*, str. 306–333), slavenosrbsko-německo-maďarské (tamtéž, str. 334–346), česko-latinško-maďarské (tamtéž, str. 346–352) a polsko-německo-maďarské (tamtéž, str. 352–362). Čerpal pro ně hlavně z díla Pavla Doležala *Grammatica slavo-bohemica* (Pressburg 1746) a ze vzpomenutého již srovnávacího slovníku Pallasova. Gyarmathi tu uvedl například odpovídající ruská

slova k maďarským slovům *barát, bab, bába, bolha, beretva*, polská k *bárány, barázda, csolnak* i slova s rozsáhlejším slovanským rodokmenem jako *barlang, barack, gonosz, ponyva*, aj. S češtinou a slovenštinou dával do souvislosti maďarská slova *kaliba, bodnár, hiba, cseléd, csütörtök, köböl* atd. Dnešní jazykověda zamítá pouze slovanský původ slov *beretva, cseléd* a *köböl*, či o nich alespoň pochybuje. Třebaže Gyarmathiho přehled příbuzných maďarských a slovanských slov nemohl být samozřejmě ve všech případech přesný, byl na svou dobu pozoruhodný a jeho velkou předností bylo zejména pečlivé rozčlenění slovanských slov v maďarštině podle jednotlivých národních jazyků. Pokud se týče češtiny a slovenštiny, překonal jak Beregszásziho tak i Gyarmathiho soupis Sándorův v *Sokfэле* (sv. XII, Győr 1808, str. 3–183), kde Sándor uvedl mnoho českých a slovenských slov, a třeba mezi nimi byla řada pomýlených (například *bika*), jeho seznam se stal vzorem i pro Gyarmathiho *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, jenž vyšel roku 1816 ve Vídni.⁷⁷ Sándor našel v maďarštině celkem 700 slovanských slov⁷⁸ a z jeho příkladů na převzetí z češtiny a slovenštiny uvedme alespoň *király* < král a *medve* < medvěd (pro medvěda našel odpovídající slova i v chorvatštině a ruštině).⁷⁹ Zajímavý je i jeho postřeh o množství místních jmen doložených jak na Slovensku, tak v Čechách (Bohunice, Bohuslavice, Hrádek atd.), z čehož vyvodil, že Češi a Slováci museli kdysi bydlet pohromadě a tvořit jeden národ. Buď se Češi přestěhovali do svých sídel ze Slovenska anebo Slováci z Čech.⁸⁰ Svým přesvědčením o historické jednotě Čechů, Moravanů a Slováků ukončil již dříve svůj popis cesty českými zeměmi⁸¹ a podal tu vzácný důkaz objektivního úsudku, jež nedovedla potlačit u tohoto maďarského učenice ani tisíciletá začleněnost Slováků do uherského státu, tolik zdůrazňovaná oficiální uherskou historiografií. V této souvislosti třeba poukázat i na pozoruhodný Sándorův výklad Velkomoravské říše, která se rozprostírala podle něho u Blatenského jezera a jejímž sídlem, sídlem slovenských knížat, byl Děvín. Tuto slovakofilskou koncepci, vyjádřenou v článku „Svatoplugról ‘s Divin váraról“ (O Svatoplukovi a hradu Děvíně), *Sokfэле*, sv. VI., Győr 1799, str. 19–24), nečerpal kupodivu ze slovenských pramenů, ale ze Středovského a hlavně ze zajímavého, třebaže dosud nepovšimnutého spisu *Svatopluk sonst Zwentibold oder der heilige Knabe, König in Grossmähren*, který vyšel roku 1797 v Praze a Lipsku⁸² a jehož autor popisoval na třístapadesáti stránkách obsáhle Svatoplukův život podle českých pramenů (Kosmas, Stránský, Balbín, Středovský aj.), Luitbranda a Eneáše Silvia se snahou zdůraznit význam Velkomoravské říše pro všechny okolní malé národy středoevropské, které tato říše chránila před německou agresí.

Osobnost Istvána Sándora a jeho místo v česko-maďarských kulturních vztazích si zaslouží ještě dalšího zkoumání už pro jeho obdivný vztah k Dobrovskému a vzácné pochopení pro české a slovenské dějiny i kulturu. Svým smyslem pro jazykové souvislosti česko-slovensko-maďarské postoupil Sándor nad Gyarmathiho a spolu s ním byl v tomto svém zájmu nesporně ovlivněn Dobrovským, a to jistě ještě rozhodněji než ve svých vlastních studiích ugrofinistických.

Uvažujeme-li o Dobrovského vlivu na Sándora a Gyarmathiho, nesmíme tu mít na mysli jen přímé popudy z *Reise* anebo z *Bécsi Magyar Hírmondó*, ale též působení nepřímé z Dobrovského okolí. Hovořili jsme již o Dobrovského vztahu k Englovi a o významu Dobrovského filologické kritiky Englových prací. V této souvislosti je velmi zajímavý například Englův dopis Gyarmathimu z 30. srpna 1799,⁸³ v němž Engel poukázal na historické pozadí vývoje maďarských jazykových výpůjček a nastínil zásady o vztahu jazyka a historie, jež vyložil v úvodu ke svému *Vocabulariu* Sámuel Gyarmathi.⁸⁴ Engel zdůraznil historický význam tureckých a slovanských slov v maďarštině. Hledáme-li tu společný inspirační zdroj Engla i Gyarmathiho, nalezneme jej v Dobrovském, který se těmito otázkami částečně zabýval již v korespondenci s Englem.⁸⁵

O turečtinu se Dobrovský začal zajímat v roce 1793, kdy podle dopisu Durychovi studoval tureckou mluvnici a pro svůj zamýšlený spis *Systema linguarum* sestavil 29 otázek a odpovědí, z nichž mu měla vyplynout základní charakteristika turečtiny.⁸⁶ Tento jazykový dotazník turečtiny se stal pro Dobrovského patrně základem i k jeho pojednání o shodách a rozdílech mezi turečtinou a maďarštinou, jež vypracoval rovněž ve formě otázek a odpovědí a zaslal na přelomu

roku 1795–96 k posouzení Sedmihradské společnosti pro pěstování maďarštiny v Kluži (*Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*), která se touto otázkou na popud Dobrovského opravdu zabývala – výsledek se nám však bohužel nedochoval stejně jako Dobrovského pojednání samotné.⁸⁷

Lépe jsme spraveni o Dobrovského názorech na slovansko-maďarské jazykové souvislosti. I ty jsou však jen roztroušeně vyřčeny na okraji jiných otázek. Dobrovský je bohužel nikde systematicky neshrnut tak, jako svůj názor na základní problematiku ugrofinských jazyků v *Reise* anebo recenzi Gyarmathiho. Už v roce 1786 vyzval Ribaye, aby pátral po slovanských slovech v maďarštině. Úkol Ribayův splnil však až mnohem později v intencích Dobrovského Leška v díle *Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis slavitorum magyario usus...* (Budín 1825).⁸⁸ Také tady podobně jako v případě významu tureckých slov v maďarštině měl Dobrovský úlohu spíše iniciátora než vlastního řešitele, avšak i těchto několik málo analogií, jež nacházíme v Dobrovského korespondenci s Ribayem a Durychem, stojí za povšimnutí.

Otázku maďarských slov ve slovenštině mu pomáhal řešit Ribay, který jej například upozornil na maďarský původ slovenského slova *belčov*, jež bylo Dobrovskému nesrozumitelné.

Dobrovský naopak upozorňoval na maďarsko-slovenské souvislosti (*határ – chotár*) Durycha, jemuž správně odvodil i slovanský původ maďarského *halom* z *chlum, cholm*.⁸⁹ Zajímavé, třebaš mylné, je Dobrovského dobrodání o původu maďarských slov *könyv* a *ispán*. Kdežto *könyv* uváděl do souvislosti se slovanským *kniga*, *ispán* odvozoval z německého *Gespann*, a nikoliv od dnes nesporného slovanského župan, jak správně určil ve svém *Vocabulariu* již Sámuel Gyarmathi.⁹⁰ K odvozování *könyv* od *kniga* mu zaval podnět ruský spisek jakéhosi S. S. vydaný roku 1805 v Budíně (*Opyt proizveděnija iměn: knjaz i kniga*, Buda 1805), jehož myšlenku o původu maďarského *könyv* od *kniga* Dobrovský ve své poměrně rozsáhlé recenzi uveřejněné ve *Slovance* podepřel.⁹¹ Shodné vysvětlení Gyarmathiovo ve *Vocabulariu* i Leškovo v *Elenchu*⁹² se zakládá nejspíše právě na tomto mínění Dobrovského. Správněji určil Dobrovský souvislost mezi českým *katan* a maďarským *katona*,⁹³ moderní jazykovědou potvrzenou.⁹⁴ Nejvíce však zajímaly Dobrovského maďarsko-slovenské lexikální souvislosti při zmíněných již výkladech toponymických.

Cesta do Finska a Ruska přivedla Dobrovského také ke srovnávání finštiny se slovanskými jazyky, zejména s ruštinou. Už ve své *Reise* připomíná, že ve finštině je řada slovanských slov, zvláště ruských, a že naopak mnohá finská slova pronikla do ruštiny.⁹⁵ Odvozuje-li například finské *muisto* a laponské *muisto* od gótského *miton*, uvádí finské *kirja, kirje* a laponské *kirjetet* do souvislosti se slovanským *čertati*.⁹⁶ Pro dějiny hmotné kultury má podle Dobrovského význam například srovnání slovanského slova *pásno* (ve významu klubko nití) s finským *pasma* souvisejícím se švédským *pasman* a litevským *posmas*.⁹⁷

Největší význam má Dobrovského rukopisný seznam finských slov příbuzných se slovanskými, převážně ruskými slovy,⁹⁸ jež si vypsál z Jusleniova finsko-latinsko-švédského slovníku z roku 1745,⁹⁹ kde se ovšem o jejich slovanském základu nehovoří, neboť Juslenius se obíral hlavně srovnáváním finštiny s řečtinou a hebrejštinou a na vliv ruštiny a jiných slovanských jazyků na finštinu ještě vůbec nepomyslel.¹⁰⁰ Dobrovský uvádí ve svém seznamu již 31 správně určených finských slov slovanského původu, tedy největší počet do té doby zjištěný, a navíc uvádí většinou i jejich český anebo ruský význam. Někde se sice spletl; finský význam se totiž nekryje vždy s původním významem slovanským, například slovo *koni* neoznačuje ve finštině koně, ale mršinu, slovo *laukka* (které k tomu ještě není slovanského původu) neznamená luk, nýbrž má řadu významů zcela odlišných, avšak celkově je Dobrovského výklad na svou dobu neobyčejně pozoruhodný. Uvádím tu pro zajímavost výčet Dobrovským správně zjištěných finských slov slovanské provenience. Jde o slova *akkuna, kapakka, kassara, koni, lavitsa, lusikka, mieli, naatti, palttina, parta, pasma, pappi, pätsi, raamattu, saani, saapas, sirpi, sukkula, taata, tavara, tetri, tenka, toveri, varas, vari, varpunen, velho, veräjä, virsta, vuori, värtänä*.¹⁰¹ V několika málo případech je Dobrov-

* Zde se ovšem mylí autor. Finské slovo *koni* znamená herku, starého či špatného koně. Pozn. editora.

ského přepis nesprávný: *lussika*, *ramatu*, ale nikde to nevede k nedorozumění. Mnohá z těchto slov ukazují na širší kulturně civizační souvislosti (slova *raamattu*, *pappi*, *pätsi*, *palttina*, *kassara*, *saapas*, *tenka* aj.) naznačující bližší vztahy finsko-ruské při christianizačním procesu, v obchodě, zemědělství atd. Třebaže křesťanství přišlo k Finům prostřednictvím skandinávským, nelze jistě na tomto poli zcela odmítnout ani vlivy ruské, tím méně pak v obchodu a zemědělství. Otázka slovanských vlivů ve finštině souvisí úzce s otázkou etnogeneze finského i karelského národa a jejich nejstarších vztahů ke Slovanům, jejich definitivní řešení se zřejmě neobejde – vedle výzkumů archeologických a historických – ani bez hlubšího a dostatečně širokého rozboru lingvistického, při němž třeba počítat také s moderními pomocnými vědami jazykovědnými a historicko-archeologickými (například s jazykovědnou paleontologií).¹⁰² Dobrovského seznam, jehož vznik klade Bujnák ještě před rok 1795,¹⁰³ by v případě uveřejnění přinesl ve své době mnoho cenných podnětů i historikům, národopiscům aj.

Dobrovský však nepřestává pouze na lexikálním srovnávání, ale všímá si i jevů fonetických. Všiml si například, že Finové mají podobně jako my přízvuk na první slabice,¹⁰⁴ zvláštní pozornosti pak zasluhuje jeho poznámka o finském původu ruského plnohlási. V dopise Durychovi ze 7. srpna 1798 uvádí, že Rusové na rozdíl od Srbů – kteří mají *brada*, *glava*, *grad* – zavedli pod vlivem finštiny tvary *boroda*, *golova*, *gorod*.¹⁰⁵

Soudobá slavistika vykládá tento jev, takzvanou metatezu likvid, v souvislosti s obecně slovanskou tendencí k otevřeným slabikám. Praslovanské východisko těchto hláskových skupin v podobě *-tort-*, *-tolt-*, *-tert-*, *-telt-* odhalil a vědecky popsal Miklošič,¹⁰⁶ od jeho dob vznikla už o slovanské metateze likvid rozsáhlá literatura.¹⁰⁷ Není bez zajímavosti, že za první vývojový stupeň z východiskového *-tort-* se v poslední době pokládá většinou *-tor^ot-*, které zůstalo v podstatě zachováno na východoslovanské půdě (a svarabhaktický vokál po likvidě tu získal fonologickou samostatnost).¹⁰⁸ Není však vyloučeno, že na ustálení této archaické podoby („plnohlási“) v ruštině mohly mít jistý podpurný vliv i artikulační zvyklosti finského obyvatelstva, s nímž přicházeli východní Slované do styku – stejně jako například na okrajích západoslovanského území nebyl asi pro tento vývoj, započatý z domácích předpokladů a dispozic praslovanského jazykového systému, zcela bez významu jazykový úzus severoněmecký.¹⁰⁹ Po této stránce by si Dobrovského podnět zasluhoval podrobnějšího využití ve slovanské jazykovědě.

Dobrovského poznámky o souvislostech finštiny se slovanskými jazyky jsou ještě mnohem cennější než jeho názory na příbuzné jevy slovansko-maďarské, vždyť Dobrovský byl vlastně první, kdo si těchto otázek bedlivěji povšiml. Předešel jej pouze Martin Fogel, který upozornil na slovanský původ finského slova *lusikka* (odvozoval jej z polského *łyżka*),¹¹⁰ a Johann Thunmann, který uvedl ve svém spise *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischer Völker* (Berlin 1772) šest finských výpůjček z ruštiny.¹¹¹ Dobrovský jich však znal třicet jednu, a kdyby byl svůj seznam uveřejnil, bylo by dnes jeho prvenství zcela nesporné. Jeho zájem o slovansko-finské lexikální a fonetické souvislosti jej staví na prvé místo mezi badateli o slovanských jazykových vlivech ve finštině; pro toto odvětví mají názory Dobrovského velký, ba přímo zakladatelský význam.

Je velice pravděpodobně, že Dobrovský informoval o svých pozorováních finského profesora Porthana, který ve svém díle *De praecipuis dialectis linguae Fennicae* (Turku 1801) uvedl 21 finské slovo ruského původu,¹¹² neboť valná většina těchto slov je obsažena už v rukopisném seznamu Dobrovského. Vzhledem k tomu, že pozůstalost Porthanova byla téměř úplně zničena při známém požáru města Turku v roce 1827, lze dnes ovšem už jen těžko předpokládat, že se tuto velmi pravděpodobnou hypotézu podaří ještě někdy průkazněji doložit.

Práce Porthanova podnítila také výzkum ruských slov v estonštině (studie majora Bröm-sena z roku 1814) a navázali na ni ještě za života Dobrovského další badatelé jako A. C. Lehrberg (1816) a A. J. Sjögren (1821).¹¹³

Hodnotíme-li celkově místo Dobrovského ve vývoji ugrofinistiky, třeba říci, že je to místo opravdu čestné. Podobně jako ve slavistice i v ugrofinistice se jeví Dobrovský především jako žák

Schlözrův, postoupil však nad svého učitele svým důrazem na gramatickou strukturu ugrofinských jazyků, v čemž navázal na Sajnovicse (oprávněně přitom odmítnuv jeho mylné ztotožnění maďarštiny s laponštinou) a razil cestu Gyarmathimu. Vrcholem Dobrovského činnosti na tomto poli je jeho recenze Gyarmathiho *Affinitas*, která je jeho nejrozsáhlejším rozbohem ugrofinistických otázek a zároveň konkretizací zásadních kriterií vyslovených v *Reise*. Neobyčejně cenný, a pokud jde o jazykové srovnávání slovansko-finské i v širším světovém měřítku objevený, je jeho rozbor otázek vzájemného vztahu slovanských a ugrofinských jazyků. Kdežto ve vlastní ugrofinistice má Dobrovský význam hlavně pro střední Evropu, zejména svými podněty maďarské ugrofinistice (Gyarmathi, Sándor), v otázce studia slovanských slov ve finštině má význam světový. Působil tu pravděpodobně na Porthana a jenom skutečnost, že názory Dobrovského nebyly ve své době publikovány, způsobila, že tato průkopnická zásluha Dobrovského je dodnes vědeckému světu neznáma.¹¹⁴

Zakladatelský význam má Josef Dobrovský pro českou ugrofinistiku. První podnět k zájmu o ugrofinské jazyky dal u nás sice už Jan Amos Komenský, avšak základy ugrofinistiky jako vědeckého odvětví položil až Josef Dobrovský. Dobrovský vymezil specifické rysy ugrofinských jazyků a jejich místo mezi ostatními jazyky, zdůvodnil potřebu jejich studia slovanskými badateli a jejich význam pro studium slovanských jazyků. Speciálně pak zdůraznil význam maďarštiny a maďarské problematiky pro české prostředí a zároveň ukázal, že tuto tematiku třeba sledovat v širším kontextu ugrofinském stejně jako českou tematiku studoval v širším rámci slovanském. Touto svou koncepcí se stal Dobrovský vzorem i pro celou další českou maďaristiku a ugrofinistiku, jejichž cesta za vysokou mezinárodní úrovní byla a bude podmíněna vždy tímto specifickým a zároveň celostním pojetím Josefa Dobrovského.

Již v době Dobrovského měli čeští čtenáři možnost seznámit se populárním způsobem s ugrofinistickou problematikou také přímo prostřednictvím českých textů. Nejvýznamnější z nich byl *Vejtah z Kroniky moskevské* od Alexandra Guagnina, který v překladu Matouše Hosia z Vysokého Mýta vydal roku 1786 v Praze František Faustin Procházkza.¹¹⁵ Bylo to zkrácené znění Veleslavínova vydání *Kroniky moskevské* z roku 1590¹¹⁶ s úryvkem z *Komentářů* Herbersteinových,¹¹⁷ připojených ke konci knihy.¹¹⁸ V tomto *Vejtahu z Kroniky moskevské* nacházíme například kapitolu O krajině Juhritské (str. 45–46), kde se píše o příchodu Maďarů do jejich nynějších sídel z Jugry či Juhry (Jugria) a o tom, že obyvatelé Jugrie mají stejný jazyk jako Maďaři. Dále jsou tu kapitoly O krajině Loppia řečené (str. 55–57), Národ Čeremisi (str. 58–59), O národu řečeném Mordva (str. 59–60) atd., které přinášejí základní údaje o Laponcích, Čeremisech a Mordvinech. Mají vesměs charakter národopisných poznámek, i tak však zpřístupňují prostým čtenářům příliš složitou národnostní problematiku starého Ruska a místo, jež v něm zaujímal příslušníci ugrofinských národů.

Z *Vejtahu* se čeští zájemci mohli dozvědět již také mnoho vlastních poznatků ugrofinistických, například fakt, že obyvatelé Jugrie (Vogulové a Ostáci) byli nejbližšími příbuznými Maďarů, že jméno Uhry souvisí s Jugria, jak psal Ribay Dobrovskému na základě *Kroniky moskevské* 24. dubna 1792, a nikoliv s fiktivními Uhry avarského původu, jak soudil mylně Dobrovský.¹¹⁹

Kromě *Vejtahu z Kroniky moskevské* se mohli dozvědět některé zajímavosti o Ugrofinech také z českých časopisů, například z *Hlasatele českého*, vydávaného Janem Nejedlým. Ve druhém ročníku *Hlasatele* (1807) byl uveřejněn zajímavý cestopis *Cesta do Špicberku a do Nové Země*,¹²⁰ v němž se popisuje cesta holandských námořníků z roku 1596, na níž se dostali do styku s ruskými Laponci na západních březích Severního ledového oceánu. Antropologicky, národopisně i sociologicky zajímavý popis života Laponců v tomto cestopisu je první obšírnější českou zprávou o Laponcích.¹²¹ Zajímavý je její sociálně kritický osten vůči ruské správě a zdůraznění ubohých hmotných poměrů a nesvobody Laponců pod carskou vládou.

S podobnou kritikou společenských poměrů a neutěšené celkové situace ugrofinských i jiných neruských národů v carském Rusku se setkáváme tehdy v cestopisech Jáchyma

Šternberka z jeho cesty do Ruska v letech 1792 a 1793,¹²² líčících ovšem již dobu o dvě šťe let pozdější. Šternberk byl člověk neobyčejně osvícený, přívrženec pokrokových francouzských filosofů; za svého pobytu v Rusku vzbudil nelibost samotné Kateřiny II., na jejíž zásah musel Rusko opustit, aniž mohl realizovat vědecký cíl své cesty, za níž se chtěl seznámit s ruským hospodářstvím a meteorologickými poměry, které tvořily hlavní náplň jeho vědecké činnosti.¹²³ Za svého pobytu si všiml mimo jiné také Estonců, psal s obdivem o jejich vysoké kultuře a kriticky o carské správě v Estonsku, kde tato správa všemožně brzdila jeho národní i hospodářský rozmach. Dopisy, které poslal Šternberk svému bratru Kašparovi z Petrozavodska a jež by nám umožnily poznat jeho názory na poměry v ruské Karélii, svého adresáta vůbec nedošly, což zřejmě souviselo se zmíněným zákrokem carských úřadů proti Jáchymu Šternberkovi. S velkým rozhorčením hovořil Šternberk o bezprávném postavení finských sedláků pod ruskou carskou správou. Jeho kritika poddanských poměrů a krutého šlechtického vykořisťování v carském Rusku je vůbec jedna z nejradiálnějších, jaká byla koncem 18. století napsána.¹²⁴ Podobný obraz podal o Rusku ze zahraničních cestovatelů tehdy snad jen Georg Friedrich Rebman roku 1796 ve svém pamfletu *Politischer Tierkreis*. Není divu, že tato literatura svou realistickou kritikou zaostalých společenských poměrů carského Ruska vyvolala hněv Kateřiny II. a jiných představitelů carské moci a že jejím původcům byl v Rusku zakázán volný pohyb. Domácí odpůrci carského režimu – jak svědčí případ Radiševův¹²⁵ – dopadli ještě hůře a skončili většinou ve vyhnanství na Sibiři. Že carské Rusko se tehdy stávalo nadějí reakčních kruhů celé Evropy, dokládá i hojná kontrarevoluční literatura, z níž možno uvést jako typický příklad spis Wilhelma von Byerna *Was kann man von Russland in den jetzigen kritischen Zeitumständen zum Wohl der Menschheit hoffen* (1794), který očekával od Ruska záchranu Evropy před „francouzskými hordami.“¹²⁶

Útlaku finského obyvatelstva a jeho obtížné sociální a hospodářské situace pod ruskou a švédskou správou si povšiml ve své *Reise* dokonce i Josef Dobrovský, který tyto okolnosti obvykle přecházel bez povšimnutí. Píše tam doslova, že „*das Elend besonders im Russischen Antheile ist auffallend*“, a jeho věta o negativních názorech „zrupných Rusů“ na „ujaržené Finy“ naznačuje, že jako příslušník malého, porobného národa soucítit s Finy a že pocit soudržnosti malých utlačovaných národů v něm byl silný natolik, že jej přiměl k vybočení z ustáleného toku čistě vědeckých zájmů.¹²⁷

I když naše první poznatky o Ugrofinech v česky psaných publikacích (*Vejtahu z Kroniky moskevské* a *Hlasateli českém*) nepřesáhly rámec populárních informací, přece svědčí spolu s německými popisy života Ugrofinů v říši ruské v cestopisech Jáchyma Šternberka o tom, že ugrofinská tematika měla u nás již tehdy svou publicitu, a že tedy i ugrofinistické bádání Josefa Dobrovského se mohlo opírat o širší zájem české veřejnosti a při vši své zdánlivé exkluzivnosti mělo v českém prostředí své oprávnění jako každá vědecká práce, která je ve svém oboru průkopnická a rozšiřuje kulturní obzory své země o nové oblasti.

Poznámky ke čtvrté kapitole

¹ Srov. Pavel Bujnák, l. c., str. 601, 656n., kde Bujnák mylně píše, že u Maďarů v době Dobrovského převládalo ještě mínění pokládající za nejbližšího příbuzného maďarštinu hebrejštinu a že Dobrovský v poznávání ugrofinských jazyků daleko přešel Maďary a Finy, přičemž Maďary přešel prý i v poznání finsko-maďarského příbuzenství atd.

² Viz Péter Hajdú, l. c., str. 8.

³ Srov. Miklós Zsirai, *Finn-ugor rokonságunk* (Naše ugrofinské příbuzenství), Budapest 1937, str. 12, a také József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv“ (Komenský a maďarský jazyk), *Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei* 175, Eger 1960, str. 194.

⁴ *Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, Amsterodami 1657, (faksimilní vydání Praha 1957), str. 29 a 313.

⁵ Würzburgi 1729, str. 487–488. O Komenském tvrdí Eckhardt na str. 487: „*Hungaros vero dialecto uti, quae cum Finnica convenit, Comenius primum observavit.*“ O soudu Eckhardtovu viz u Eemila Nestora Setäläho Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan (Příspěvky k dějinám ugrofinských jazykových výzkumů), Helsingissä 1891, str. 28, a u Jana Kvačaly „A finn-magyar nyelvhásonlítás első nyomai“ (První stopy ugrofinského jazykového srovnávání), Századok 1892, str. 79–90.

⁶ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 30. Zmíněný Leibnitzův spisek vyšel v *Leibnitzii opera omnia*, Genevae 1768, IV., 2. Leibnitz tam píše toto: „*Porro nulla linguarum Europaeorum Hungariae aquae ac Finnica accedit, quod Comenius, quantum sciam, primus notavit.*“ (str. 192). „*Hungaricam autem linguam in multis Fennonicae consentire iam Comenius in Didacticis notavit.*“ (str. 204). Tyto Leibnitzovy výroky cituje András O. Vértés, „Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajtáságáról“ (Komenský o jedné společné vlastnosti maďarštiny a finštiny), *Nyelvtudományi Közlemények* 1952, str. 290, a dále také József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv...“, str. 195. Leibnitz se tu zmiňuje kromě Komenského také o švédském básníku a učenci Georgu Stiernhielmovi (1598–1672), který rovněž psal o přibuzenství finštiny s maďarštinou (a navíc i s estonštinou), a to častěji než Komenský v několika pojednáních (*De linguis in genere, Finnonica, Specimen linguae et philologiae finnonicae*). O Stiernhielmovi a jeho zásluhách o ugrofinistiku viz E. N. Setälä, l. c., str. 37–53, a po něm celá řada dalších prací, například H. Schück – K. Warburg, *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria* (Ilustrované dějiny švédské literatury), 3. vyd., Stockholm 1927, II., str. 232. Nej důkladnější dvousvazkový životopis Georga Stiernhielma napsal v roce 1924 J. Nordström. Psal o něm J. B. Čapek, „Příspěvek o působení Komenského na švédský kulturní vývoj v 18. století“, *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 198–211.

⁷ Viz József Bakos, l. c., str. 196.

⁸ Poprvé v článku „Egy igazi hazafinak óhajtása“ (Přání jednoho opravdového vlastence), *Sofkéle* 1795, 3. darab, str. 108, a podruhé v článku „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O přibuzenství našeho jazyka s jinými jazyky), tamtéž 1801, 7. darab, str. 51.

⁹ Viz Ferenc Kállay, *Finn-magyar nyelv* (Finsko-maďarský jazyk), Pest 1844; Flórián Mátyás, *A magyar finnitési törekvésnek ellenében* (Proti snahám o pofinštění maďarštiny), Pécs 1857; Pál Hunfalvy v *Literarische Berichte Ungarn 1877*, I. Band, 1. Heft, str. 80, a v *Nyelvtudományi Közlemények* 1878, str. 23–24; Bertalan Munkácsi v *Magyar Nyelvtör* 1882, str. 249, a Zsigmond Simonyi, „Comenius és a magyar nyelvhásonlítás (Komenský a maďarské jazykové srovnávání)“, *Élet* 1892, str. 189. Uvádím podle bibliografie Józsefa Bakose *A magyar Komenský – irodalom I*, Budapest 1952, str. 36, *A magyar Comenius – irodalom II*, Sárospatak 1957, str. 31, 35, totéž IV, *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII. kötet*, Eger 1961, str. 231.

¹⁰ Podle pokynu Leibnitzova „*in didacticis*“ jej například marně hledal v *Opera didactica omnia* Otto Donner, *Öfversigt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia* (Přehled dějin ugrofinského jazykozpytu), Helsingfors 1872, str. 100.

¹¹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 29, 31. Z novějších prací například Erkki Itkonen, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta* (Z jazykového a historického bádání ugrofinistického), Helsinki 1961, str. 7, a Péter Hajdú, *Finnugor népek és nyelvek* (Ugrofinské národy a jazyky), Budapest 1962, str. 9.

¹² András O. Vértés, „Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajtáságáról“ (Komenský o jedné společné vlastnosti maďarštiny a finštiny), *Nyelvtudományi Közlemények* 1952, str. 290–291, a Vladimír Skalička, „Komenský jako lingvista“, *Acta Comeniana* 1959, č. 2, str. 92–99.

¹³ András O. Vértés, l. c., str. 291.

¹⁴ Viz Erkki Itkonen l. c., str. 137. O jiných dvou vydáních Bureovy práce (1631–1633) se zmiňuje András O. Vértés, l. c., str. 291. K pobytu Komenského ve Švédsku srov. nejnověji Sven Göransson, „Comenius och Sverige 1642–1648“ (K. a Švédsko 1642–1648), *Lychnos* 1957–1958, str. 102–135, a též, „Komenský a Švédsko“, *Acta Comeniana* 19, 1960, str. 200–218. Mnoho materiálu obsahují práce Johana Nordströma *Georg Stiernhielm – Filosofiska fragment* (G. S. – Filosofické zlomky), Stockholm 1924, a Svena Göranssona *Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660* (Rozklad evropské konfesijní politiky 1654–1660), Uppsala 1956. O obou těchto pracích referoval podrobně J. B. Čapek v *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 198–211; o knize Göranssonově viz rovněž tamtéž 18, 1959, č. 1, str. 100n. O Komenského vztahu ke Švédsku psal též Josef Polišínský, *Jan Amos Komenský a jeho doba*, Praha 1957. Velmi mnoho cenných údajů k recepci Komenského díla na Severu přinesla Milada Blekastadová, „Z osudů Komenského díla na Severu“, *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 256–268.

¹⁵ József Bakos, „Comenius és a magyar nyelv“, str. 194.

¹⁶ „Komenský jako lingvista“, str. 96.

¹⁷ Jan Amos Komenský, *Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, Praha 1957, „*Novissima linguarum methodus*“, caput IV, str. 41.

¹⁸ Tamtéž, caput V, str. 63: „*Patuit id, cum ante annos aliquot ubsalienis archiepiscopus, libros quosdam sacros in linguam Lapponicam (quo melius in christianismo informari possent) translatos vellet: Ubi ne ipsam quidem Catechesis minor transferri*

potuit, interpretibus defectum locum causantibus.“ Komenský se patrně znal i s Johannešem Gezelieusem, buskupem v Turku, který přeložil jeho spis *Janua linguarum* do řečtiny a vydal roku 1648 v Tartu a z jehož iniciativy vyšel v Turku v letech 1684, 1689 a 1698 třikrát *Orbis pictus*. Srov. o něm J. Nordström, l. c., str. 201, 216; J. B. Čapek, l. c., str. 203, a M. Blekastadová, l. c., str. 266.

¹⁹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 3–53.

²⁰ Tamtéž, str. 3, 34–36, 54–74.

²¹ „De Esthonum, Finnonum, Lapponumque origine“, *Acta Literaria Sveciae* 1727. Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 133–134.

²² O Wexioniusovi-Gyldenstolpeovi viz tamtéž, str. 135, o Welinovi, Brennerovi a Halleniovovi psal hlavně E. N. Setälä, l. c., str. 75–105, dále též Otto Donner, l. c., str. 100.

²³ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 91–92.

²⁴ O nich podal dosud nejvýstižnější přehled Miklós Zsirai ve jmenovaném již spise *Finn-ugor rokonságunk*, Budapest 1937.

²⁵ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 77–78. O ohlasu Strahlenbergova spisu mezi Maďary psal M. Zsirai, l. c., str. 481.

²⁶ Nové nezměněné vydání tohoto díla pořídil Dietmar Henze ve Štýrském Hradci (Graz) 1966. O tomto spisu Pallaso- vě napsali výstižné studie V. A. Golubickij, „Die ‚Reise‘ von Pallas als Quelle für das Studium der sozialökonomischen Verhältnisse in Russland“, sborník *Lomonosov – Schläzer – Pallas*, Berlin 1962, str. 258–262; I. G. Rozner, „Die ‚Reise‘ von Pallas und die ‚Beschreibung‘ von Georgi als Quellen für das Studium der Geschichte des Kosakentums am Jaik (Ural) am Vorabend des Bauernkrieges unter der Führung von E. Pugačev“, tamtéž, str. 263–275; R. Portal, „Pallas im Ural (Mai bis August 1770)“, tamtéž, str. 276–286. V uvedeném sborníku jsou i další práce o Pallasovi, z nichž jmenujme alespoň studii E. Strasemanna „Leben und Wark von Peter Simon Pallas“, tamtéž, str. 247–257, E. Wintera „Die Briefe von Pallas an J. A. Euler“, tamtéž, str. 304–309, a konečně práci J. Vávry „Pallas und die Anfänge tschechisch-russischer Wissenschafts Beziehungen im 18. Jahrhundert“, tamtéž, str. 295–303.

²⁷ O vývoji ruské urgofinistiky psal přehledně D. V. Bubrich, „Finno-ugorskoje jazykoznanije v SSSR“, *Finno-ugorskij sbornik Akademii nauk SSSR*, Leningrad 1928, str. 77–122. Tato práce vznikla ještě před „marristickým“ obdobím Bubrichovým. Pro nejstarší období přinesla mnoho materiálu již práce S. K. Buliče *Očerki istorii jazykoznanija v Rossii*, Tom I–III, Sankt Petěrburg 1904. O ohlasu prací německých ugrofinistů působících v 18. století v Rusku psal výstižně Kálmán Bor, „Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban 1790–1824“ (Vztahy k ruské vědě a literatuře v maďarsky psaných časopisech 1790–1824), sborník *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből* I, Budapest 1961, str. 86–120.

²⁸ Viz R. Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher...“ a tam uvedenou literaturu. Srov. k tomu zejména sborník *Mladopismennye jazyki SSSR*, Moskva 1959.

²⁹ Ke Schläzrovi srov. zvláště studie E. Wintra, G. Schilferta, L. Richtra, E. Donnerta, J. Dolanského, J. Tibenského aj. ve sborníku *Lomonosov – Schläzer – Pallas*, Berlin 1962, str. 107–244, a edici E. Wintra, *August Ludwig v. Schläzer und Russland*, Berlin 1961. O významu Gatterera a Schläzra pro ugrofinistiku srov. E. N. Setälä, l. c., str. 107.

³⁰ Viz A. L. Schläzer, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str. 301–315, 437n.

³¹ Viz *Krátká historie slovanských národů starých časů dle F. Rühse od Václava Hanky*. V Praze 1818.

³² Srov. P. Hajdú, l. c., str. 9, a E. N. Setälä, l. c., str. 8, 125.

³³ O Sajnovicsovi a Gyarmathim psal nejvýstižněji Miklós Zsirai, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Sajnovics és Gyarmathi* (Maďarští průkopníci moderní jazykovědy. Sajnovics a Gyarmathi), Budapest 1952.

³⁴ Srov. dopisy Dobrovského Ribayovi z Olomouce 8. února 1793 a z Prahy 5. května 1793, *Kor. IV*, str. 222, 231. Viz též úvod Jana Jakubce, tamtéž, str. XLVI–XLVII.

³⁵ Tamtéž (dopis Dobrovského Ribayovi z Prahy 10. května 1792), str. 220.

³⁶ Viz Josef Dobrovský, *Reise nach Schweden und Russland*, Prag 1796, str. 87–91. Nejvíce údajů o českých i slovanských knihách v universitní knihovně v Turku obsahuje starý elench z poloviny 17. století *Bibliotheca Academiae Aboensis sive Elenchus...*, Aboe 1655, str. 16n. Srov. k tomu také Gabriel Henrik Porthan, *Bibliotheca R. Academiae Aboensis*, Aboe 1771–1787, *Henrici Gabrielis Porthan opera selecta III*, Helsingfors 1867, str. 19–25, 115–116, 141, 243–246, 268–282. (O této Porthanově knize se zmínil v *Reise*, str. 87, i Josef Dobrovský). V Turku byly knihy z knihovny Petra Voka z Rožmberka, kardinála Dietrichštejna a jezuitské koleje v Olomouci. Z prací k českým a slovanským dějinám, uloženým v universitní knihovně v Turku, možno připomenout například *Chronica Polonorum* Macieje z Miechova (1519), *Historia Regni Bohemiae* Jana Ská-

ly z Doubravky (1552), *Moscovia* Ant. Possevinioho (Vilno 1586), *Annalis seu cronice inclyti Regni Poloniae* Jana Długosze, ba-
silejské vydání Silviova díla *Historia Bohemica* z roku 1579 a Kramerova spisu *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*
z roku 1568 atd. K válečné knižní kořisti z českých zemí v době třicetileté války, která se dostala na území starého švéd-
ského státu, srov. zvláště O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie* (Literární kořist
z epochy naší národní velikosti. Kulturně historická a bibliografická studie) I-II, Uppsala – Stockholm 1916–1920; Isak
Collijn, *Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris. En bibliotekshistorisk studie* (O rožmberské knihovně a jejích ex lib-
ris. Studie z dějin knihovnictví), Stockholm 1907. Dále viz syntetické práce Alfréda Jensena *Svenska minnen från Böhmen
och Mähren. Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget.* (Švédské památky z Čech a Moravy. Kulturně historické skici
z třicetileté války), Lund 1910, a P. M. Hebbeho *Svenskarna i Böhmen och Mähren. Studier i tjeckisk folktradition och litteratur*
(Švédové v Čechách a na Moravě. Studie české lidové tradice a slovesnosti), Uppsala 1932. O českých knihách ve Švédsku
psal i Běda Dudík, *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852. K slovanským knihám ve staré universitě
v Turku, jejímž pokračovatelem se stala od roku 1828 universita v Helsinkách, srov. Maria Widnässová, „La constitution
de fond slave de la bibliothèque de Helsinki“, *Cahiers du monde russe et soviétique* 1961, Vol. II-3, str. 395–408; W. se tam zmi-
ňuje na str. 395n. také o popisu Dobrovského v *Reise*. Srov. k tomu ještě J. Vallinkoski, *The History of the University Library
at Turku I*, 1640–1722, Helsinki 1948, str. 188n.

³⁷ Srov. Josef Dobrovský, *Reise...*, str. 95.

³⁸ Viz R. Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher...“, str. 235.

³⁹ Srov. tamtéž, str. 233, 235, a Josef Dobrovský, *Reise...*, str. 93–99.

⁴⁰ Viz *Reise...*, str. 93–100.

⁴¹ Srov. August Ludwig Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str. 301–315.

⁴² Této otázce se dotkla zevrubněji studie Gyuly Weörese „Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Unkarissa 1800-luvun
alussa“ (Výzkum ugrofinských jazyků v Uhrách na počátku 19. století), *Virittäjä* 1963, č. 1, str. 33–36. Stručně se o ní zmí-
nila i monografie Marián Rethiové-Prikkelové *Sándor István nyelvtudománya* (Jazykověda Istvána Sándora), Budapest
1909, str. 28. Z hlediska maďarsko-ruských vztahů se jí dotkl Kálmán Bor, l. c., str. 99–103.

⁴³ Na základě *Ihreh* laponského slovníku (viz kap. 3, pozn. 23) nalezl Sándor 350 laponských slov odpovídajících maďar-
ským slovům a na základě Huplova díla *Esthnische Sprachlehre nebst einem Wörterbuch* (1780) 430 slov estonských. Srov.
Gyula Weöres, l. c., str. 35. Vogulská slova čerpal Sándor ze Schlözrova spisu *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771, str.
308–315. Viz Sándorův článek „Strahlenbergnek, Schlötzernek és Georginak könyveikből szedett jegyzeteim“ (Poznámky
sebrané z knih Strahlenbergových, Schlözrových a Georgiových), *Sokféle*, 8. darab, Győrött 1801, str. 66–81.

⁴⁴ Viz *Sokféle*, 3. darab, Győrött 1795, str. 108–127 (cituje z něho též Gy. Weöres, l. c., str. 34), a *Sokféle*, 7. darab, Győrött 1801,
str. 51–58.

⁴⁵ „A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról“ (O příbuzenství naší řeči s jinými jazyky), *Sokféle*, 7. darab, Győ-
rött 1801, str. 108.

⁴⁶ Viz *Sokféle*, 6. darab, Győrött 1799, str. 124–128.

⁴⁷ István Sándor, *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* (Dopisy jednoho Maďara z cest po cizině dob-
rému příteli), Győrött 1793, str. 402–419, 465–469. O Sándorově spise se zmínil již Oszkár Sárkány, „Magyarok Prágában
1773–1849“, *Apollo* 1936, V. kötet, str. 237n.

⁴⁸ Niemcewiczův cestovní deník vyšel v padesátých letech 19. století pod názvem *Podróż Juliana Ursyna Niemcewicza z Pe-
tersburga do Ameryki w roku 1796 z francuzskiego originátu na język polski prełożona*, *Przegląd Poznański* 1858, str. 438–460.
Na str. 442 zde píše Niemcewicz o polském jazyku: „Jest ktoś, kto go zachowa, i ktoś taki? O to lud Wiejski, ten to lud jest
prawdziwym narodem.“

⁴⁹ Viz listy Dobrovského Ribayovi z Prahy 10. května 1792, Olomouce 8. února 1793, Měšic u Prahy 10. srpna 1794, 7. prosin-
ce 1794, *Kor. IV*, str. 219–225, 239–244, 250–254, a Durychovi 7. dubna 1793, 14. ledna 1795, 1. února 1795, z Prahy 15. března
1795, z Prahy 1. února 1798, z Měšic u Prahy 7. srpna 1798, *Kor. I*, str. 274–277, 325–328, 332–334, 338–343, 386–388, 417–423.
Na význam Dobrovského dopisu Ribayovi z 8. února 1793 pro ugrofinistické bádání upozornil již významný předsta-
vitel finské slavistiky Jooseppi Julius Mikkola v článku „Slaavilaisen kielentutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot
suomenkielen sukulaisuus-suhteista“ (Vědomosti patriarchy vědecké slavistiky Josefa Dobrovského o jazykovém příbu-
zenství finštiny), *Virittäjä* 1908, str. 89–92, a psali o něm též Oszkár Asbóth, „Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság“ (D.
a maďarské jazykové příbuzenství), *Nyelvtudomány*, sv. 5, str. 59–63, a Ernő Kiss, „A finn-ugor nyelvhasonlítás történe-
téhez“ (K dějinám ugrofinského jazykového srovnávání), *Nyelvtudomány Közlemények*, sv. 30, str. 238–239. Na základě
Asbótha a Kisse též Endre Angyal, „Dobrowsky und Ungarn“, *Zeitschrift für slawische Philologie*, Bd. XXIII, 1955, str. 1n.

⁵⁰ Srov. E. N. Setälä, l. c., str. 106–137. Dopis Perlakiho Porthanovi z 13. srpna 1779 a Versegyho Porthanovi z 13. května 1794 uveřejnil Setälä, tamtéž, str. 138–154.

⁵¹ Viz dopis Gyarmathiho Porthanovi z 26. srpna 1798, tamtéž, str. 155–156.

⁵² Viz Elemér Jancsó, „Gyarmathi Sámuel“, *Láthatár* 1943, č. 9, str. 193–194.

⁵³ Srov. k tomu Fritz Valjavec, „Ein Brief Schlözers an Gyarmathy über ungarische Sprachvergleichung“, *Deutsch-ungarische Heimatsblätter III*, 1931, str. 333, a Julius v. Farkas, „Eräs suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kukoistusaika 1700-luvulla“ (Rozkvět ugrofinského bádání v 18. století), *Virtitäj* 1952, str. 153n.

⁵⁴ Viz Elemér Jancsó, „Gyarmathi Sámuel...“, str. 193–194.

⁵⁵ Titulní list této Gyarmathiho práce nese sice vročení 1799, v literatuře běžně uváděné, avšak z dopisu švédského učence Mathiase Calonia Porthanovi ze Stockholmu 25. prosince 1798 víme, že *Affinitas* byly vytištěny již v prosinci toho roku, kdy je Calonius dostal od známého literárního historika, faráře německého luteránského sboru ve Stockholmu Christophu Wilhelma Lüdekeho, a jak píše, sám se podívoval, proč na této práci bylo uvedeno, že vyšla až v roce 1799. Srov. k tomu Yrjö Wichmann, „Ein Paar Bemerkungen zu Gyarmathi's Affinitas“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XXIII*, 15, 1906, str. 2–4.

⁵⁶ Viz Yrjö Wichmann, l. c., str. 5–10, a Fritz Valjavec, „Ein Brief Schlözers an Gyarmathy...“, str. 333–337.

⁵⁷ V současné době se u nás zajímá o antropologii Ugrofinů František Grüll. Viz jeho práci *Nové názory na původní sídla Uralů a Ugrofinů*, Brno 1961 (Rozpravy Antropologické společnosti sv. 11).

⁵⁸ Srov. Pavel Bujnák, l. c., str. 656–658. Zmínky o Gyarmathim nacházíme v dopisech Dobrovského Zlobickému z 22. října 1798, 2. června 1799 a v listě z Prahy 16. října 1800, *Kor. III*, str. 143, 153, 155.

⁵⁹ *Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1799*. Dritter Band. Julius, August, September. Jena 1799, č. 214, 215, str. 49–54, 57–59. *Allgemeine Literatur-Zeitung* v Jeně věnovaly koncem 18. století mnoho pozornosti skandinávské tematice: pečlivě sledovaly zvláště vědeckou produkci švédskou. *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, které navázaly na jejich tradici počátkem 19. století (vznikly roku 1804), měly naproti tomu těžiště ve středoevropské problematice; mnoho místa věnovaly například Uhrám. K jejich nejpilnějším uherským dopisovatelům náleželi Karl Georg Romy a Ludwig Schedius, o jehož spolupráci se ucházel sám Hegel (srov. Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa...* III, str. 55, 292–293). Přispívali do nich i dopisovatelé v českých zemích, mezi nimi i prof. Meissner z Prahy, Mikuláš Adaukt Voigt a Josef Dobrovský. Viz Karl Bulling, *Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804–1813*, Weimar 1962, str. 358, 368, 372, 384.

⁶⁰ Viz Hans Fromm – Matti Sadeniemi, *Finnisches Elementarbuch I. Grammatik*, Heidelberg 1956, str. 14. Do finštiny přešlo ovšem toto slovo zřejmě skandinávským, přesněji švédským prostřednictvím, o čemž svědčí švédské *köpa* – kupovat, islandsky *kaupa*. Viz například Elias Wessén, *Våra ord, deras uttal och ursprung* (Naše slova, jejich výslovnost a původ), Stockholm 1961, str. 232.

⁶¹ Slovo *viasz* je v maďarštině poprvé doloženo roku 1401. István Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai* (Slovanské výpůjčky v maďarštině) I/1, Budapest 1955, str. 556–557, je odvozuje z kajkavsko-charvátského vojsk.

⁶² Nejdůkladněji rozebral problematiku starých germánských slov ve finštině Björn Collinder, *Die urgermanische Lehnwörter im Finnischen I–II*, Uppsala – Leipzig 1932, 1941. K tomu viz též E. N. Setälä, „Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XXIII*, 1906, 1, str. 45–50. Hlavní zásluhu o studium germánsko-finských jazykových souvislostí má Torsten Evert Karsten pracemi *Germanisch-finnische Lehnwortsstudien*, Helsingfors 1915; „Beröringar mellan svenskt och finskt folkspråk i Finland med särskild hänsyn till Österbotten“ (Vztahy mezi švédským a finským jazykem ve Finsku se zvláštním zřetelem k východní oblasti Botnického zálivu), *Folksmålssstudier* II, IV, V, 1934–1937; „Finnar och germaner“ (Finové a Germáni), tamtéž IX, X, 1943, 1944.

⁶³ *Novissima linguarum methodus, Opera didactica omnia*, tomus I, pars II, caput III, str. 29. Viz Vladimír Skalička, „Komenský jako lingvista...“, str. 96.

⁶⁴ Srov. například Björn Collinder, *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm 1960, str. 308–309. V primitivní uralštině přivlastňovací přípona 1. os. sing. byla *-mi*, a lze tedy předpokládat, že koncovka 1. os. sing. byla *-m*. U baltofinských jazyků se *-m* změnilo v *-n*. Ve finštině, estonštině, livonštině a západní i východní votštině první osoba singuláru přítomného času sloves končí na *-n* a také akusativní singulární koncovka u jmen je tu *-n*. V laponštině se užívá v 1. osobě singuláru přítomného času sloves v jednotlivých skupinách a nářečích buď *-m* či *-n*. Koncovka *-m* v tomto tvaru zůstala zachována v čeremištině, vogulštině, osťáctině a v předmětném časování i v maďarštině. V zyrjanštině koncovka *-m* zmizela s výjimkou jednoho příkladu ze 14. století.

- ⁶⁵ Srov. Björn Collinder, *Survey of the Uralic Languages*, Stockholm 1957, str. 192–193.
- ⁶⁶ Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 24, 32.
- ⁶⁷ Viz György Lakó, *A magyar nyelv finnugor alapjai* (Ugrofinské základy maďarského jazyka), Budapest 1963, str. 23.
- ⁶⁸ Srov. Björn Collinder, *Fenno-Urgic Vocabulary*, Stockholm 1955, str. 95.
- ⁶⁹ Viz Björn Collinder, *Survey...* str. 189, 195. O obecném vývoji komitativu v ugrofinských jazycích srov. studii Lauri Ketunena „Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs“ z roku 1956. (Uvádím podle Erkki Itkonena, l. c., str. 203.)
- ⁷⁰ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae (!) et Ungaricae, Venetiis 1595.*
- ⁷¹ Tamtéž, str. 118–122. Viz László Gáldi, „Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois“, *Studia Slavica I*, 1955, fasc. 1–3, str. 7.
- ⁷² *Dictionarium septem linguarum nempe Latinae, Italiacae, Dalmaticae, Bohemicae, Germanicae et Hungaricae.* Viz též Frank Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Praha 1958, str. 28.
- ⁷³ Srov. László Gáldi, l. c., str. 10.
- ⁷⁴ Viz tamtéž, str. 11–17.
- ⁷⁵ Nejnověji to potvrzuje i rozsáhlá práce Bély Sulána o maďarských slovech v češtině, za niž obdržel její autor doktorát věd a která vyjde záhy i tiskem.
- ⁷⁶ Sámuel Gyarmathi, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*, Göttingen 1798, str. X. (Na titulním listě je chybné vročení 1799. Viz pozn. 55.)
- ⁷⁷ Srov. László Gáldi, *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* (Maďarská slovníková literatura za osvícenství a v době reformní), Budapest 1957, str. 330n.
- ⁷⁸ Marián Rétheiová-Prikkelová, l. c., str. 35.
- ⁷⁹ Viz *Sokféle*, sv. XII, Győrött 1808, str. 56.
- ⁸⁰ Srov. tamtéž, sv. VIII, Győrött 1801, str. 222.
- ⁸¹ *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*, Győrött 1793, str. 469.
- ⁸² Viz *Sokféle*, sv. VI, Győrött 1799, str. 20.
- ⁸³ Viz László Gáldi, *A magyar szótárírodalom...*, str. 327–329.
- ⁸⁴ *Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, Vindobona 1816, str. XI–XIX (zde je uveřejněn text Englova dopisu Gyarmathimu z 30. srpna 1799).
- ⁸⁵ Srov. dopisy Dobrovského Englovi ze 7. dubna a 4. listopadu 1798 a 2. března 1799, Engla Dobrovskému ze 7. prosince 1799, *Ludwig von Thallóczy, Johann Christian Engel und seine Korrespondenz, Ungarische Rundschau IV*, 1915, Heft 2, str. 269, 309–312, 314–315, a dopisy Engla Dobrovskému z 19. června 1795 a 13. října 1798, Josef Macúrek, „České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 503–506.
- ⁸⁶ Srov. list Dobrovského Durychovi z 21. března 1793, *Kor. I*, str. 269, a dopis Dobrovského Ribayovi z Prahy 5. května 1793, *Kor. IV*, str. 231–232.
- ⁸⁷ Srov. zápisy ze schůzí Sedmíhradské společnosti pro pěstování maďarštiny v Marosvásárhely ze dne 2. ledna a 6. března 1796, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Tarsaság iratai*, Bukarest 1955, vydal a úvodem opatřil Elemér Jancsó, str. 199, 201. Sedmíhradská společnost pro pěstování maďarštiny se k této otázce ještě jednou vrátila na své schůzi 19. června 1799. Ani tady však neznáme výsledek. Viz tamtéž, str. 291.
- ⁸⁸ Viz Albert Pražák, K stykům Dobrovského se Slovenskem, čas. *Bratislava* 3, 1929, č. 3–4, str. 683–684. Slovanská slova v maďarštině shledával také Karl Georg Romy. Dokladem je jeho rukopis *Magyarisch-slawische Etymologische Miscellen*, který se nachází v SZKK Budapest, sign. Quart. Germ. 5, fol. 383–385, v němž se oprávněně zmiňuje například o slovanštině původu maďarských slov *ábrázat*, *abroncs*, *bab*, *bába*, *lengyel*, *nádor*, *paraszt* aj. Viz o tom István Fried, „Romy Károly György soproni évei“ (Šoproňská léta K. G. Romyho), *Soproni Szemle* 1963, č. 1, str. 73.
- ⁸⁹ Viz dopis Dobrovského Ribayovi z Pardubic 16. února 1791 a odpověď Ribayovu z Cinkoty 13. května 1791, *Kor. IV*, str. 187–189, a listy Dobrovského Durychovi ze 17. prosince 1797 a z Prahy 1. února 1798, *Kor. I*, str. 384, 388. Dobrovského výklad

původu slova *halom* souhlasí i s nejnovějším Kniezsovým vysvětlením v díle *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1*, Budapest 1955, str. 210–211. Srov. k tomu rovněž Pavel Bujnák, l. c., str. 614, 653–654.

⁹⁰ Viz list Dobrovského Zlobickému z 2. srpna 1798, *Kor. III*, str. 137, a Dobrovského Durychovi ze 7. srpna 1798, *Kor. I*, str. 418. Uvádí též Pavel Bujnák, l. c., str. 653. O Gyarmathiově odvození maďarského slova *ispán* srov. István Kniezsa, l. c., I/2, Budapest 1955, str. 872.

⁹¹ Srov. *Slovanka*, Praha 1814, str. 217–220.

⁹² Viz István Kniezsa, l. c., I/2, str. 872.

⁹³ Viz Dobrovského recenzi na Gyarmathiho *Affinitas* v *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Jena), č. 215 ze 6. července 1799, str. 58.

⁹⁴ Viz Béla Sulán, „Sur quelques éléments hongrois du vocabulaire tchèque, *Studia slavica*, tomus III, Budapest 1957, str. 281–282.

⁹⁵ Srov. *Reise...*, str. 100.

⁹⁶ Viz Dobrovského listy Durychovi z Prahy 20. září 1797 a z 14. ledna 1795, *Kor. I*, str. 380, 327–328.

⁹⁷ Viz list Dobrovského Durychovi z Prahy 15. března 1795, tamtéž, str. 341.

⁹⁸ Na Dobrovského rukopisný seznam finských slov upozornil poprvé Pavel Bujnák, l. c., str. 632n. Jeho vysvětlení tohoto seznamu je však málo kritické. Bujnák nikde neupozorňuje na chybné Dobrovského přepisy finských slov, například *lusika*, *muurainen* apod., ani neuvádí správné významy finských slov *koni*, *laukka* aj., Dobrovským mylně vysvětlovaných.

⁹⁹ *Juslenii Danielis episcopi scarensis in Svecia lexicon fennico-latino-svecicum*, Holmiae 1745.

¹⁰⁰ Srov. Jusleniovu nástupní řeč při obsazování místa profesora řečtiny a hebrejštiny na universitě v Turku *Oratio de convenientia linguae Fennicae cum Hebraea et Graeca*, Turku 1712. Viz Erkki Itkonen, l. c., str. 133.

¹⁰¹ Slovanský původ těchto slov dokládají například A. C. Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*, Sanct Petersburg 1816; A. J. Sjörgen, *Über die finnische Sprache und Literatur* (psáno 1821), *Gesammelte Schriften I*, Sanct Petersburg 1861; August Ahlquist, „Venäläisiä sanoja suomen kielessä“ (Ruská slova ve finštině), *Suomi kirja* 1857; Otto Donner, *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen I–III*, Helsinki 1874–1888; Mikkel Weske, *Slavjano-finskije kulturnyje otnošeniya po dannym jazyka*, *Izvestija občestva arch.*, ist. i etnogr. pri Imp. Kazaňskom universitetě 1890 aj. Zejména pak třeba uvést základní díla na tomto poli, a to práci J. J. Mikkolý *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen I. Slawische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen*, Helsinki 1894, a Jalo Kalimy *Slaavilaisperäinen sanastomme* (Naše slovní zásoby slovanského původu), Helsinki 1952. Z dílčích novějších prací pak Kustaa Vilkkuna, „Vanhimmat suomalais-slaavilaiset kosketukset ja suomalaisten esihistoriaa Itämeren partailla“ (Nejstarší finsko-slovanské styky a finská prehistorie na březích Baltu). *Kalavelaseuran vuosikirja* 127–128, Helsinki 1947–1948, str. 244–290; Valentin Kiparsky, „Chronologie des relations slavobaltiques et slavofinnoises“, *Revue des Études slaves XXIV* (1946), str. 29–47; týž, „The earliest Contacts of the Russians with the Finns and Balts“, *Oxford Slavonic Papers III* (1952), str. 67–79; týž, „Suomalais-slaavilaisen kosketuksen ajoituksesta“ (O dataci slovansko-finských styků), *Virittäjä* 1956, str. 71–82.

¹⁰² K těmto otázkám srov. některé statě D. V. Bubricha, například „K voprosu ob etničeskoj prinadležnosti run Kalevaly“, *Sto let polnogo izdaniya Kalevaly*, Petrozavodsk 1950 (viz rozbor Z. M. Dubroviny „Dmitrij Vladimirovič Bubrich kak issledovatel' finno-ugorskich jazykov“, *Finno-ugorskaja filologija. Učennyje zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 314, seriya filologičeskich nauk, vypusk 63, Leningrad 1962, str. 5–18); I. P. Šaskol'skij, „O emskoj teorii Šegrena (Sjögrena) i jeho nasledovatelach“, *Izvestija Karelo-finskogo filiala AN SSSR*, Petrozavodsk 1950, č. 1; N. N. Čeboksarov, „K voprosu o proizchoždenii narodov ugrofinskoj jazykovoj gruppy“, *Sovětskaja etnografija* 1952, č. 1; P. A. Ariste, „Formirovanije pribaltijsko-finskich jazykov i drevnějšij period ich rozvitija“, *Voprosy etničeskoj istorii estonskogo naroda*, Tallinn 1956; P. Ravila, *Suomen suku ja suomen kansa* (Finský rod a finský lid), Forssa 1958; E. Itkonen, „Die Vorgeschichte der Finnen aus der Perspektive eines Linguisten“, *Ural-Altische Jahrbücher XXXII*, Göttingen 1960, sv. 1–2; týž, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*, Helsinki 1961.

¹⁰³ Pavel Bujnák, l. c., str. 633.

¹⁰⁴ Srov. dopis Dobrovského Durychovi z 1. února 1795, *Kor. I*, str. 232.

¹⁰⁵ *Kor. I*, str. 420.

¹⁰⁶ Viz Franz Miklosich, *Über den Ursprung der Worte von der Form Aslov. trēt und trat*, Wien 1878.

¹⁰⁷ Počítajíc v to i dvoudílnou knižní monografii T. Torbiérssona *Die Gemeinlawische Liquidametathese I–II*, Uppsala 1901–1903; přehled novější literatury o metateze likvid podává Hans Sørensen v časopise *Langue* 1952.

- ¹⁰⁸ Viz o tom například Miloš Noha, „Vývoj likvidových dvouhlásek v jazycích slovanských“, *Listy filologické* 57, 1930, str. 508–522; František Václav Mareš, „Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj od konce období slovanské jazykové jednoty, *Slavia* 25, 1956, str. 443–495, o metateze hlavně na str. 456–460.
- ¹⁰⁹ Viz o tom Arnošt Lamprecht, „Neskol'ko zamečanij o razvitii fonetičeskoj sistemy praslavjanskogo jazyka“, *SPFFBU A 4*, 1956, str. 17–23; Mirek Čejka – Arnošt Lamprecht, „K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků“, *SPFFBU A 11*, 1963, str. 5–20, o metateze hlavně na str. 12. Za upozornění na slavistické řešení těchto otázek vděčím prof. A. Lamprechtovi a doc. R. Večerkovi.
- ¹¹⁰ Nejnověji je Jalo Kalima v *Slaavilaisperäinen sanastomme*, Helsinki 1952, str. 36, nejmodernějším výkladu slovanských slov ve finštině, odvozuje od ruského ložka < * lъžka
- ¹¹¹ Viz E. N. Setälä, l. c., str. 19, a J. J. Mikkola, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen*, Helsinki 1894, str. 1–2. Uvádí též Pavel Bujnák, l. c., str. 632–633, a Jalo Kalima, l. c. str. 2–3.
- ¹¹² Srov. J. J. Mikkola, l. c., str. 4, a J. Kalima, l. c., str. 3.
- ¹¹³ Von Brömsen, „Sammlung von Wörtern, welche aus der russischen Sprache in die ehstnische gekommen sind“, *Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache* 1814; A. C. Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*, Sanct Petersburg 1816, a A. J. Sjögren, *Über die finnische Sprache und Literatur (1821)*, *Gesammelte Schriften I*, Sanct Petersburg 1861.
- ¹¹⁴ Nehovoří o ní ani základní syntetické dílo o slovanských slovech ve finštině, kniha Jalo Kalimy (viz pozn. 110), ani starší souborná monografie Mikkolova (viz pozn. 111).
- ¹¹⁵ *Vejtah z Kroniky moskevské, někdy v latině od Alexandra Guagnina sepsané, potom v český jazyk přeložené od Matouše Hosiya z Vysokého Mýta. Přidána jest Zigmunda z Herbersteina dvoji cesta do Moskvy. Vytisťený (!) v Praze u Jana Josefa Diesbacha léta Páně 1786.*
- ¹¹⁶ O tomto Veleslavínově vydání *Kroniky moskevské* psal podrobně Josef Macůrek, „První český obraz Rusi ‚Kronika moskevská‘ (z roku 1590) a jeho prameny“, *Slavia* 31, 1962, č. 3, str. 378–407.
- ¹¹⁷ *Rerum Moscovitarum commentarii*, Vindobonae 1549.
- ¹¹⁸ *Zigmunda svobodného pána z Herbersteina Cesta do knížetství Moskevského. Vejtah z Kroniky moskevské...*, v Praze 1786, str. 144–175.
- ¹¹⁹ Srov. kap. III., pozn. 58 a 60.
- ¹²⁰ *Hlasatel český*, druhý roční běh, díl první, v Praze 1808, str. 3–66.
- ¹²¹ Tamtéž, str. 57–62.
- ¹²² *Bemerkungen über Russland auf einer Reise gemacht im Jahre 1792 und 1793 mit statistischen und meteorologischen Tabellen von Joachim Grafen von Sternberg, 1794, a Reise von Moskau über Sophia nach Königsberg mit einer kurzen Beschreibung von Moskau nebst meteorologischen und mineralogischen Beobachtungen von J. Graf v. Sternberg, Berlin 1793.*
- ¹²³ Šternberkovu cestu do Ruska popsal podrobně V. A. Francev, *Cesta J. Dobrovského a hr. J. Šternberka do Ruska v letech 1792–1793*, Praha 1923. O vypovězení Šternberkově z Ruska se zmínil též Jaroslav Vávra, „Bohemia v moskevských a leningradských archivech“, *Československá rusistika* 2, 1957, str. 94.
- ¹²⁴ Viz V. A. Francev, l. c., str. 47, 39, 24n. Část Šternberkova cestopisu pojednávající o nevolnictví v Rusku uveřejnil v českém překladu František Kutnar, *Naše národní minulost v dokumentech II*, Praha 1962, str. 96–98.
- ¹²⁵ Nejnověji s novými neznámými doklady o něm psal Georgij Štorm, „Potajonnyj Radiščev“, *Novyj mir* 1964, č. 8. Z nejnovější západní produkce srov. k tomu například studii Allena Mc Connella „The Empress and Her Protégé: Catherine II. and Radischev“, *The Journal of Modern History*, Chicago 1964, č. 1, str. 14–27.
- ¹²⁶ Srov. Dieter Groh, *Russland und das Selbstverständnis Europas*, Neuwied 1961, str. 84–86.
- ¹²⁷ Srov. *Reise...*, str. 92. Úryvky z Dobrovského *Reise* týkající se Finů otiskl ve finském překladu Sulo Haltsonen, „Suomea koskevia matkatietoja v-lta 1792“ (Cestopisné údaje o Finsku z roku 1792), *Historiallinen aikakauskirja* 1942, str. 222–228. O Dobrovského cestě do Finska se zmínil v souvislosti s jeho názory na ugrofinistiku už E. N. Setälä, l. c., str. 112, a J. J. Mikkola, „Slaavilaisen kielentutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot...“, str. 89. Nejnověji o tom psal na základě uvedené literatury Sulo Haltsonen, *Praha ja Suomi* (Praha a Finsko). Juhlakirja Eero K. Neuvosen täyttäessä 60 vuotta, Helsinki 1964, str. 36–37, který je též autorem populárně vědeckého článku o Dobrovském – velkém slavistovi „Suuri slaavisti Josef Dobrovský“, *Uusi Suomi* č. 218 ze 16. srpna 1953.

Světový názor Josefa Dobrovského ve světle vývoje a vzájemných souvislostí českého a maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století

Čeští vědci a Ferenc Széchényi. Vztahy české a maďarské šlechty na přelomu 18. a 19. století. Světový názor Josefa Dobrovského. Takzvaný státotvorný josefinismus a osvícenci. Srovnání počátečního vývoje českého a maďarského národního hnutí v jejich politických i kulturních souvislostech. Kazinczyův vztah k Čechům.

Sledujeme-li vědecké styky Josefa Dobrovského s Maďary a jeho zájem o ugrofinistickou problematiku, nemůžeme nepoložit si otázku, nakolik se v nich uplatnil i obecnější zřetel společenský a ideově politický. K tomu je ovšem třeba širšího srovnávacího pohledu, máme-li přesněji vymezit místo a význam Josefa Dobrovského v česko-maďarských kulturních vztazích, nikoli pouze jejich zasazením do širšího rámce rozvoje vědní disciplíny, ale i v širších souvislostech společenských. Kromě převážně odborných styků s Jankovíchem, Englem, Gyarmathim aj. se Dobrovský stýkal také s jedním z nejvýznamnějších kulturně politických činitelů maďarského osvícenství, hrabětem Ferencem Széchényim.

Ferenc Széchényi (1754–1820) náleží k nejzasloužilejším osobnostem prvního stadia rozvoje maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století. S jeho jménem je spjato především založení Maďarského národního muzea a Széchényiho knihovny v Pešti (1802), dodnes největší ústřední maďarské knihovny, která je jednou z prvních velkých vědeckých knihoven maďarských. Ferenc Széchényi a po něm i jeho syn István byli nejtědřejší mecenáši maďarské literatury; jejich péčí vyšla mnohá významná díla maďarského písemnictví.¹

Ferenc Széchényi, který patřil k nejvlivnějším a nejbohatším maďarským magnátům, udržoval rozsáhlé styky také s českou šlechtou, s Kinskými, Šternberky, Valdštějny a jinými; navštívil vícekrát české země a za těchto návštěv přišel do přímého styku i s představiteli české vědy a kultury Antonínem Strnadem, Karlem Rafelem Ungarem, Janem Bohumírem Dlabáčem a Josefem Dobrovským.² Nejužší styky s nimi navázal za svého prvního pobytu v Čechách, kdy zde strávil kvůli nemoci své manželky několik měsíců (od podzimu 1794 do jara 1795) v pražském domě švagrové své paní hraběnky Desfourové.³ Bylo to zrovna v době, kdy v Uhrách probíhalo vyšetřování účastníků takzvaného jakobínského spiknutí. Pro své blízké vztahy k jednomu z vůdců spiknutí János Hajnóczymu, jehož radikální svobodomyšlné myšlenky Széchényi schvaloval a jemuž poskytl všestrannou podporu k napsání jeho hlavních děl, Széchényi se obával návratu do Uher před ukončením vyšetřování a prožíval v Praze těžké úzkosti a obavy. Ze svědecké výpovědi Hajnóczyho vyplynulo, že měl v úmyslu získat pro revoluční katechismus uherských jakobínů (jeho rozšiřování se trestalo v procesu s uherskými

jakobíny nejtěžšími tresty) i Széchényiho, od něhož si sliboval podporu v kruzích vysoké dvorské šlechty.⁴

Za svého pobytu v Praze se seznámil Széchényi s Josefem Dobrovským, který mu slíbil opatřit Vrančičův slovník, a svou návštěvu u Dobrovského opakoval i v roce 1799, kdy chtěl navštívit za svého krátkodobého pobytu u hraběte Desfoura na Malé Skále také Václava Fortunáta Durycha v blízkém Turnově.⁵ Ještě v letech 1803–1804 si Dobrovský se Széchényim dopisoval a ve dvou dopisech mu tehdy ohlašoval zásilku ugrofinských knih.⁶ Už v zimě 1794–1795 seznámil se Széchényi blíže s Antonínem Strnadem, Karlem Rafaelem Ungarem a Janem Bohumírem Dlabáčem, z jehož dopisů Ribayovi jsme nejpodrobněji zpraveni o pražském pobytu Széchényiho. Dlabáč chválí Széchényiho jako obzvláštního přítele muzeí a sběratele knih a mincí. Píše, že Széchényi koupil v Praze knihovnu zesnulého kanovníka Rohchera a řadu knih od Bartsche. Dal si též opsat několik rukopisů, mezi nimi jeden vzácný uherský kodex. Dlabáč se zmiňuje rovněž o nemoci Széchényiho manželky a v březnu 1795 sděluje Ribayovi, že počátkem dubna téhož roku se Széchényi chystá zpět na svůj zámek Czenk u Šoproně.⁷

Těmto stykům patrně vděčil Széchényi i za bohemika ve své knihovně; za spisy Karla Ignáce Tháma, Josefa Dobrovského aj.⁸ Pro četná slavika, zejména slovenika, cenil si knihovny Széchényiho i Josef Dobrovský, a když vyšel v letech 1799–1807 celkem v sedmi svazcích *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*, přál si ve *Slavíně* (1808, str. 98), aby i Slované si opatřili podobný *Catalogus bibliothecae slavicae*.⁹ Již v roce 1805 vřele děkoval Széchényimu za první svazky katalogu jeho knihovny také strahovský knihovník Jan Bohumír Dlabáč.¹⁰ Z různých zmínek v korespondenci Josefa Dobrovského lze usuzovat, že Széchényi zprostředkoval v peštských tiskárnách i tisk českých knih;¹¹ jeho podporu slovanským literaturám oceňuje i chvalozpěv Ribayův na počet katalogu jeho knihovny v dopise, který poslal Széchényimu z Torži 10. srpna 1805 s textem německým a českým.¹²

Příklad Széchényiho ukazuje, že úloha maďarské a české šlechty v česko-maďarských kulturních vztazích by si zaslouhovala ještě bližší pozornosti. Z naší strany je znám například přínos Filipa Kinského, který se zasloužil po vydání tolerančního patentu o povolání prvního českého superintendenta Maďara Ference Kováce na své rychmburské panství, a z maďarské strany příklad hrabat Rádayů a Telekiů, kteří podporovali vysílání maďarských kazatelů a učitelů do českých zemí i tisk českých knih.¹³ Významná je vědecká součinnost Františka Valdštejna z duchcovské větve Valdštejnů s proslulým maďarským botanikem, profesorem peštské university Pálem Kitaiblem; ve spolupráci s ním vydal Valdštejn důležité dílo o uherské květeně *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae I–II*, (Vídeň 1802–1805).¹⁴

Úzkým stykům české a maďarské šlechty napomáhaly vzájemné příbuzenské svazky. Desfourové a Thunové byli v příbuzenském svazku se Széchényiovými, s nimiž byli prostřednictvím Desfourových spřízněni i Valdštejnové. Kinští byli zase příbuzní s Batthyányovými a Pálffyovými a Pálffyové pak měli za příbuzné Salmý.¹⁵ Styky mezi nimi neměly vždy pouze ráz rodinných vztahů; stejně jako se například Ferenc Szénényi, József Teleki st. aj. zajímali o českou vědu a kulturu, zajímali se i Filip Kinský, František Deym aj. o kulturu maďarskou.¹⁶ Nejvýznamnějším dokladem tohoto zájmu je cestopis Jáchyma Šternberka *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpathengebirg und Pesth im Jahre 1807* (Vídeň 1807), v němž nacházíme řadu cenných zpráv o peštském kulturním životě, peštské universitě aj.¹⁷

Zvláště významná byla hospodářská spolupráce české a maďarské šlechty. Teze o buržoazním charakteru maďarské šlechty konce 18. a první poloviny 19. století by se myslím ve značné míře dala aplikovat i na šlechtu českou. Kapitalistické hospodaření na šlechtických velkostatecích bylo v Čechách už koncem 18. století mnohem více rozšířeno než v Uhrách. V českých zemích získával zkušenosti pro své hospodaření László Festetics, příbuzný Györgye Festeticse, tvůrce známé hospodářské školy pro výchovu vrchnostenských úředníků v Keszthely u Blatenského jezera a průkopníka nových agrotechnických metod v uherském zemědělství. Zajímavé svědectví

o tom uchoval jeho rukopisný francouzský cestopis *Voyage en Moravie et en Bohême* z roku 1801, kde líčí hospodaření na některých moravských šlechtických velkostatech i rozvoj průmyslového podnikání v Brně.¹⁸

Také sám György Festetics se zajímal o hospodaření na Moravě a vyslal tam roku 1806 na cestu svého ředitele Jánose Asbótha. Asbóth navštívil východomoravská panství hraběte Magnise, jež předtím byla ve vlastnictví maďarského magnáta hraběte Sámuela Telekiho, a sepsal o tom odborně poučený hospodářský rozbor o osmdesáti stranách, který není bez významu pro dějiny zemědělství a průmyslu. Z průmyslových podniků sledoval Asbóth podle pokynů Festeticových hlavně stav brněnských soukenek. Tutéž cestu vykonal s obdobným záměrem o rok později i inženýr János Czirer.¹⁹

Vzájemný styk a zájem na tomto poli odrážejí i hospodářské časopisy tehdy v českých zemích vycházející. Jedná se tu například o *Deutsche Zeitung der Industrie und Speculation für Böhmen, Mähren, Ungarn, Gallizien*, jež vycházely v Praze roku 1796, i další časopisy, *Hesperus* (1809–1821) a *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* (1811–1850).²⁰

Hospodářská spolupráce česko-maďarská na přelomu 18. a 19. století by si zaslouhovala bližší pozornosti; její objasnění by nesporně napomohlo i k správnějšímu pochopení a ocenění kulturních vztahů obou národů v celkovém kontextu historického vývoje ve střední Evropě.²¹

Hovořili jsme již o tom, jaký význam měli pro formování Dobrovského vztahů k Maďarům a ugrofinské problematice jeho spolupracovníci – český okruh Ribayův, Zlobický a Kopitar ve Vídni, Polák Bandtke aj. – i jeho vlastní studium prací německých a maďarských učenců a zážitky z cesty do Finska a Ruska. Popsali jsme tyto vztahy, zasadili je do širšího rámce a zhodnotili jejich význam. K dokreslení obrazu zbývá ještě konfrontovat postoj Josefa Dobrovského k základním společenským otázkám doby s názory představitelů maďarského hnutí. Osvícenský světónázorový profil Dobrovského je dostatečně znám,²² a omezím se proto jen na fakta důležitá z hlediska naší práce pro srovnání s Maďary.

Josef Dobrovský se jen zřídka vyslovoval k politickým otázkám.²³ Přesto však není možno pochybovat o silné společenské angažovanosti a významu jeho vědecké práce. Je dobře známé jeho hluboké protiabsolutistické zaměření, které sílilo zejména v letech vlády Františka II., kdy došlo prakticky k potlačení jakéhokoliv svobodného projevu. „*Wenn ich in der Vorrede zur slav. Gramm. z.B. sagte, Böhmen kam durch die Oesterreichische Regierung um seine Freiheit, Religion, Sprache, und neulich erst um seine Silber, was meinen Sie Wohl, was mann mit dem Verfasser anhübe?*“ – ptá se roku 1810 v důvěrném dopise Bartoloměje Kopitara srovnávaje svou práci s prací filosofa Maxima, který se kvůli ní dostal do vězení.²⁴ Bylo bolestným nedorozuměním, že jungmannovská generace se dívala na Dobrovského jako na „slavisujícího Němce“ a odcizila se mu pro jeho kritický úsudek o *Soudu Libušině* a jiných padělcích, třebaže historicky vzato reakce nastupující romantické generace ani nemohla být jiná.²⁵ O poctivém češství Dobrovského nemůže být pochyb; ovšem Dobrovský jako osvícenec vycházel z jiných principů a z jiného pojetí vlastenectví než Jungmannova generace, povyšující uvědomělé češství za svůj základní program. Jungmannovci tvoří vrchol takzvané jazykové etapy českého obrození; svým obratem k lidu jako základu české národní existence postoupili nesporně nad Dobrovského, avšak na druhé straně kritické a osvícensky velkorysé koncipování české vědy Dobrovským tvoří most k Palackému,²⁶ který pochopil, že se při vytváření svého vědeckého a národně politického programu nemůže opírat jen o úzce lokální a mesianisticky slovanské vlastenectví Jungmannovo a že by bylo velkou chybou stejně omezeně jako Jungmann a jeho druhové odvrhnout světově rozhledně a realistické pojetí, jež dal české vědě do vínku Dobrovský. Je zajímavě, jak i ve svém pojetí slovanství stojí Dobrovský blíže Palackému než Jungmannovi. Ve známém dopise Durychovi o slavné budoucnosti Slovanů z roku 1795 napsal: „*Quae de slavicae nationis fide dixi coram Leopoldo, a paucis recte intellecta fuera; ab aliquo homine (atheo certe et Bohemorum inimico), dum eredetur plagula, consulto et impie immutata fuere, illa prophetica verba: Es ist in Wahrheit aller Aufmerksamkeit Werth, wie wunderbar*

die Vorsehung die Schicksale ganzer Nationen leitet und bestimmt. Subductis substituta sunt, quae in edito exemplari leguntur: Wie sehr sich die Lage aller slavischen Völkerschaften geändert hat.“²⁷ Tato významná slova ukazují, jak Dobrovský nadřazoval všelidské, celosvětové hledisko jednostrannému zdůrazňování slovanských národů, v nichž nespátrával jako romantik Kollár a jeho čeští obdivovatelé výlučnou skupinu se zvláštním mesianistickým posláním, odlišným od jiných národů, nýbrž pouze část celku, poplatnou týmž vývojovým zákonům jako ostatní.

Důraz na určující úlohu prozřetelnosti v dějinách spojuje Dobrovského s Palackým a je u obou výrazem příklonu ke Kantovi. Dobrovský se seznamoval s Kantem v 90. letech 18. století, zejména pod vlivem Augustina Zippeho, a se zřejmým nesouhlasem sledoval perzekuci kantovství v habsburské monarchii koncem 18. století. Již v mládí si pořídil obsáhlé výpisky z Kantova hlavního spisu *Kritik der praktischen Vernunft* a ještě v zenitu své životní dráhy připomínal Bandtkemu své mladistvé nadšení pro Kanta.²⁸ Souvislost Dobrovského s Kantem je hlubší, než by se zdálo ze známých fakt. Nejde tu o pouhý příležitostný filosofický zájem, nýbrž o podstatnou světonázorovou blízkost.²⁹ Kantova rozsáhlá definice osvícenství ve spisku *Was ist Aufklärung* z roku 1784: „*Aufklärung ist der Ausgang der Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliessung und des Mutes liegt, sich seiner Existenz ohne Leitung eines anderen zu bedienen! Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung...*“³⁰ je v plném souladu s nejnitrnějším přesvědčením Josefa Dobrovského: „*Überhaupt ist es schon intolerant gedacht und gehandelt, wenn man mit den Verschiedenheiten der Gesinnungen und Meinungen nicht zufrieden sein will. Je mehr Verschiedenheit, desto gründliche Einsichten sind zu hoffen. Wo alles nach einer Autorität sich richtet, sich richten muss, da hört die eigene Überzeugung auf.*“³¹ O jeho odvaze používat svůj vlastní rozum i za cenu rozporů s vládnoucím míněním svědčí dostatečně jeho postoj k otázce nepomucké, k otázce celibátu, takzvané korberovské inkvizice atd.³²

Princip svobodomyšlného myšlení, nespoutaného tradicí ani vnějšími ohledy, vlastní všem opravdovým osvícencům, je příznačný i pro Dobrovského. Jeho známá slova „Moje zásada je – nikdy pomocí autority, ale vždy pomocí důvodů“, jsou ryzím vyznáním osvícence a zároveň i politickým programem svého druhu, výrazně jej odlišujícím od pouhých pokrokářských josefinských konjunkturalistů, kteří se za změněných podmínek stali snadno oporami vlády Františka II., záměrně negující všechny velké činy josefinismu.

Důležitým rysem Dobrovského je jeho mravní entuziasmus, vědomí významu etické stránky úsilí o vědeckou pravdu, který jej spojuje nejen s Kantem, ale i s Rousseauem.³³ Toto zdůraznění osobní morální odpovědnosti každého člověka za chod světa, jak jej nacházíme například ve zmíněné Kantově definici osvícenství, přejala i nastupující romantická generace, která zvláště ve střední a východní Evropě usilovala o své cíle v podmínkách nesvobody, despotických autoritativních režimů omezujících volnost myšlení, a musela proto nevyhnutelně na mravní aspekt svého snažení klást zvláštní důraz. Setkáme se s tím například u mladého Palackého v době jeho bratislavského pobytu, u jeho vrstevníka a dopisovatele, maďarského básníka Vörösmartyho aj.³⁴

U Dobrovského se tento rys projevil především v jeho odmítání oportunistu, v naprostém nadřazení tvořivého lidského i vědeckého poslání každému egocentrickému, úzce chápanému prospěchu. V této souvislosti třeba vyzvednout Dobrovského odpor k takzvané anglické morální filosofii Anthony Shaftesburyho, jejíž očividná souvislost s josefinismem zůstala dosud mimo pozornost josefinistických badatelů.³⁵ Myšlenku Shaftesburyho, že hodnota člověka vyplývá ze způsobu jeho začlenění do stávajícího pořádku daného božským uspořádáním, zbavili josefinisté jejího náboženského jádra a uspořádání božské nahradili uspořádáním státním. V této podobě se jim morální filosofie stala návodem k uplatňování svrchované moci státu, zasahující do všech oblastí života a vyhláshující státotvornou poslušnost a přizpůsobivost za nejvyšší občanskou ctnost. Tímto způsobem se osvícensko-absolutistický stát dostal do rozporu s požadavky skutečných

osvícenců a cenil pro své účely výše ochotně prováděče dvorních nařízení než tvůrčí inteligenci, pro jejíž zdravý vývoj byla ovšem svoboda přesvědčení a přemýšlení nezbytnou podmínkou. To vedlo v praxi k nebezpečnému zúžení a omezení osvícenské základny absolutistickým státem, jež ohrožovalo i samy základní principy osvícenství: všestranný rozvoj lidské osobnosti s jejím nezadatelným právem užívat svobodně lidského rozumu k obecnému prospěchu, který se dvorní josefinisté marně snažili sladit s byrokratickým a autoritativním pojetím všemu nadřazeného státního zájmu. Z toho vyplývalo i nové hodnocení lidí, které na místo upadajících feudálních výsad stavělo státotvornou horlivost, jež podle míry loyality a konformismu podmiňovala i společenský postup v hierarchickém žebříčku. Josef Dobrovský vylíčil po své návštěvě Vídně v roce 1784 dvorské poměry takto: „Bei meinem ziemlich kurzem Aufenthalt in Wien lernte ich die Verwirrung, die dort herrscht, kennen, und bedauerte nur, dass man das Wort Aufklärung gar missdeutet; auch nicht gerne sieht, wenn jemand ausser Wien für die gute Sache etwas tut, das ihm Ehre bringt. So weit geht die Eifersucht. Noch gibt es andere Leidenschaften dieser Herren, die immer den Vortgang der Aufklärung hindern werden. Man will die Bischöfe von der römischen Sklaverei losbinden, sie in ihre vom Gott unmittelbar empfangene Rechte einsetzen, und nun sollen sie diese Rechte nicht anders als Massgabe der Hofräte ausüben? Was haben sie also dabei gewonnen? Wie, wenn man einem Arzte die Rezepte vom Hofe zuschicken sollte, wäre das Wohl nich umgerämt?“³⁶

Nechuť k novému panstvu, které pod zástěrkou špatně pochopeného osvícenství přinášelo jen jiné rafinovanější formy společenského útlaku a osobovalo si právo o všem autoritativně rozhodovat, často i bez znalosti věci, jež se jeví z těchto řádek, projevila se i v Dobrovského odporu k fanatismu, jehož živnou půdu nalézal právě v anglické morální filosofii Anthony Shaftesburyho.³⁷ Tento fanatismus byl jen rubem závislosti člověka na státní moci, již vyvodil z morální filosofie státotvorný dvorský josefinismus a rozpracoval ve svéráznou pseudoosvícenskou ortodoxii, kladoucí přesné meze všem liberálním snahám. Tento státotvorný josefinismus byl tak podivnou směsicí liberalismu a dogmatismu, přičemž liberalismus tvořil pouze vnější nálepku, kdežto skutečné jádro obsahovala dogmatická strnulost a nedotknutelnost státotvorných principů, které byly postaveny mimo jakoukoliv kritiku. Je jasné, že tato oficiální verze josefinismu, která se vytvořila teprve tehdy, když se stal josefinismus vládnoucím systémem, byla na hony vzdálena jeho základním ideálům a znevažovala onen společenský pokrok, který znamenala první rozhodnutí Josefova o zavedení náboženské tolerance, zrušení nevolnictví, zmírnění censury atd. Tyto kroky josefinismu k němu upřely pozornost pokrokových kruhů celé střední Evropy a způsobily, že v jeho řadách stanuli kromě konformních souputníků i představitelé potlačovaných národností habsburské monarchie a výkvět její osvícenské inteligence.

Z těchto rozporů, podmíněných vznikem státotvorného josefinismu, lze vysvětlit i zdánlivě nevysvětlitelný fakt, proč na jedné straně většina josefinské byrokracie se později tak snadno stala oporou reakčního režimu Františka II. a proč druhá část josefinistů se dostala na velmi radikální, revoluční pozice a splýnula, jak tomu bylo v případech mnoha uherských josefinistů, dokonce i s jakobinismem.

Vývoj maďarských josefinistů směřující od osvícenských ideálů přes sympatie k radikálnímu jakobinismu až k hnutí maďarské jazykové obnovy, totožnému ve svých hlavních cílech s jazykovým programem jungmannovců, je velmi zajímavý, a právě na něm si uvědomíme, že takzvanou jazykovou etapu rozvoje českého národního obrození, spjatou se jménem Jungmannovým, je možno posuzovat i jinak, než je u nás obvyklé. Není správné vysvětlovat ji pouze jako zákonitou počáteční „jazykovou“ etapu obrozenského procesu nutnou vzhledem k předchozímu úpadku české řeči a literatury a podmíněnou i politickou nerozvinutostí českého hnutí. Úpadek české řeči a literatury nebyl v předosvícenském období tak absolutní, jak se obvykle tvrdí,³⁸ a také apolitičnost a společenská krotkost jungmannovců nevyplývala ani tak z politické nerozvinutosti českého národního hnutí, jako spíše z faktu, že politické poměry po vítězném nástupu francouzské buržoazní revoluce v západní Evropě byly v rakouské monarchii zcela ovládnuty

reakční snahou po násilném zastavení revoluční vlny; tato snaha vedla k potlačování a pronásledování nejen revolučních, ale i demokratických a liberálně osvícenských myšlenek všech odstínů.³⁹ Za těchto okolností dostávalo například i Jungmannovo úsilí po rozšíření většího počtu slovanských slov v češtině či jeho překlad Chateaubriandovy *Ataly*, uvádějící k nám romantickou literaturu francouzské provenience, obecnější kulturně politický význam a mělo přes své vysloveně jazykové a literární zaměření širší politický dosah. Nesmíme zapomínat ani na Jungmannovu souvislost s osvětlenstvím, která se takéjevila především v jeho literární tvorbě, například v překladech Goetha a Voltaira.⁴⁰ Vysloveně politickým nástrojem reagování české kultury na významné společenské otázky doby se stalo na konci 18. a počátku 19. století obrozenské divadlo, jehož někteří představitelé (Karel Ignác Thám, Prokop Šedivý, Matěj Stuna aj.) byli také pro své revoluční a demokratické názory vystaveni přímé politické perzekuci.⁴¹

Nevyjasněná dosud zůstává otázka revoluční spolupráce česko-maďarské na přelomu 18. a 19. století; otázka vzájemných vztahů českých a uherských jakobínů a ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích. Je známo o tom pouze několik dílčích skutečností.⁴² Nejpodrobněji se jimi zabývala v souvislosti s takzvanou helvetskou rebelií na Českomoravské vysočině Květa Mejdřická, na četná zajímavá fakta z českomoravského pomezí i odjinud na Moravě upozornil Michael Vaňáček a dotkl se jich také autor této práce.⁴³ Kromě těchto kontaktů ve venkovském a maloměstském prostředí mohlo dojít k určitým stykům i v Praze a jiných centrech. Je otázkou, nakolik jsou pravdivé policejní relace Ignáce Martinoviće o revoluční situaci v českých zemích roku 1792, jež zasilal novému císaři Františkovi II. ve snaze získat jeho důvěru.⁴⁴ Psal mu o jednání českých zednářů se zednáři pruskými a polskými ve Vratislavi, o korespondenci pražských a štrasburských demokratů a tvrdil dokonce, že v Čechách se připravuje rolnické povstání pod vedením nižšího kléru a iluminátů. Martinovićova udání o přípravách spiknutí v Čechách byla vymyšlena a měla mu získat u nového císaře důvěru a titul dvorního rady, který požadoval za svou konfidentskou službu už na Leopoldovi. Přesto však některé dílčí informace v jeho hlášeních mohly být pravdivé, neboť Martinović skutečně věděl leccos pozoruhodného o pokrokových a demokraticky smýšlejících příslušnících pražské společnosti. Zajímavý je například jeho seznam iluminátů, který obdržel od setníka Claryho a v němž nacházíme i lidi z okolí Dobrovského v Královské české společnosti nauk jako Cornovu a Ungara, a dále i jeho udání na Augustina Zippeho a doklady o spojení Johanna Rautenstraucha s uherskými jakobíny.⁴⁵

Augustin Zippe i Johann Rautenstrauch náleželi k předním rakouským osvícencům. Zippe byl hlavním spolupracovníkem břevnovského opata Františka Štěpána Rautenstraucha při jeho pokusu o josefínskou výchovu kněžstva v generálních seminářích. Po dvouletém působení na místě ředitele generálního semináře v Praze se stal Zippe roku 1785 dvorním radou a nástupcem Rautenstrauchovým ve Vídni, odkud řídil veškerou státní výchovu duchovních. Po zrušení seminářů v roce 1790 své postavení opět pozbyl a jako rozhodný josefinista se stáhl do pozadí. Johann Rautenstrauch byl jedním z nejproslulejších josefínských žurnalistů a jeho díla vyšla ve své době i ve Filadelfii, Kolíně nad Rýnem, Cařihradě aj.⁴⁶

Reformní snahy i spisy Augustina Zippeho sledoval za jeho pražského pobytu s velkými sympatiemi také Josef Dobrovský,⁴⁷ který se poznal za své cesty do Vídně v roce 1784 osobně i s Johannem Rautenstrauchem jako autorem *Oesterreichische Biedermannschronik* (Freiheitburg 1784). Ten jej poprosil o opravy k prvnímu dílu, které vyšly v doplňcích k prvnímu svazku (*Nöthiger Anhang zur oesterreichischen Biedermanns-Chronik*, 1784).⁴⁸ Protijezuitský spisek Rautenstrauchův *Die Verbannung der Jesuiten aus China* (Konstantinopel 1785) vydal bez udání roku pod názvem *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Khínából való kiüzettése* v maďarském překladu také jeden z direktorů uherských jakobínů János Laczkovics, popravený za svou účast v jakobínském spiknutí 20. května na Krvavém poli v Budíně.⁴⁹

Kromě Laczkovicse se dostali od josefinismu k jakobínství i další vedoucí činitelé uherských jakobínů Ignác Martinović a József Hajnóczy. Martinović využil příchodu Josefa II. na císařský

trůn k tomu, aby opustil roku 1781 františkánský řád a jako společník pozdějšího revolučního polského ministra Ignáce Potockiho s ním procestoval téměř celou Evropu. Po návratu získal na podzim 1783 místo profesora přírodopytu na Lvovské universitě, a podnícen svou cestou po západní Evropě, začal horlivě studovat spisy anglických a francouzských osvícenců, zejména Holbachův *Système de la nature*. S porozuměním přivítal i Velkou francouzskou revoluci a jen bezmezná ctižádostivost jej přivedla za Leopolda II. do konfidentských služeb rakouského dvora, což souviselo s jeho ilusemi o úloze osvícenského absolutismu, od něhož očekával provedení mnoha závažných společenských reforem. Po nástupu reakčního kursu za Františka II. se orientoval na spolupráci s revolučním hnutím, navázal spojení s uherskými demokraty a na jaře 1794 začal vytvářet v Uhrách jakobínskou organizaci připravující protistátní spiknutí.

Čestněji se dostal k jakobínskému hnutí josefinista Hajnóczy, i za Josefa II. jediný uherský podžupan nešlechtického původu, který se teprve po smrti Josefově přimkl k patriotickému hnutí uherské šlechty, aniž opustil své předchozí názory na nutnost společenských reforem. Ve svých právně politických spisech z počátku 90. let 18. století se stavěl za výkup poddaných z roboty, všeobecné zdanění, rovnost před zákonem a sekularizaci církevního majetku. Tyto v podstatě již buržoazní požadavky spojoval s potřebou nezávislosti Uher. Když se většina uherské šlechty po sílící radikalizaci francouzské revoluce v roce 1792 a vnitřním utužení za Františka II. s tím souvisejícím rozhodla raději pohřbít své reformní plány a spolupracovat s vídeňským dvorem proti demokratickému a lidovému hnutí, obrátil Hajnóczy svou pozornost k revoluční Francii.⁵⁰

Výzva básníka Bacsányiho „pozorné oči své na Paříž upřete“ se setkávala v kruzích pokrokové demokratické uherské inteligence se stále větším ohlasem. Ve slovech Františka II., která pronesl záhy po svém nastoupení na císařský trůn k profesorům lublaňské university „Kdo mně slouží, ten musí učit to, co poroučím, a ten, kdo se nechce podvolit a přichází s vlastními myšlenkami, ať táhne, jinak ho odstraním já...“⁵¹ spatřovala tato inteligence oprávněně počátek tažení proti každé skutečné kultuře, samostatnému přesvědčení a svobodné společenské angažovanosti. Zpočátku se organizovala ve čtenářských kroužcích, v nichž se diskutovalo o naléhavých dobových otázkách literárních i společenských. V budínském čtenářském kroužku se scházel s Hajnóczym a Szentmarjaym, dvěma pozdějšími vůdčími osobnostmi jakobínského hnutí, také historik a diplomatik Márton György Kovachich,⁵² dobře známý Dobrovskému a dopisující si horlivě také s Jurajem Palkovičem a Jurajem Ribayem.⁵³ Kovachich byl pokládán za jakobína a znal se důvěrně zvláště s Hajnóczym, který u něho bydlel a odstěhoval se od něho kvůli chystané svatbě teprve 1. srpna 1794, tedy krátce před svým zatčením.⁵⁴ Ke Kovachichovu čtenářskému kroužku patřil i dopisovatel Dobnerův a Voigtův, profesor budínské university piarista Károly Koppi,⁵⁵ ctitel průkopníka reformního katolicismu Muratoriho a čtenář Voltairův, Lockův, Hobbesův.⁵⁶

Odtud vzklíčilo sémě uherského jakobinismu; pokroková demokratická inteligence uherská, zklamaná jak vírou v osvícenský absolutismus, tak v sílu uherské šlechty, se přiklonila k radikálnímu revolučnímu řešení a rozhodla se pro jakobínské spiknutí, které mělo vrátit Uhrám nezávislost a přeměnit je v buržoazní republiku na federativním základě se stejnými právy pro všechny uherské národnosti. Pozoruhodně objektivní řešení národnostní otázky v pojetí uherských jakobínů, počítající se samostatným postavením uvnitř plánované federace i pro relativně nejméně rovnoprávné nacionální složky uherské společnosti, to jest pro Rumuny a Slováky, vyjadřovalo skutečnost, že na uherském jakobínském hnutí se podíleli příslušníci nejružnějších uherských národností. Se Srbem Martinovičem tu stál v jedné řadě i Slovák Hajnóczy a Maďar Szentmarjay.⁵⁷

U řady účastníků jakobínského spiknutí nacházíme i kontakty s českými zeměmi. Martinovič sám si dopisoval v letech 1784–1792 s moravským osvícencem hrabětem Lambergem, v roce 1791 se seznámil ve Vídni s Ignácem Bornem a v roce 1792 se poznal i s řadou významných představitelů české společnosti pražské;⁵⁸ Hajnóczymu pomáhal propašovat z vězení zakázanou korespondenci velitel vězeňské stráže, jistý kapitán Novák, který byl patrně rovněž českého původu.

V Hajnóczyho pozůstalosti se nacházela gramatika češtiny, český zpěvník i spisy Adama Františka Kollára a Matěje Béla.⁵⁹ Nad Ferencem Hirgeistem, který byl za svou účast v jakobínském spiknutí původně odsouzen k smrti a teprve později mu byl trest změněn v dlouhodobý žalář, držel ochrannou ruku stoupenec českého národního hnutí hrabě František Deym, který jej po propuštění z vězení zaměstnával jako hospodářského správce na svém panství ve Vodici v Čechách.⁶⁰ Domokos Makk procestoval české země v roce 1792 z pověření čestného člena Královské české společnosti nauk arcibiskupa Batthyánye a studoval tu stav českého lesnictví.⁶¹ Moravský hofmistr Magnus Czeynard byl ještě na podzim 1795 vyšetřován pro podezřelý styky s Károlyem Szénem, bratrem Antala Széna, původně odsouzeného s řadou ostatních účastníků Martinovičova spiknutí rovněž k trestu smrti.⁶² Károly Szén podle soudobého udání šířil slova neznámé divadelní hry provozované v Pešti počátkem devadesátých let „...zabte kněze, zabte krále“ a jen pro nedostatek důkazů unikl osudu bratrově.⁶³ Sám Juraj Ribay sledoval se zájmem osudy účastníků jakobínského spiknutí v Uhrách a jeho ohlas v českých zemích, jak to obrážejí některá místa v jeho korespondenci s Janem Petrem Cerronim, jemuž psal o popravě Martinoviče a jeho druhů i o zprávě hamburských novin o takzvané helvetské rebelii na Českomoravské vysočině.⁶⁴

Všechny tyto skutečnosti ukazují, že vztahy uherských jakobínů a českého prostředí si vyžadají ještě dalšího zkoumání. Vzhledem k okolnostem vztahujícím se ke Kovachichovi, J. Rautenstrauchovi, Ribayovi aj. nelze zcela vyloučit ani možnost, že s lidmi z jakobínského prostředí v Uhrách přišel do styku i Josef Dobrovský. Řada uvedených faktů i další skutečnosti, například živý ohlas *Krameriových c. k. vlasteneckých novin* na reformní návrhy uherského sněmu z let 1790–1791, ukazují na vzájemnou oscilaci politických myšlenek i aktivní přijímání politických podnětů z Uher v českém prostředí.⁶⁵

Zájem české veřejnosti o jakobínské hnutí v Uhrách souvisel především s jejím postojem k francouzské revoluci, jak to jasně vyplývá třeba z knihy Michaela Vaňáčka, i když se neprojevil v tak široké lidové a měšťanské odezvě jako například v případě Košciuszzkova povstání, ale týkal se převážně jen určitých intelektuálních kruhů ve městě i na venkově.⁶⁶

Politické myšlení českého osvícenství by si zasluhovalo zvláštní monografii, a pochybuji, že by i poté obstálo schematické rozdělení vývoje českého obrození na etapu jazykovou a politickou, jež tak málo přihlíží k důležitým společenským proudům, které hýbaly v této době velkých politických převratů střední Evropou i světem.

Pro srovnání s Dobrovským se z představitelů maďarského národního hnutí tohoto období nejlépe hodí jeho vrstevník Ferenc Kazinczy (1759–1831).⁶⁷ Kazinczy sice není typem vědce (po této stránce stojí z Maďarů nejbliže Dobrovskému tvůrce novodobé maďarské gramatiky Miklós Révai), nýbrž kulturního organizátora a také svou vůdčí úlohou v hnutí maďarské jazykové obnovy zaujímá místo analogické spíše Jungmannovi než Dobrovskému, avšak hodí se pro toto srovnání nejlépe svým osvícenským východiskem a téměř padesátiletým vůdčím postavením v maďarském kulturním životě, jaké zaujímal ve stejné době až do nástupu romantické generace také u nás Josef Dobrovský. Kazinczy vyšel z osvícenství a zůstal osvícencem po celý život stejně jako Dobrovský; uměl v sobě spojit přesvědčeného josefinistu se stoupenecm šlechtického národního hnutí pojosefinského, a zklamání, které v něm vyvolal pád osvícenského absolutismu i ústup maďarské šlechty od pokrokových požadavků na sněmu 1790–1791 za vlády Františkovy, jej přivedlo až do řad uherských jakobínů. Zaplatil za to dlouholetým žalářem a po propuštění se stal hlavním iniciátorem hnutí maďarské jazykové obnovy, v dané chvíli jediné schůdné cestě maďarského národního hnutí, stejně jako jediným možným programem českého hnutí byl tehdy program jungmannovců.⁶⁸ Nebyl to, a tehdy ani nemohl být program revoluční, neboť jak Kazinczy správně pochopil, revoluci nebylo možno dělat bez minimální reálné naděje na úspěch. Kazinczyův vývoj přes zdánlivé protichůdnosti byl vývoj logický a čestný. Zdá-li se vývoj Dobrovského být přímočařejší, není to podmíněno okolnostmi morálními, nýbrž povahovou, či spíše pracovní vyhraněností a poněkud jinou situací v českém národním hnutí. Důvěru ve vlasteneckou šlechtu

spojuje v sobě s josefinismem i Dobrovský, a třebaže nepatří k okruhu Jungmannovu, razí jungmannovcům svou vědeckou práci cestu. Nehledá ovšem nikdy východisko v revoluci; k revolučnímu řešení však bylo v českém prostředí vždy méně chuti než u Maďarů. A pak síly českého a maďarského národního hnutí byly přece jen rozdílné, zejména maďarská šlechta byla početně i mocensky mnohem silnější než šlechta česká. Kdežto v českých zemích připadal jeden šlechtic na 828 nešlechticů, v Uhrách na 24.⁶⁹ Maďarské kultuře se dostalo mnohem větší podpory i od velkých magnátů; nad protestanty drželi ochrannou ruku bohaté i intelektuálně vynikající rodiny Rádayů, Telekiů a Prónayů, nad katolíky zase Esterházyové, Festeticové a Széchényiové.⁷⁰

Kolem Rádayů, Telekiů a Széchényiů se soustřeďoval výkvět maďarské inteligence, byly jí přístupny jejich rozsáhlé knihovny,⁷¹ s jejich pomocí získávala společenské uplatnění doma a v jejich službách se dostávala hojně i do ciziny. Také venkovská inteligence se soustřeďovala kolem magnátů a vlastenecké župní šlechty, a proto v maďarských poměrech se nesetkáme s postavami takzvaných lidových buditelů, které známe z prostředí českého. V maďarském národním hnutí udávají od počátku tón šlechta a inteligence; větší pokrokovost i radikálnost programu maďarského hnutí z konce 18. století není dána lidovou základnou, ale intenzivnějším spojením s mezinárodním vývojem,⁷² které „malé“ české poměry dovolovaly jen zřídka, většinou v ústřední společnosti pražské. Velký počet maďarských studentů studoval na zahraničních universitách v Jeně, Lipsku, Wittenbergu, Göttingen, Basileji, Utrechtu a také v Itálii.⁷³

K Maďarům měla také snadnější přístup západní osvícenská ideologie, a to nejen prostřednictvím německým jako u nás, ale také svobodnějším a přímějším zprostředkováním švýcarsko-nizozemským. Zajímavé je, že osvícenství francouzské provenience, prodchnuté demokratickými stránkami voltairiánství, stálo také u zrodu novodobé maďarské literatury v okruhu Bessenyeiho, která vyrostla za nástupu josefinismu ve vrcholné etapě tereziánského osvícenství počátkem sedmdesátých let 18. století nikoliv v odříznutých a zaostalých Uhrách, nýbrž ve Vídni.⁷⁴ Není bez zajímavosti, uvědomíme-li si, že od šedesátých let se josefinismus (zvláště josefinismus sonnenfelsiánského a seibtovského ražení) silně prosazoval i v Praze a počátkem sedmdesátých let tu pod vedením Bornovým a Seibtovým prožíval již svou zářivou etapu.⁷⁵ Pražské josefinské osvícenské centrum se rozvíjí souběžně s Vídni a rozvoj josefinismu tu byl mnohem intenzivnější než v Uhrách, kde se josefinismus, rovněž pod vlivem vídeňským, uplatnil výrazněji tehdy jen v Bratislavě.⁷⁶ Osvícenství západoevropského typu, myšlenky Voltairovy, Rousseauovy a Helvétiovy se od 60. let 18. století šířily v Uhrách ponejvíce v kalvínských vzdělanostních centrech v Debrecíně, Šarišském Potoku aj. a v kruzích kalvínských magnátů Telekiů a Rádayů.⁷⁷

Rozdíl mezi českými zeměmi a Uhrami spočívá v tom, že zatímco v Uhrách se osvícenské ideje (a to ponejvíce původní ideje západoevropského, a nikoli eklektického a epigonského rakouského osvícenství) hned od počátku šíří přímo v maďarském prostředí, k Čechům se dostávají buď z Vídně, anebo za pomoci českých Němců; samo pražské osvícenské centrum je převážně německé a mnozí jeho příslušníci – jako například Kindermann – se později octli na vývojové linii germanizace.⁷⁸ Není divu, že čeští osvícenci, jako Dobner a Voigt, byt třebaž ještě neuvědoměle, usilovali o vymanění z jednostranného německého vlivu, a navazovali proto kromě jiných vědecké kontakty i s Maďary.⁷⁹

Srovnáváme-li s Dobrovským Kazinczyho, nemůžeme nezdůraznit pevný osvícenský základ jejich nazírání, který se projevil v pohledu na otázku světovosti a vlastenectví, nabývající již za osvícenství aktuálnosti, a v souvislosti s tím i jejich odpor k jednostrannému nacionalismu, který jsme si u Dobrovského doložili jeho odsudkem vypjatého a nesnášenlivého způsobu maďarismu. Také u Kazinczyho nacházíme tento rys výrazně formulovaný již roku 1788 v záporném ocenění Dugonicsovy *Etelky*, která ugrofinskou příbuznost Maďarů již instinktivně staví proti pojetí slovanské solidarity a vzájemnosti a zahazuje v maďarské literatuře řadu děl útočně nacionalistických, v nichž všechno nemaďarské, hlavně Slováci a ostatní Slované, dostává silně zkarikovanou odpuzující tvářnost, aby tím více vynikly ideální vlastnosti postav maďarských. „Jak

jsem se zarmoutil,“ napsal Kazinczy o *Etelce*, „když jsem v ní našel dětskou afektaci: jsem Maďar. Já se také pyšním tím, že jsem Maďar, avšak nespojuji to s urážkami jiných národů a nestupňuji toto vědomí až k nesnesitelnosti. Hanbil jsem se, když jsem poznal, jak můj kolega (Dugonics – R. P.) se činí směšným nepatřičným a bezdůvodným zdůrazňováním jména Maďar.“⁸⁰

Ještě výrazněji formuloval Kazinczy svůj soud o těchto otázkách ve svém stanovisku k srbským národním snahám, vyjádřeném v listě pravoslavnému srbskému biskupovi Lukianu Mušickému z 5. února 1812, kde čteme tato pozoruhodná slova: „Nedomnívej se, že na Vaše snahy hledím nepřejícím a žárlivým zrakem, nýbrž buď přesvědčen, že si ze srdce přeji, aby nebe Vaši záslužnou snahu korunovalo. Vlastenectví mé kosmopolitismu se neprotiví, a že si přeji rozkvět maďarské řeči, čemuž pokud mohu napomáhám, neprosím proto od nebes, aby s újmou jiných řečí kvetla...“⁸¹

Tato slova jsou příznačná netoliko pro humanistický světový názor Kazinczyho, nýbrž i pro celé první období rozvoje maďarského národního hnutí, kdy národnostní protiklady v Uhrách nebyly ještě tolik vyostřeny a maďarská liberální šlechta neprosazovala důsledně svou násilnou maďarizační politiku. Proto také se k nim vrátili za zesílení maďarizačních snah koncem třicátých let 19. století štúrovci a J. M. Hodža uveřejnil Kazinczyho dopis Mušickému v příloze ke svému článku „Lucian Mušický, pravoslavný biskup karelštatský“ v *Hronce* (roč. II, 1837, str. 181–183) jako doklad pro možnost přátelského řešení slovansko-maďarských vztahů v rámci Uher.⁸²

Zajímavý je i Kazinczyův vřelý poměr k apoštolu Slovanstva Johannu Gottfriedu Herdrovi, jehož spisy pilně studoval spolu se svým přítelem šoproňským superintendentem Jánosem Kisem. Vskutku kollárovský důraz na Herdrovo učení o lidskosti nacházíme také u Kazinczyho, jehož nejmilejším citátem z Herdra byla slova:

„Ein edler held ist, der für´s Vaterland,
Ein edlerer, der für des Landes Wohl,
Der edelste, der für die Menschheit kämpft.“⁸³

Nelze tu nevpomenout na známá slova Kollárova: „A vždy zvoláš-li Slovan, nechť se ti ozve člověk.“

Jak ukázalo novější maďarské bádání,⁸⁴ bezprostřední základ Herdrovy věštby o úpadku Maďarů a slavné budoucnosti Slovanů⁸⁵ tkví v jednom prohlášení Adama Františka Kollára, které zprostředkoval Herdrovi ve své *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771, str. 248) Schlözer. Jde o Kollárův komentář k vídeňskému vydání spisu známého uherského humanisty Oláha (Nicolaus Oláh, *Hungaria et Attila*, Vindobonae 1763, str. 90–91), v němž Kollár zdůrazňuje růst Slovanů a převahu slovanského živlu v Uhrách oproti Maďarům, jimž předpovídá osud Kumánů, kteří přišli do Uher ve 13. století a záhy splynuli s maďarským prostředím. Přesto byly Kollárovy práce v pokrokových kruzích maďarských ceněny jako reprezentativní díla uherské vědy. Pobouření v řadách uherské šlechty vyvolaly však Kollárovy návrhy na její zdanění, které tvořily základ tereziánské i josefinské hospodářské politiky vůči Uhrám.⁸⁶ Nebude bez zajímavosti podotknout, že jeden z nejuživějších pamfletů proti Kollárovým návrhům na šlechtické zdanění, jež vznikly v uherském prostředí, *Vexatio dat intellectum* ostrihomského kanovníka Jiřího Richwaldszkého a jeho doplněk *Apologia* se dostaly v soudobých opisech i do českého prostředí.⁸⁷

Kromě Herdra měl Kazinczy podobně jako Dobrovský blízko též ke Kantovi, jehož bránil ve své sbírce epigramů *Tövisék és virágok* (Trny a květy) proti útokům omezených kritiků.⁸⁸ Jeho vzorem byl však Rousseau, kterého miloval oproti Voltairovi – jak sám říká – i v jeho chybách, neboť i v nich sledoval svatý příkaz svědomí.⁸⁹ Tato úcta k vlastnímu svědomí, k pravdě, byla stejně jako u Dobrovského také u Kazinczyho vzácným rysem jeho života. Pro ni se dostal do vězení, pro ni strávil většinu svého života na zapadlém statku v severovýchodních Uhrách. Přesto se dovedl vypracovat v uznávaného duchovního vůdce své generace a získal si obecnou úctu. Nikoliv

kompromisy, ale bojem a tvůrčím úsilím. Srovnáváme-li životní dráhu Kazinczyho a Dobrovského, nacházíme v ní mnoho společného. Podobně jako Dobrovský ve svých časopisech *Böhmische Literatur*, *Böhmische und mährische Literatur*, *Literarisches Magazin für Böhmen und Mähren* i Kazinczy ve svém časopise *Orpheus* (1790) bojoval proti náboženskému fanatismu a pověrám za myšlenkovou svobodu. Dovolával se přitom Helvétia a Rousseaua, jehož *Společenskou smlouvu* přeložil do maďarštiny.⁹⁰ Stejně jako Dobrovský se v reakčních dobách Františka II. hrdě hlásil ke svým osvícenským a josefinským počátkům a zůstal jim po celý život věrný, také Kazinczy zdůrazňoval Van Swietenův plán jednotné výchovy bez ohledu na sociální původ žáků a hrdě vzpomínal na svá setkání s Bornem a Sonnenfelsem.⁹¹

Obdobu nalézáme i v jejich vztazích k význačnému rakouskému politikovi a kulturnímu organizátoru baronu Josefu Hormayrovi. Přes nesouhlas s Hormayrovým programovým rakušanstvím přispívali oba do jeho časopisu *Hormayrs' Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, který vycházel v letech 1809–1828 ve Vídni, informacemi o kulturním dění v Čechách či v Uhrách. Kazinczy se v něm ozval například proti habsburkofilskému tónu práce Gregora Berzeviczyho o poddanských poměrech v Uhrách⁹² a sledoval pozorně i Hormayrův *Historisches Taschenbuch*. K úzkému okruhu Hormayrova patřil z Maďarů János Majláth, který vydal v Brně německy důležitý přehled maďarských pohádek a pověstí *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn 1825).⁹³ V Hormayrově *Archivu* vycházela i řada článků týkajících se česko-maďarských historických vztahů, například vzájemného poměru Přemyslovců a Arpádovců, zániku Velké Moravy aj.⁹⁴ Styky Dobrovského a Kazinczyho s úhlavním nepřitelem Metternichovým Hormayrem, který se projevoval i při svém liberálním rakouském patriotismu protihabsbursky, byly samy o sobě projevem odporu k vídeňské vládě.⁹⁵

Kazinczy narozdíl od Dobrovského neměl bezprostředních styků s představiteli českého národního hnutí. A přece strávil v českých zemích čtyři roky života. Byl to však nedobrovolný pobyt ve věznici na Špilberku, kde si Kazinczy odpykával trest za účast v jakobínském spiknutí. Přesto však nebyl tento pobyt pro Kazinczyho zcela bez významu. Uvědomil si tu nemožnost revoluční cesty v daných poměrech; zde vykryštovala jeho představa jazykové obnovy, kulturního povznesení národa v dobách politického útlaku a nesvobody, které tvořilo nezbytné předpoklady i pro jeho budoucí úspěšný boj politický. Ve vězení četl Goetha, Lessinga, Shakespeara a zabýval se zevrubně i studiem maďarské gramatiky.

Významné svědectví o tomto období Kazinczyho života podává jeho vězeňský deník, z něhož nám vyplyne vcelku velmi sympatický obraz o některých jeho brněnských žalárnících, například o řediteli věznice Šrámkovi, kontroloru Grünnespergrovi či o guberniálním radovi Schröttrovi. Řediteli Šrámkovi a kontroloru Grünnespergrovi hrozilo dokonce v roce 1799 pro jejich shovívavé zacházení s uvězněnými maďarskými jakobíny propuštění. Byl to následek aféry, způsobené neopatrností magnáta Szlávyho, jednoho z uvězněných maďarských jakobínů, a vyšetřované na přímý pokyn císařův. Výsledkem bylo okamžité přeložení maďarských vězňů z Brna do Kufsteina.⁹⁶ O liberálních poměrech ve špilberské věznici svědčí i seznam knih, jež měli maďarští jakobíni s sebou ve vězení. Nacházíme mezi nimi kromě jiných Blumauerovu *Aeneidu*, Humeovy dějiny Anglie, spisy Trenckovy, Sonnenfelsovy, a dokonce i jedny anglické dějiny Ameriky.⁹⁷

Nejvíce pozornosti věnoval Kazinczy ve svém deníku českému prostředí při převozu z rakouského Kufsteina do Mukačeva, kde strávil od srpna 1800 do června 1801 poslední rok věznění. Při tomto převozu je doprovázel velmi benevolentní vojenský velitel; umožnil jim dokonce návštěvu v rodinách českých šlechticů Puteaniho a hraběte z Bubna, kteří je přátelsky přijali a pohostili. Kazinczy se výslovně zmiňuje o pobytu ve Veselí, Táboře, Benešově a Praze. Cesta z Kufsteina do Mukačeva náležela zřejmě k nejsvětlejším zážitkům Kazinczyho věznění, a proto na ni tak obsírně vzpomínal. Ve vzpomínkách na Mukačevo se několikrát zmínil o českém hu-
debníku Jiřím Růžičkovi, který s ním byl vězněn na jedné chodbě. Uvádí, že Růžička ve vězení

komponoval polské tance a že se často obdivoval Růžičkovu tvůrčímu zápalu, nedbajícím nepříznivých podmínek.⁹⁸

Kromě svého pobytu ve věznicí na Špilberku a při průjezdu Čechami měl Kazinczy jen velmi málo příležitostí setkat se s Čechy. U Gedeona Rádaye st. z Péczelu se seznámil například s českým malířem Tomášem Klimešem⁹⁹ a dobře se znal i s pražským rodákem a průkopníkem českých her v Praze Františkem Jindřichem Bullou, který po svém odchodu z Prahy působil řadu let jako divadelní ředitel v Uhrách, v Bratislavě, Košicích a v Pešti.¹⁰⁰ Z Kazinczyho korespondence se dozvídáme také o účtě, jíž se těšil v jeho okruhu hrabě Leopold Berchtold (1759–1809), pán hradu Buchlova a světoznámý cestovatel, jeden z předchůdců moderní sociologie, jehož spisy vycházely v Londýně, Lisabonu, Vídni aj.¹⁰¹ O českých poměrech se Kazinczy vůbec nejvíce dozvídal z dopisů svých přátel. Z Brna mu psával například József Csehy, který se tam na čas dostal jako poručík rakouské armády,¹⁰² v Kutné Hoře zase vojákoval Kazinczyův bratr László a ten mu dojmy ze svých častých návštěv přiblížil i Prahu,¹⁰³ kterou Kazinczy poznal jen letmo v době svého žalářování za převozu z Kufsteina do Mukačeva.¹⁰⁴ Gábor Döbrenrei mu psal z Wittenbergu 27. května 1806 s lítostivou výčitkou domácím poměrům uherským, jak jej zamrzelo v Praze, že malý český národ tu mohl sledovat představení v rodné řeči, kdežto Maďari v Pešti nikoliv, a dodal, že v Praze slyšel mnohem častěji hovořit česky než v Pešti maďarsky.¹⁰⁵ S podobným obdivem mu psal o více než dvacet let později Ferenc Toldy o *Rukopisech*, s nimiž jej seznámil v pražském Národním muzeu Václav Hanka.¹⁰⁶ Naopak stálé německé divadlo a útlak českého živlu v Brně, o jehož absolutní převaze na Moravě se přesvědčil na cestě z Bratislavy do Brna, podnítilo Józsefa Csehyho v dopise Kazinczymu k vášnivému protestu a soucítění s českým národem, končícím slovy „usurpace je všude hodna nenávisti.“¹⁰⁷

Na samém sklonku života se Kazinczy zúčastnil přípravy antologie karlovarského lékaře Jeana de Carro *Ode latine sur Carlsbad, composé par Bohuslas Hassenstein de Lobkovitz avec une traduction polyglotte* (Prague 1829), která soustřeďovala různé překlady latinské ódy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic *In thermas Caroli IV.* Tato báseň významného českého humanisty byla nejenom nadšenou oslavou karlovarských léčivých pramenů, ale i bojovným optimistickým projevem soudobého humanismu. Vznikla na sklonku 15. století a od té doby se dočkala více než třiceti překladů do nejrůznějších jazyků světa. Byla přeložena do němčiny, francouzštiny, italštiny, ruštiny, polštiny, švédštiny, portugalštiny, španělštiny, holandštiny, staré řečtiny, hebrejštiny, maďarštiny i češtiny. Formální krása i výrazná společenská symbolika básně, výzva k léčení chorého lidstva, kterou se hlásil již nový moderní duch, nepřátelský feudálně scholastickému myšlení a citění, strhovaly k sobě pozornost největších novodobých básníků. Přeložil ji Johann Wolfgang Goethe, Alexandr Dumas, Donald Mac Pherson aj.¹⁰⁸

Jean de Carro požádal o pomoc při opatrování maďarských překladů pro svou polyglotu Františka Palackého, který se obrátil s touto žádostí na tehdejšího redaktora časopisu *Tudományos Gyűjtemény*, největšího maďarského básníka doby reformní Mihálye Vörösmartyho, od něhož získal překlady Pála Szemereho a Ference Kazinczyho.¹⁰⁹ Oba tyto překlady sklidily v českém prostředí velký úspěch a s uznáním se o nich vyslovil ve své německé recenzi Carrovy polygloty také sám Palacký.¹¹⁰ Vörösmarty uveřejnil v *Tudományos Gyűjtemény* o těchto překladech zvláštní článek Jánose Kise, v jehož závěru publikoval i svůj vlastní překlad ódy Hasištejnského,¹¹¹ kterou přeložili z Maďarů kromě toho i János Kis a János Arany, jenž se v posledních letech svého života léčil v Karlových Varech.¹¹² Kazinczy uveřejnil roku 1830 několik vybraných úryvků z Carrovy polygloty včetně překladu svého a druhého maďarského překladu Szemereho i s dedikačním dopisem od Jeana de Carro v maďarském časopise *Felső Magyarországi Minerva*.¹¹³

Pateronásobný překlad Hasištejnského humanistické básně do maďarštiny je zajímavou epizodou česko-maďarských kulturních vztahů 19. století. Sešla se v něm jména Kazinczy, Vörösmarty, Arany, která patří v maďarské kultuře ke jménům největším. V roce vydání Carrovy polygloty napsal také František Palacký svůj programový článek „O národech uherských, zvláště

Slovanech“, který je jedním z nejvýznačnějších dokladů českých sympatií k politickému i kulturnímu vzestupu Maďarů a zároveň stojí s článkem Ference Toldiho o staré české literatuře z roku 1830 na sklonku oné plodné a převážně pozitivní etapy česko-maďarských kulturních styků v prvních desetiletích českého národního obrození, již vystřídal ve třicátých a čtyřicátých letech nelitostný národnostní zápas.¹⁴ Zápas vedoucí k neblahému vyústění v letech 1848–1849, kdy se sice uvolnila pro národy habsburské monarchie cesta k intenzivnějšímu hospodářskému vývoji, avšak nikoliv k národní a politické svobodě.

Je symbolické, že tato pozitivní etapa česko-maďarských kulturních vztahů se uzavírá právě v době smrti Josefa Dobrovského, který ji svým životním dílem tak výrazně utvářel a na níž se tak pozoruhodnou měrou podílela česká a maďarská osvícenská věda.

Poznámky k páté kapitole

¹ Nejpodrobněji zpracoval životopis Széchényiho v pozitivistické monografii Vilmos Fraknói, *Gróf Széchényi Ferenc* (Hrabě F. Sz.) 1754–1820, Budapest 1902.

² Srov. dopisy Šternberků (mezi nimi tři listy Jáchyma Šternberka), Kinských a Valdštejnů z let 1780–1811 v pozůstalosti Ference Széchényiho v Zemském archívu (*Országos Levéltár* – dále OL Budapest) v Budapešti, sign. P. 623. Tam jsou i dopisy Antonína Strnada Széchényimu z Prahy 27. a 30. května, 15. a 26. června, 1. a 24. listopadu a 24. prosince 1795, 19. ledna a 20. dubna 1796 a jeden list nedatovaný; dopis Karla Rafaela Ungara Széchényimu z Prahy 20. dubna 1796 a list Jana Dlabace Széchényimu z Prahy 23. srpna 1805.

³ Vilmos Fraknói, l. c., str. 168.

⁴ Tamtéž, str. 165n.

⁵ Srov. list Ribaye Dobrovskému 21. ledna 1796, *Kor. IV*, str. 259, a dopis Dobrovského Durychovi z Prahy 15. července 1799, *Kor. I*, str. 444. Viz též Pavel Bujnák, l. c., str. 607.

⁶ Tyto dopisy uveřejnil Richard Pražák, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *SPFFBU* 1962 D 9, str. 231–242. Srov. též od stejného autora studii „Josef Dobrovský kapcsolatai Széchényi Ferencel és Jankovich Miklóssal“ (Styky Josefa Dobrovského s Ferencem Széchényim a Miklósem Jankovichem), *Filológiai Közlöny* 1962, č. 3–4, str. 315–326.

⁷ Jan Dlabáč Juraji Ribayovi z Prahy 8. ledna a 11. března 1795, Maďarské národní museum v Budapešti (depozitář SZKK Budapest), *Quart. Germ. N 568*. Otiskl J. Macůrek, „České a uherské dějepisectví...“, str. 502–503.

⁸ *Catalogus Bibliothecae hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*, tomi I, supplementum II, Sopronii 1807, str. 614 aj.

⁹ Albert Pražák, l. c., str. 669.

¹⁰ Viz dopis Jana Dlabace Ferenci Széchényimu z Prahy 23. srpna 1805 v pozůstalosti Ference Széchényiho v OL Budapest, sign. P 623.

¹¹ Srov. například list Josefa Dobrovského Janu Petru Cerronimu z Vídně 29. června 1821, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948, str. 152.

¹² SZKK Budapest, Fol. Boh. Slav. 9. Úryvek z tohoto dopisu cituje také Zoltán Szabó, „A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve“ (Počátky česko-slovenské duchovní pospolitosti. Životní dílo Juraje Ribaye), *Egyetemes Filológiai Közlöny* 1937, str. 184.

¹³ Viz Richard Pražák, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, str. 35n., 40, 116, 130–131.

¹⁴ Ke spolupráci Pála Kitaibla s Františkem Valdštejnem viz životopis Sándora Javoroky *Kitaibel Pál*, Budapest 1957, a edici Endre Gombócze *Diaria itinerum Pauli Kitaibeli. Auf Grund originaler Tagenbücher zusammengestellt von Endre Gombóc, I–II*, Budapest 1945. Dále viz též práce Endre Gombócze *A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története 1770–1866* (Dějiny budapeštské univerzitní botanické zahrady a katedry botaniky 1770–1866), Budapest 1914, a *A magyar botanika története* (Dějiny maďarské botaniky), Budapest 1936.

¹⁵ O příbuzenství Desfourových se Széchényiovými srov. Vilmos Fraknói, l. c., str. 168, a Thunů se Széchényiovými *Slovník naučný*, redaktor Fr. L. Rieger, díl 9., Praha 1872, str. 424. Tamtéž, str. 868, viz o příbuzenském svazku Desfourových

a Valdštejnových. O spříznění Kinských s Pálffyovými a Batthyányovými viz *Ottův slovník naučný*, díl 14, Praha 1899, str. 242; o přibuzenství Salmů s Pálffyovými *Slovník naučný*, redaktor. Fr. L. Rieger, díl 8, Praha 1870, str. 64.

¹⁶ Tak například navštívili Filip Jakub Kinský (mezi 10. a 14. dubnem 1788) a František Deym (18. září 1792) Universitní knihovnu v Pešti, srov. zápis o jejich návštěvě v rukopisné knize návštěv *A Budapesti egyetemi könyvtár vendégekönyvei I*, str. 29, 66 v rukopisném oddělení Universitní knihovny (*Egyetemi Könyvtár Kézirattára* – dále EKK Budapest) v Budapešti, sign. J 53.

¹⁷ Zmínil se o něm již Oszkar Sárkány, *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848* (Maďarské kulturní vlivy v Čechách 1790–1848), Budapest 1938, str. 13–14.

¹⁸ Tento cestopis je uložen v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny (*Széchényi Könyvtár Kézirattára* – dále SZKK Budapest) v Budapešti, sign. Quart. Gall. 91.

¹⁹ Viz Asbóth János *Directionális V. Inspector és Georgikoni Directornak Méltóságos Gróf Tolnai Festetits György, cs.k. kamarás urnak kegyes rendeléséből és költségével, Magyar Országának és Morva Országának némely részeiben és Béts körül 1806dik esztendőnek 14dik septembertől fogva 23dik octoberig tett gazdaságbeli utazásának le írása*, SZKK Budapest, Fol. Hung. 2681, a *Czirer János Directionalis Ingenieurnek Morva Országban tett utazásáról szolló hivatalos tudósítása* (1807), tamtéž, Fol. Hung. 2680.

²⁰ Viz Domokos Kosáry, I. c., II, str. 409–410. Vydavatel *Hesperusu*, brněnský profesor a národohospodář Christian Carl André, spolupracoval úzce například s uherským přírodopyskem Zipserem z Győru, který u něho nějaký čas vyučoval v jeho brněnském vzdělávacím ústavu. Viz tamtéž, str. 421.

²¹ Stručně se jí dotkl například František Mainuš, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960, který tu uvádí na str. 180, že na sklonku 18. století byly Uhry hlavním trhem pro moravské a slezské obchodníky suknem i pro vlnářské manufaktury.

²² Naposledy se s ním zevrubně obíral Milan Machovec, *Josef Dobrovský*, Praha 1964. Srov. k tomu recenzi Miroslava Heřmana, „Dobrovský redivivus“, *Literární noviny* 14, 1965, č. 4 z 23. ledna 1965. Viz k tomu synteticky též Felix Vodička, „Josef Dobrovský“, *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, str. 99–120, a tam i další novější literaturu.

²³ Jediný ucelený přehled politických názorů Josefa Dobrovského představuje studie Miloslava Krbce, „Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění“, *Sborník pedagogického institutu v Olomouci*, řada A, 1964, str. 75–83.

²⁴ Viz list Josefa Dobrovského Bartoloměji Kopitarovi ze 7. srpna 1810, *Briefwechsel...*, str. 154. Cituje též Milan Machovec, „Filosofický význam díla Josefa Dobrovského“, sborník *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, str. 70.

²⁵ Základní fakta o tom shrnuje naposled Josef Kočí, *Naše národní obrození*, Praha 1960, str. 156–160. Vztahem Jungmannovy generace k Dobrovskému se v poslední době zabývali například Karel Kosík, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, str. 52–85, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 129–161. Kosíkovo důvtipné pojetí má však ráz spíše spekulativní filosofické analýzy než solidního, na faktech založeného historického rozboru, a nelze je proto bez výhrady přijmout, a Machovcovo pojetí je zase příliš jednostranné a otázku Dobrovského kritiky „rukopisných podvrhů“ chápe pateticky jako boj za čistotu a pravdivost české vědy s jednoznačným vyzdvižením Dobrovského a malým pochopením pro úsilí jungmannovců. Traktováním celé otázky jako boje pravdy se lží, v němž se projeví dva různé etické postoje, Machovcem zcela jednostranně a nehistoricky osvětlené, posunuje celou problematiku do falešného světla a nepostihuje dostatečně její širší společenské a kulturně vývojové pozadí. Požadavek historického (a také literárně historického), a nikoliv pouze jen eticko-filosofického výkladu této otázky je zřejmě nezbytný.

²⁶ To uznává právem i Milena Jetmarová, *František Palacký*, Praha 1961, str. 21, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 153–154.

²⁷ Viz Dobrovský Durychovi 24. listopadu 1795, *Kor. I*, str. 356. V českém překladu vydal tento dopis Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 221–224. Citované místo je z Dobrovského řeči, kterou pronesl v Královské české učené společnosti nauk před císařem Leopoldem. Tato řeč vyšla tiskem pod názvem *Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slavischen Völker an das Erzhaus Oesterreich*, Prag 1791. Český překlad Karla Ignáce Tháma vyšel 7. ledna 1792 v *Krameriusových c. k. vlasteneckých novinách* a vydal jej znovu V. A. Francev, *Řeč Josefa Dobrovského proslovená dne 25. září 1791 v české učené společnosti*, Praha 1926.

²⁸ Viz dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem. Vydali Josef Volf a F. M. Bartoš, Praha 1941, str. 22 (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XXII). O vztahu Zippeho a Dobrovského srov. nově a nejpodrobněji Eduard Winter, *Der Josefinitismus*, Berlin 1962, str. 155–160. Dále viz též listy Josefa Dobrovského Václavu Krčmovi ze 4. března 1797 a 22. listopadu 1797, „Dopisy Dobrovského s B. A. Veršauerem a V. Krčmou“, vydali Josef Volf a Josef Páta, Praha 1937, str. 81–93. (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XXI). Dobrovského výpisky z Kantova díla *Kritik der praktischen Vernunft* se nacházejí v rukopisném oddělení Národního muzea SÚA Praha, sign. VIII E 21. (Uvádím podle edice „Dopisy Dobrovského s B. A. Veršauerem

a V. Krčmou...“, str. 81.) Zmínka o Kantovi v listě Bandtkemu je v jednom nedatovaném dopise Dobrovského Bandtkemu z roku 1812, *Kor. II*, str. 48. O vztahu Dobrovského a Kanta psal naposled též Jan Milič Lochman, *Duchovní odkaz obrození*, Praha 1964, str. 44–45.

²⁹ Světonázorovou blízkost Kanta a Dobrovského oprávněně zdůraznil také Julius Dolanský, „Trojí příklad Josefa Dobrovského“, *Stopami buditelů*, Praha 1963, str. 27–28.

³⁰ Cituji podle Karla Edera, *Der Liberalismus in Altösterreich*, Wien – München 1955, str. 30.

³¹ Viz list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z 9. června 1793, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, str. 70–71.

³² Srov. Dobrovského práce *Recension und kritische Anmerkungen über des Reichstädter Herrn Dechants von Schönfeld am 25. May in der Skalka gehaltene lateinische Lobrede auf das Fest des heiligen Johann von Nepomuk*, Prag 1793; „Streitsschriften über die Existenz des heil. Johann von Nepomuk“, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, III. Stück, Prag 1788, str. 101–126; *De sacerdotum in Bohemia caelibatu narratio historica*, Praga 1787; „Korberische Inquisition“, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, I. Stück, Prag 1786, str. 131–143.

³³ Srov. k tomu Dobrovského slova v „Přednáškách o praktické stránce křesťanského náboženství“, vydali Josef Volf, Miloš B. Volf a Josef Vraštil, Praha 1948, str. 56–57. Cituje též Milan Machovec, „Filosofický význam díla Josefa Dobrovského...“, str. 74. Srov. k tomu o vztahu Rousseau a Kanta Fr. X. Šalda, „Jean Jacques Rousseau, básník a myslitel. Prolog k romantismu.“ *Výbor statí Duše a dílo*, Praha 1947, str. 27–28.

³⁴ Srov. k tomu například Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *ČMM* 1958, č. 1–2, str. 81n.

³⁵ Nezmiňuje se o ní ani Eduard Winter v novém, přepracovaném vydání svého spisu o josefinismu *Der Josefismus*, Berlin 1962.

³⁶ Viz list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z Falknova (dnešního Sokolova) 29. července 1784, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem...*, str. 113.

³⁷ Viz *Vorlesungen über das Praktische in der Christlichen Religion*. Von Joseph Dobrowsky, Raktor am k. k. Generalseminarium zu Olmütz. Originál v knihovně bývalého olomouckého kněžského semináře sign. Y 8 a 15. Cituji podle knižního vydání této památky Josefem Volfem, Milošem B. Volfem a Josefem Vraštilem, „Přednášky o praktické stránce v křesťanském náboženství“, Praha 1948, str. 54. (*Spisy a projevy Josefa Dobrovského*, sv. XVI.) O anglické morální filosofii Shaftesburyho srov. například Fritz Valjavec, *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, Wien – München 1961, str. 110–112.

³⁸ Naprosto negativní posouzení jazykově literárního vývoje v pobělohorském období vyplývá obvykle z Jiráskova hodnocení této doby jako doby temna, přičemž se obvykle zapomíná buď na hodnoty protestantské české emigrantské literatury anebo, a to ještě častěji, na plody české řeči a literatury na Slovensku, kde zůstala zachována kontinuita s literárním vývojem předbělohorským. A konečně práce katolických badatelů Viléma Bitnara, Josefa Vašicy, Zdeňka Kalisty aj. dokázaly, že ani domácí vývoj české slovesnosti nebyl bez kladných momentů. Kromě přehledných prací Viléma Bitnara *O českém baroku slovesném*, Praha 1932, *Postavy a problémy českého baroku literárního*, tamtéž 1939, *O podstatě českého literárního baroku*, tamtéž 1940, to byly hlavně vědecky spolehlivé edice Vašicovy Bohumír Hynek Bílovský, *Církevní cherubín*, Olomouc 1933, *Život svatého Ivana od Bedřicha Bridela*, Praha 1936, a jeho studie *Tři kapitoly o českém literárním baroku*, Praha 1936, syntéza *České literární baroko*, Praha 1938, atd. Nejvýznačnější podíl na barokních studiích měl Zdeněk Kalista svým spisem *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*, Praha 1932, edicemi *Z legend českého baroka*, Olomouc 1934, *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, díl I., Praha 1936, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, tamtéž 1941, *Selské čili sousedské hry českého baroka*, tamtéž 1942, a antologií *České baroko*, tamtéž 1941 aj.

V poslední době se zabývali hodnocením literárního vývoje od Bílé hory do obrození zejména Josef Hrabák, „K problematice slovesné kultury pobělohorské doby“, *ČMM* 75, 1956, str. 381–386; *Studie o českém verši*, Praha 1959, str. 139–169; *Dějiny české literatury I*, Praha 1959, str. 383–492 (stať o Komenském tu napsal Antonín Škarka); „O lidovosti starší české literatury“, *Studie ze starší české literatury*, 2. vyd., Praha 1962, str. 21–70; „K české pololidové tvorbě 18. století“, *Studia z dawnej literatury czeskiej, sowackiej i polskiej*, Warszawa – Praha 1963, str. 346–365; Karel Palas, „K otázce regionalismu v české literatuře 17. a 18. století“, sborník *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, str. 413–422, a týž, *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*, Praha 1964 (tam je i podrobný seznam další literatury). Důležitá je i studie Karla Horálka, „Der tschechische Vers des 18. Jahrhunderts“, *Zeitschrift für Slawistik* 2, 1957. Metodologicky vychází současná bádání z objevných prací Bedřicha Václavka *České písně kramářské*, Praha 1937 (spolu s Robertem Smetanou), *Pisemnictví a lidová tradice*, Praha 1938, a *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním*, Praha 1940.

Pro zdůraznění významu české literární tvorby na Slovensku pro český literární vývoj pobělohorský si dodnes podržela ze starších prací význam kniha Jana B. Čapka *Československá literatura toleranční I–II*, Praha 1933. Význam české literatury na Slovensku po Bílé hoře přiznávají alespoň do jisté míry i práce Čechům málo nakloněné, například kniha Ludwiga von

Gogoláka *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes I. Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526–1790)*, München 1963. Úměrněji skutečnosti a s větším porozuměním pro širší evropské souvislosti je však tento význam objasněn v knize Endre Angyala *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961.

³⁹ Protirevoluční akce rakouské vlády popisuje nejdůkladněji Květa Mejdrická v knize *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959. Srov. k tomu ze starší literatury též cennou práci Františka Kutnara „Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice“, *ČČH* 1934, str. 33–79.

⁴⁰ Srov. zejména Felix Vodička, „Josef Jungmann“, *Dějiny české literatury II*, Praha 1960, str. 232–254, a tam uvedenou literaturu.

⁴¹ Srov. například Květa Mejdrická, l. c., str. 136–149, a V. Mostecký, „Vodňanský kancelista – jakobín“ (o Stunovi), *Jihočeský sborník historický* 1954, str. 134n.

⁴² O korespondenci Martinoviće s hrabětem Lambergem psal Josef Polišíenský, „Korespondence moravského osvícence Maxe Lamberga s J. F. Opitzem o francouzské revoluci“, *ČČM* 1952, str. 140–148; o vyšetřování moravského hofmistra Magnuse Czeynarda pro podezřelé styky s bratrem odsouzeného maďarského jakobína Antala Széna Károlyem Szénem psala Marie Řehořková, *K problematice ohlasu francouzské buržoazní revoluce na Moravě ke konci 18. století*, Brno 1957 (rukopis diplomové práce), a o konfidentských relacích Martinovičových o českých demokratech a iluminátech, revoluční situaci v českých zemích v roce 1792 a dalších skutečnostech týkajících se vztahu uherských jakobínů k českým zemím srov. edici Kálmána Benda *A magyar jakobinusok iratai* (Akta maďarských jakobínů) I, Budapest 1957, str. 586–587, 662–663, 676, 704, 784–785, 861, II, Budapest 1952, str. 88, 110, 136, 143 a 144, 155, 659, 715, III, Budapest 1952, str. 401; o brněnské internaci uherských jakobínů psala Blanka Kubešová-Pitronová, „Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie I*, 1955, str. 80–111.

⁴³ Srov. Květa Mejdrická, l. c., kap. Hnutí proti vojenské povinnosti na Českomoravské vysočině roku 1797, str. 99–120; Michael Vaňáček, „Na českomoravském pomezí v době Velké francouzské revoluce 1792“, *Vlastivědný věstník moravský* 1947, str. 109–121; týž, „K ohlasu Velké francouzské revoluce v českých zemích“, tamtéž 1959, str. 109–116, a týž v knize *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965, str. 68–83; Richard Pražák, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, str. 131–134 aj., a týž, „Maďarská reformovaná inteligence na Vysočině v počátcích českého národního obrození“, *Vlastivědný sborník Vysočiny*, oddíl věd společenských, Brno 1961, str. 82–87.

⁴⁴ Viz Kálmán Benda, l. c., I, str. 586–587, 662–663, 676, 784–785, 861 atd. Podle Benda psala o tom také Květa Mejdrická, l. c., str. 136–138. Opíraje se o výsledky maďarské vědy zpracoval tuto otázku také Denis Silágyi v práci o okruhu Leopoldových tajných důvěrníků v Uhrách *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II.*, München 1961 (Südosteuropäische Arbeiten sv. 57).

⁴⁵ O udání na Zippého a dokladech spojení Johanna Rautenstraucha s uherskými jakobíny viz K. Benda, l. c., I., str. 704, 422.

⁴⁶ O Augustinu Zippem srov. především Eduard Winter, *Der Josefínismus*, Berlin 1962, str. 148–154 aj. O Johannu Rautenstrauchovi Constant von Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 25. Theil, Wien 1873, str. 61–67.

⁴⁷ To se jeví zejména v korespondenci Dobrovského s Helfertem v letech 1784–1786, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, str. 107–174, tamtéž i v úvodu F. M. Bartoše, str. 7–8, 13, 22.

⁴⁸ O vztahu Josefa Dobrovského k Johannu Rautenstrauchovi srov. tamtéž, str. 83, 108, 111. O Rautenstrauchově autorství *Österreichische Biedermanns-Chronik a Nöthiger Anhang zur Österreichischen Biedermanns-Chronik* (tamtéž 1784) viz Constant von Wurzbach, l. c., 25. Theil, str. 64.

⁴⁹ Srov. Máté Kovács, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig* (Kniha a knihovna v životě maďarské společnosti od založení státu do roku 1849), Budapest 1963, str. 516. Proti Laczkovicsové spisu psal nepřítel osvícenství profesor peštské university paulán Vazul Alexovics v práci *A könyvek szabados olvasásáról* (O svobodném čtení knih), Pest 1792, str. 5 (tamtéž, str. 514).

⁵⁰ Nejvýstižněji charakterizoval vývoj Martinovičův a Hajnóczyův K. Benda, *A magyar jakobinusok* (Maďarští jakobíni), Budapest 1957, str. IV–XVIII.

⁵¹ Srov. Josef Kabrda – Josef Kolejka – Richard Pražák, *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy v období od Velké francouzské revoluce do roku 1918*, část I, 1790–1878, Praha 1963, str. 28.

⁵² Srov. důvěrné hlášení Jánose Mednyánszkyho z 13. listopadu 1793, které uveřejnil v maďarském překladu Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok...* str. 124–125.

⁵³ Viz dopisy Juraje Palkoviče Mártonu Györgovi Kovachichovi z Baňské Štiavnice 15. listopadu 1792, 15. dubna a 14. srpna 1793 a z Trnavy 25. ledna s. a., 7. ledna, 16. března, 9. dubna, 27. května, 12. června, 27. června 1805 a Juraje Ribaye Mártonu

Györgyi Kovachichovi z Cinkoty 21. ledna 1788, vše Kovachichova korespondence v SZKK Budapest, Quart. Lat. 43, IX, f. 28–29, 47, 162–163, XXI, 56–60, 63–71, IV, 15–16.

⁵⁴ Srov. udání místodržitelského praktikanta Andráse Bikessyho z Budína 19. srpna 1794, K. Benda, *A magyar jakobinusok iratai II*, str. 65. O Hajnóczyově bydlení u Kovachiche a stěhování kvůli chystané svatbě s dcerou šoproňského lékárníka Sárou Gittelovou viz tamtéž, str. 96.

⁵⁵ Viz dopis Mikuláše Adaukta Voigta Károlyi Koppimu z Prahy 30. května 1774 a Gelasia Dobnera Károlyi Koppimu z Prahy 18. září 1783, oba *Piarista Közponiti Levéltár* (Ústřední piaristický archiv), Budapest, For. 0–5, Nr. 47.

⁵⁶ Srov. Ambrus Horváth, *Koppi Károly működése* (Působení K. K.), Szeged 1940, str. 110–114.

⁵⁷ Nejdůkladnější obraz jakobínského hnutí v Uhrách přinesla zmíněná již edice dokumentů K. Bendy *A magyar jakobinusok iratai I–III*, Budapest 1957, 1952. O plánech uherských jakobínů na řešení národnostní otázky psal nejvýstižněji Endre Arató, *A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1790–1840* (Dějiny národnostní otázky v Uhrách 1790–1840), I, Budapest 1960, str. 63–67. Týž stručněji i ve studii „K voprosu istorii ponjatija nacji v Vengrii (1780–1825)“, *Nouvelles études historiques I*, Budapest 1965, str. 470.

⁵⁸ Korespondence Martinoviće s Lambergem se nedochovala, avšak její části přepsal Maximilian Josef hrabě Lamberg (1729–1792) do dopisů čáslavskému „bankálnímu“ řediteli Janu Ferdinandu Opitzovi (1741–1812), které mu posílal v letech 1784–1792. Viz o tom Josef Polišínský, l. c., str. 140–148. O setkání Martinoviće s Bornem viz K. Benda, l. c., II, str. 36–38. O Martinovićově pobytu v Praze roku 1792 srov. jeho relace císaři Františkovi II., tamtéž I, str. 586–587, 676, 793, 861 aj.

⁵⁹ O tom, že Novák pomáhal Hajnóczymu pašovat ven z vězení korespondenci uvězněných jakobínů, víme z udání advokáta Madáche. Bratr císaře Františka uherský palatin Alexander Leopold nařídil po tomto udání vyšetřování, které však nemělo žádný výsledek. Novák pomohl pravděpodobně i Kazinczymu, aby si mohl dopisovat se svou matkou. Kazinczy i ostatní vězňové se vyjadřovali o kapitánu Novákovi vždy s velkou chválou. Srov. K. Benda, l. c., III, str. 196, a II, str. 250. V Hajnóczyově pozůstalosti se podle dražebního soupisu Károlye Rausche z Budína, datovaného 12. srpna 1795, nacházely tyto knihy: *Grammatica linguae Bohemicae* (buď od Václava Jana Rosy, I. vyd. 1672, anebo od Václava Jandýta, I. vyd. 1704); *Böhmisches Psalm und Gesang Buch*; Adam František Kollár, *Historiae jurisque publici regni Hungariae amoenitates* (2 sv., Vídeň 1783), a Matěj Běl, *Adparatus ad historiam Hungariae* (v majetku Hajnóczzyho byl pouze jeden svazek, celé dílo vyšlo v Bratislavě ve dvou dekádech 1735 a 1746). O Rauschově dražebním soupisu viz K. Benda, l. c., II, str. 795–797. Zmíněné knihy Hajnóczzyho jsou zde na str. 797.

⁶⁰ Viz K. Benda, l. c., II, str. 659. Srov. k tomu též *Kazinczy Ferenc levelezése*, sv. XXII, vydal István Hársányi, Budapest 1927, str. 53–55, 59–60, 72–73.

⁶¹ Viz Kálmán Benda, l. c., II, str. 715.

⁶² Materiály o vyšetřování Czeynardově jsou uloženy v SA Brno, fond B 13, karton č. 34, sign. 36, čj. 1916/95.

⁶³ Viz poznámky uherského palatina Alexandra Leopolda z ledna 1795, Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok* (Maďarští jakobíni), Budapest 1957, str. 297.

⁶⁴ Srov. dopisy Juraje Ribayae Janu Petru Cerronimu z Cinkoty 18. června 1795 a z Budína 5. září 1797, Cerroniova pozůstalost, SA Brno, sign. Cerr. II. 84.

⁶⁵ Srov. Jan Novotný, *O bratrské družbě Čechů a Slováků*, Praha 1959, str. 63–64, a Endre Kovács – Jan Novotný, *Maďaři a my*, Praha 1959, str. 139–141. Nejnověji rovněž Jan Novotný, „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, sborník *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–112. Též maďarsky „A cseh-magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti nemzeti mozgalomban“, sb. *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 177–182. Zájem o politické události v Uhrách a vzájemné styky českých zemí a Uher dokládají také *Paměti Františka Josefa Vaváka z let 1770–1814*, vydal Jindřich Skopec, 5 knih, Praha 1907–1938.

⁶⁶ Viz Michael Vaňáček, *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965, str. 68–83, a k ohlasu Kościuszkova povstání v českých zemích Milan Šmerda, „Polsko-ruský spor a naše slovanství v počátcích národního obrození“, rukopisný sborník *Prof. Dr. Josefu Kabrdovi k šedesátinám*, Brno 1966, str. 90–93. Literaturu k ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích viz v pozn. 42 a 43.

⁶⁷ O Kazinczym existuje rozsáhlá literatura, z níž třeba uvést ze starších prací monografii Ference Toldyho *Kazinczy Ferenc és kora* (F. K. a jeho doba) I, Pest 1859, a stejnojmennou knihu Jánose Váczyho (I, Budapest 1915) a životopis Kazinczyův od téhož autora *Kazinczy Ferenc*, Budapest 1909. Pouze první svazek monografie o Kazinczym napsal též János Czeiczcel, *Kazinczy Ferenc és működése* (F. K. a jeho činnost) I, Budapest 1930. Cenné byly literárně historické studie ke Kazinczyho centenariu od Jánose Horvátha „Kazinczy emlékezete“, *Budapesti Szemle* 1931, Gábora Halásze „Kazinczy emlékezete“, *Napkelet* 1931,

a László Negyessyho *Kazinczy pályája* (K. životní dráha), Budapest 1931. Z novějších studií vynikají Kazinczyův portrét v kolektivním díle *A magyar irodalom története 1849-ig* (Dějiny maďarské literatury do roku 1849), Budapest 1957, str. 275–288, od Józsefa Szaudera, který je také autorem statí o Kazinczyově cestě k jakobínskému hnutí „Kazinczy Ferenc a jakobinizmus felé vezető útón“, *Magyar Tudomány* 1959, č. 12, str. 645–651, a „Kazinczy útja a jakobinus mozgalomig“, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1959, str. 388–402, a chystá také o Kazinczym rozsáhlou monografii. Záslužné jsou i studie Lajose Nemédiho „Bessenyei és Kazinczy“ (B. a K.), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1962, č. 3, str. 286–306, a Ference Bíró „Kazinczy és Péczeli“ (K. a P.), tamtéž 1963, č. 2, str. 140–148, prohlubující dosavadní znalosti o osvícenském zaměření Kazinczyho. Pro poznání josefinistického období Kazinczyho je důležitá studie Agnes Heksové „Kazinczy és II. József művelődéspolitikája“ (K. a kulturní politika Josefa II.), *Pedagógiai Szemle* 1956, č. 1–2, str. 76–108. K nejzdařilejším pracím náleží obsáhlý úvod Eleméra Jancsó k vybraným spisům Kazinczyovým (*Kazinczy Ferenc válogatott munkái*, Bucearest 1960, str. 5–74) i jeho studie „Kazinczy Ferenc útja a jakobinizmus felé“ (Cesta F. K. k jakobinizmu), *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955*, Kolozsvár 1956, str. 367–391. Důležitý je i obraz Kazinczyho v knize Józsefa Waldapfla *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* (Maďarská literatura v době osvícenství), Budapest 1954, II. vyd. tamtéž 1957. Na téma Kazinczy a francouzské osvícenství má hlavní faktografický význam práce Bély Henczeho *Kazinczy és a francia felvilágosodás* (K. a francouzské osvícenství), Budapest 1928. Z edic je nejdůležitější Váczyho souborné vydání Kazinczyho korespondence *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI*, Budapest 1890–1911, rozšířené o XXII. svazek Istvánem Hársányim (Budapest 1927) a o XXIII. svazek Margitou Busaovou a kolektivem (Budapest 1960). Vězeňský deník Kazinczyův vydal naposled Gábor Tolnai, *Fogságom naplója*, Budapest 1951, a jeho životní vzpomínky László Orosz, *Pályám emlékezete*, Budapest 1956. O Kazinczym jakobínovi je nejvíce materiálu v dokumentární edici K. Bendi *A magyar jakobinusok iratai I–III*, Budapest 1952, 1957. Vydání vybraných děl Kazinczyho *Kazinczy Ferenc válogatott művei* vyšlo ve dvou svazcích v Budapešti roku 1960 s předmluvou Józsefa Szandra.

⁶⁸ Zajímavou analýzu a srovnání jazykových snah jungmannovců a stoupců maďarské jazykové obnovy podal Henrik Becker ve spise *Zwei Sprachanschlüsse*, Berlin – Leipzig 1948.

⁶⁹ Uvádí Zuzana Adamová, *Maďarský a český román v padesátých a šedesátých letech minulého století*. Rukopis. Praha 1962, str. 11.

⁷⁰ O protestantských magnátech viz studii Zsolta Alszegehyho „A felvilágosodás és a magyar protestantizmus“ (Osvícenství a maďarský protestantismus), *Irodalomtörténet* 1945, č. 2, a o katolických například knihu Mátyáse Horányiho o podpoře Esterházyův hudbě (Haydnovi aj.) *Eszterházi vigasságok* (Slavnosti eszterházske), Budapest 1959, knížku Plácida Olofsona o Ferenci Széchényim jako podporovateli literatury *Gróf Széchényi Ferenc irodalom-partolósa*, Pannonhalma 1940 (Pannonhalmi füzetek 26), a studii Dezső Keresztúryho „Festetics György és a magyar irodalom“ (Gy. F. a maďarská literatura), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963, č. 5, str. 557–565.

⁷¹ Srov. M. Szarvasi, *Magánkönyvtáraink a XVIII. században* (Naše soukromé knihovny v 18. století), Budapest 1939, a Máté Kovács, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig* (Kniha a knihovna v životě maďarské společnosti od založení státu do roku 1849), Budapest 1963, str. 527n. a tam uvedenou literaturu.

⁷² Tento rys právem zdůrazňuje i obě nejnovější domácí syntézy maďarských dějin *Magyarország története I*, Budapest 1964, hlava 3, kap. 2 (autor Antal Vörös), a ještě ve větší míře *Magyarország története II/1 (1790–1849)*, Budapest 1957, kap. 1 (autor Zoltán Varga).

⁷³ Z obsáhlé literatury k tomuto tématu srov. například Lajos Haan, *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Acad. Jenensi adscriptorum*, Gyula 1858; Gyula Mokos, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen* (Studenti z Uher na universitě v Jeně), Budapest 1890; Othmar Feyl, „Exkurse zur Geschichte der südosteuropäischen Beziehungen der Universität Jena“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jg. 3., 1953–1954, Heft 4–5, str. 399–445; týž, „Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jg. 4., 1954–1955, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 5.–6., str. 399–442; týž, „Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850)“, tamtéž, Jg. 6., 1956–1957, Heft 1–2, str. 27–62; Th. Fabini – Fr. Teutsch, „Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig“, *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde* X, 1872, str. 386n.; Miklós Aszatalos, „A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812“ (Seznam posluchačů z Uher na universitě ve Wittenbergu 1601–1812), *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* XIV, Budapest 1930; Dezső Dümmerth, „Göttinga és a magyar szellemi élet“ (Göttingen a maďarský duchovní život), *Filológiai Közöny* 7, 1961, č. 3–4, str. 351–373; Béla Dezsényi, *Magyarország és Svájc* (Maďarsko a Švýcarsko), Budapest 1946; Imre Révész, „A baseli egyetemen tanult magyarok névsora 1660–1852“ (Seznam Maďarů studujících na basilejské universitě 1660–1852), *Magyar Történelmi Tár* IX, 1860, str. 239n.; Lajos Segesvári, *Magyar református ifjak az utrechtai egyetemen* (Mladí maďarští reformovaní na universitě v Utrechtu), Debrecen 1935; Endre Veress, *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864* (Matrika a spisy uherských studentů na italských universitách 1221–1864), Budapest 1941. Srov. též Domokos Kosáry, I. c., II, str. 132–133, a Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa III*, str. 56–58, a tam uvedenou literaturu.

⁷⁴ Srov. *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957, str. 206n.

⁷⁵ O Seibtově případu srov. Jaroslav Prokeš, „Aféra Seibtova 1779“, sborník *Českou minulostí*, Praha 1929, str. 317–330. Z další literatury viz F. Lorenz, K. H. Seibt, rukopis doktorské disertace na filosofické fakultě německé univerzity v Praze 1928, a Eduard Winter, *Der Josefismus*, Berlin 1962, str. 71–84. O Bornovi viz monografii Edwina Zellwekra *Ignaz von Born. Das Urbild des Sarastro*, Bad Kissingen 1956. Důležitá je i monografie Fritze Valjavce *Der Josephinismus*, 2. Aufl. München 1945. Srov. k tomu též z novější české literatury přehledně Jiří Klabouch, l. c., str. 212–214, a Milan Machovec, „Josef Dobrovský...“, str. 49–62.

⁷⁶ Srov. Béla Zolnai, „Pozsony és a josefinismus“ (Bratislava a josefinismus), *Irodalomtörténeti Közlemények* 1957, č. 3, str. 202–215. Viz též monografii Antala Meszlényiho *A jozefinizmus kora Magyarországon* (Doba josefinismu v Uhrách), Budapest 1934.

⁷⁷ Viz zejména monografii Sándora Eckhardta *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Myšlenky francouzské revoluce v Uhrách), Budapest s. a. (1924), a dále studie Lajose Ráczze „Rousseau és Magyarország“ (R. a Uhry), *Debreceni Szemle* 1927, a „L'inspiration française dans le protestantisme hongrois“, *Revue des Études Hongroises*, Paris 1924, i práci Kamilly Fuhrmannové *Teleki József és magyar-francia kapcsolatok* (J. T. a maďarsko-francouzské styky), Budapest 1929. Srov. k tomu ještě přehlednou práci Ignáce Konta *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie 1772–1896*, Paris 1902, a studii Nikolae Iorgy *L'esprit française au XVIII e siècle en Autriche*, zvláštní otisk z *Revue d'histoire du Sud-Est Européen*, Bukurešť 1938.

⁷⁸ Viz Jiří Klabouch, l. c., str. 212.

⁷⁹ Srov. pozn. 23 (listy Voigta a Dobnera Koppimu).

⁸⁰ Srov. dopis Ference Kazinczyho Gedeonu Rádayovi st., s. d. (z roku 1788), *Kazinczy Ferenc levelezése I*, str. 195n.

⁸¹ Tamtéž, IX., str. 276.

⁸² Viz Richard Pražák, „Maďarské obrození a srbská lidová poezie“, sborník *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, str. 443.

⁸³ Viz list Ference Kazinczyho Józsefu Dessewffymu ze Széphalom 12. března 1808, *Kazinczy Ferenc levelezése V*, str. 349.

⁸⁴ Dezső Dümmerth ve studii „Herder jóslata és forrásai“ (Herderova věštba a její prameny), *Filológiai Közönlöny* 1963, č. 1–2, str. 181–183.

⁸⁵ Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV. Band, Riga 1791, XVI. Buch, 2. Kap.

⁸⁶ Srov. k tomu Ándor Cszizmadia, „Zápas Adama Františka Kollára s uhorskou šlachtou“, *Historický časopis* 1964, č. 2, str. 215–236. O Kollárově komentáři k Olahovu spisu *Hungaria et Attila* psal bez zřetele k Herdrovi také Ján Tibenský, „Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia“, sborník *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*, Bratislava 1964, str. 77–78.

⁸⁷ Rukopisné exempláře těchto prací objevil nedávno mezi nezpracovanými strahovskými rukopisy ve dvou nezávislých (a svými čteními se navzájem doplňujících a opravujících) opisech Boh. Ryba. První z těchto prací je nazvána *Salutare projectum, Vexatio dat intellectum. Sub diaeta in Hungaria celebrata anno 1764 et 1765*. Druhá *Apologia extemporanea super spectaculum 6. Nonas Marti anni 1765 in foro posoniensi exhibitum*. Rukopis A obsahuje *Vexatio*, verše a *Apologii*, 17 hustě popsaných foliových stran; rukopis B má jen *Vexatio* a část veršů. Ve sbírkách Františkova musea, které se dnes nacházejí ve Státním archívu v Brně, sign. G 11, našel již v 90. letech minulého století maďarský badatel Lajos Crescens Dedek rukopis *Vexatio dat intellectum*. Viz Lajos Crescens Dedek, „Jelentés néhány külföldi levéltárról“ (Zpráva o několika zahraničních archívech), *Századok* 1893, str. 765.

⁸⁸ Viz *A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957, str. 283.

⁸⁹ Srov. dopis Ference Kazinczyho Farkasu Csereymu ze 24. ledna 1807, *Kazinczy Ferenc levelezése IV*, str. 469.

⁹⁰ Viz *A magyar irodalom története 1849-ig...*, str. 278.

⁹¹ Srov. dopisy Ference Kazinczyho Farkasu Csereymu ze Széphalom 29. prosince 1806 a Karlu Georgu Rumymu ze Széphalom 30. listopadu 1809, *Kazinczy Ferenc levelezése IV*, str. 452 a VII, str. 113.

⁹² Viz Franz von Kazinczy, „Freymüthige Betrachtungen der Abhandlung des Herrn Gregor von Berzeviczy De conditione indolesque rusticorum in Hungaria“, *Hormayr's Archiv* 1817, č. 9–10.

⁹³ Ke Kazinczyově vztahu k Hormayrovi srov. list Kazinczyův Józsefu Dessewffymu z 21. dubna 1813 a z 24. ledna 1817, Hormayrův Kazinczymu z Brna 20. června 1816, Kazinczyovy dopisy Jánosovi Kisovi a Gáboru Döbrenteimu ze Széphalom 13. září 1816, dopisy Jánose Majlátha Kazinczymu z 20. srpna 1816, 12. listopadu 1817, z 1. února 1820 a listy Kazinczyho Majláthovi ze Széphalom 13. ledna 1817, 5. prosince 1817, list Hormayrův Kazinczymu z Vídně 20. února 1817 a dopisy Kazinczyho Karlu Georgu Rumymu ze Széphalom 2. srpna 1820 a Józsefu Dessewffymu ze Széphalom 20. února 1820

a 23. února 1823 aj., *Kazinczy Ferenc levelezése* XI, str. 175n., XIV, str. 267, 280, 286, XV, str. 17, 33, 81, 217, 350, 370, XVII, str. 80, 209, XVIII, str. 272. O svém díle *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn 1825) psal Majláth Kazinczymu z Vídně 4. ledna 1824 a 2. března 1825, tamtéž XIX, str. 13, 306.

⁹⁴ Viz György Gyurikovics, „Hormayr’s Archiv... című bécsi folyóírásban előforduló, Magyarországot érdeklő erkekezések 1810–1831“ (Články zajímaví Uhry ve vídeňském časopise Hormayrův Archiv... 1810–1831), *Tudománytár* 1834, sv. IV, 1836, sv. X.

⁹⁵ Styků Dobrovského s Hormayrem se dotkl Miloslav Krbec, „Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění...“, str. 81–82. Otázka si však vyžádá ještě dalšího zkoumání. Zbývá rovněž vyšetřit eventuální vztahy Palackého k Hormayrovi, který chodíval do salonu Palackého známé Karoliny Pichlerové. (Palackého pozůstalost v LANM Praha obsahuje korespondenci Františka Palackého s Karolinou Pichlerovou, sign. 11 B 6.) Srov. k tomu ještě studii A. Roberta *L’idée nationale autrichienne et les querres de Napoleon. L’apostolat du B. Hormayr et le salon de Caroline Pichler*, Paris 1933. Život a činnost Hormayrovu zachytil Constant v. Wurzbach, l. c., sv. 9, Wien 1863, str. 277–287.

⁹⁶ Srov. Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (Deník mého žalářování), vydal Elemér Jancsó v *Kazinczy Ferenc válogatott művei* (Vybraná díla F. K.), Bukarest 1960, str. 156–178. Srov. k tomu též Blanka Kubešová-Pitronová, „Brněnská internace účastníků republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie* I, Praha 1955, str. 83–108.

⁹⁷ Viz Blanka Kubešová-Pitronová, l. c., str. 108–111.

⁹⁸ Srov. Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (vyd. E. Jancsó),... str. 179–225.

⁹⁹ Viz poznámky Kazinczyho k dopisům Gedeona Rádaye st. z 22. července 1788 a 9. dubna 1790, *Kazinczy Ferenc levelezése* I, str. 210, II, str. 56.

¹⁰⁰ Srov. například Kazinczyův dopis Ferenci Kölcseymu ze Széphalom 2. července 1815, kde píše, že spolu s Kulcsárem obědval s Bullou u Trattnera, tamtéž XII, str. 224.

¹⁰¹ Viz dopisy Farkase Csereyho Kazinczymu z 29. srpna 1809 a 9. května 1810, tamtéž VI, str. 504, VII, str. 443. Tamtéž VI, str. 583, je přetištěn nekrolog o Berchtoldovi, uveřejněný ve *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* č. 67 z 20. srpna 1809. Životopis Berchtoldův podal Constant von Wurzbach, l. c., I. Theil, Wien 1856, str. 291–293.

¹⁰² Srov. listy Józsefa Csehyho Kazinczymu z Brna 19. srpna 1807, 9. a 27. září 1807, 16. února 1808, *Kazinczy Ferenc levelezése* V, str. 127n.

¹⁰³ Viz dopisy László Kazinczyho Ferenci Kazinczymu z Kutné Hory 14. ledna 1790, 23. února 1790, 20. září 1790, 21. prosince 1790, tamtéž II, str. 129 aj.

¹⁰⁴ Viz Ferenc Kazinczy, *Fogságom naplója* (vyd. E. Jancsó),... str. 202–205. V Praze strávil s ostatními převáženými vězni dva dny 20. a 21. července 1800. Byli ubytováni v kasárnách (bydlel v pokoji s Uzou, Hirgeistem a Smetanovicsem) a neměli již zde tu volnost pohybu jako cestou z Kufsteina do Prahy. Byl v Praze zároveň s vězněným francouzským revolučním generálem Fiorellou, na nějž vzpomíná ve svém vězeňském deníku s velkou úctou.

¹⁰⁵ Viz *Kazinczy Ferenc levelezése* IV, str. 160.

¹⁰⁶ Viz dopis Ference Schedia (Toldyho) Kazinczymu z Berlína 8. prosince 1829, tamtéž XXI, str. 157–158.

¹⁰⁷ Srov. list Józsefa Csehyho Kazinczymu z Brna 19. srpna 1807, tamtéž V, str. 127.

¹⁰⁸ Viz Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *ČMM* 1958, č. 1–2, str. 85–88. Se zaměřením na maďarské překlady v Carrově polyglotte psal na toto téma též Imre Grek, „Vita egy vers fordítása körül“ (Diskuse okolo překladu jedné básně), *Irodalmi Szemle* 1960, č. 3, str. 411–413. Úryvek z článku Grekova uveřejnil také Gábor G. Kemény, *A szomszéd népekel való kapcsolataink történetéből* (Z dějin našich vztahů k sousedním národům), Budapest 1962, str. 190–194.

¹⁰⁹ Dopis Františka Palackého Mihályi Vörösmartymu z 18. listopadu 1828 otiskl Lajos Abafi v sebraných spisech Ference Kazinczyho *Kazinczy Ferenc összes munkái*. Második kötet. Költemények. Budapest s. a. (1879), str. 289–290. Odpověď Vörösmartyho Palackému z Pešti 2. ledna 1829 uveřejnil Richard Pražák v článku „Vörösmarty levele Palackýhoz“ (Vörösmartyův dopis Palackému), *Filológiai Közöny* 1957, č. 1, str. 134–135, a ve studii „Palacký a Maďaři před rokem 1848“,... str. 95. Pražákův uvedený článek z *Filológiai Közöny* a úryvek ze zmíněného Palackého dopisu Vörösmartymu uveřejněnému Abafim přetiiskl rovněž Gábor G. Kemény, l. c., str. 188–190.

¹¹⁰ Viz „Vergleichende Bemerkungen über Herrn de Carro’s Polyglotte. Von Franz Palacký.“ *Jahrbücher des böhmischen museums für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur*, Prag 1830, I, 2, str. 255–261, a I, 3, str. 363–374. Viz o tom též Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“,... str. 87–88.

¹¹¹ „Lobkovitz báró Hassenstein Bohuszláv író humanista cseh költő Karlsbadról írt epigrammájának magyar fordításairól“ (O maďarských překladech epigramu českého humanistického básníka barona Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic o Karlových Varech), *Tudományos Gyűjtemény* 1829, IX, str. 100–104. Vörösmartyův překlad zde byl uveřejněn na str. 104, přetiskl jej i Pál Gyulai ve svém vydání sebraných spisů Vörösmartyho *Vörösmarty Mihály minden munkái* VI, Budapest 1885, str. 222–225. V kritickém vydání Vörösmartyho sebraných děl jej uveřejnil naposledy i Károly Horváth, *Vörösmarty Mihály összes művei* II, Budapest 1960, str. 60, s komentářem na str. 365.

¹¹² János Kis, *Poétai munkái* (Básnické práce), Pest 1846, hasab (sloupeč) 432, a *Arany János hátrahagyott versei* (Verše z pozůstalosti J. A.), Budapest 1888, str. 429–430.

¹¹³ Lednové číslo z roku 1830, str. 69–79.

¹¹⁴ Viz Oszkár Sárkány, *Magyar kulturális hatások Czehországban 1790–1848...*, str. 20–24, a Tamás Távol „A cseh ujjászületés“, *Magyar Kisebbség* 1923, 2. félév, 5. közlemény, str. 913. Dále o tom srov. i Endre Kovács, *Magyar-cseh történelmi kapcsolatok*, Budapest 1952, str. 215–216, a upravené české vydání jeho knihy za spoluautorství Jana Novotného *Maďaři a my...* str. 155–159; Richard Pražák, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, ... str. 86–89. Viz František Palacký, „O národech uherských, zvláště Slovanech“, *ČČM* 1829, sv. IV, str. 11–38, a Franc Toldy, „Ó cseh literatura“ (Stará česká literatura), *Tudományos Gyűjtemény* 1830, VI, str. 117–124. Příspěvkem k pojetí národnostní otázky v českém a maďarském národním hnutí v době předbřeznové je studie Jana Novotného „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, sborník *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–121. Vyšlo též maďarsky v paralelním vydání Maďarské akademie věd „A cseh-magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti mozgalomban“, sborník *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 177–197.

Závěr

V této práci rozpracovává autor svoji koncepci dvojí linie česko-maďarských kulturních vztahů za národního obrození, shodné s dvojí základní linií českého národního obrození, linií intelektuálně vzdělaneckou a a linií lidovou, rozbořem první složky. Kdežto ve své monografii *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození* (Praha 1962) a řadě dalších studií na tuto tematiku se zabýval účastí lidových vrstev na kulturním dění, vytvářeném a zprostředkovaném česko-maďarskými styky na přelomu 18. a 19. století, v této knize se obírá otázkou česko-maďarských vědeckých vztahů v tomto období.

Třebaže lidový živel jako uchovatel národního povědomí a široká základna národního hnutí je v tomto smyslu základním činitelem vývoje toho kterého národa, žádný národ nemůže zajistit svůj úspěšný vývoj bez intelektuálně zdatných vedoucích osobností, které svým rozhledem přesahují úzký lokální obzor svého národa a dovedou sladit národní zájmy s potřebami a směrem celosvětového vývoje tak, že tím neoslabí, ale naopak posílí všestranný vývin svého národního společenství. Tak tomu bylo i na sklonku 18. a počátku 19. století, kdy bylo pro český národ životně důležité nejen dosažení určitých hospodářských pozic, ale také dosažení takové intelektuální úrovně, která by mu umožnila čelit duchovní převaze vyspělého národa německého ohrožujícího jeho národní existenci mnohem více mocí své kultury než nereálnými expanzivními ambicemi politickými, odsouzenými k nezdaru od té chvíle, kdy západní svět včetně Spojených států amerických si uvědomuje nutnost své jednoty a kdy se stejným poznáním vstupují do dějin i slovanské národy, jejichž úspěšné národně-osvobozovací úsilí v 18. a 19. století je konkrétním výsledkem tohoto poznání.

Bez vytvoření novodobé národní vědy a kultury a vlastního programu národně politického by tyto národy nikdy nemohly dosáhnout skutečné emancipace, neboť složitý hospodářský a mocensko-politický vývoj východní Evropy jim dával jen malé předpoklady opřít se pouze o sféru hospodářsko-sociální, ovládanou na přelomu 18. a 19. století v převážně většině ještě protilehlými silami.

Proto také studium kořenů a počátků českého obrození ve 2. polovině 18. a na počátku 19. století má velký význam i pro objasnění obrozenského procesu v jeho celku. Zvláštní místo tu zaujímá osvícenská věda, vyrůstající z celkového vědeckého kvasu v českých zemích v tomto období zvláště intenzivního nástupu nových myšlenek ve vědě a kultuře, kdy celkový společenský pohyb ve všech oblastech života přispěl i k rozhybání českého živlu, ne vlastní vinou opožděného zejména ve sféře kulturně politické. Kulturně politická emancipace českého národa, jež se stává od té doby programem českých vzdělanců, přináší zvláště pronikavý rozvoj společenských věd, české historiografie, jazykovědy aj., kteréžto obory svým úsilím o dosažení soudobé evropské úrovně kladou nezbytné předpoklady i pro zdárný rozvoj národní české vědy, který plně uskutečnilo až další romantické období. Toto duchovní úsilí, které je zároveň zápasem s kulturní i hospodářskou a politickou převahou mocensky silnějšího německého živlu, je poznamenáno také snahou o spolupráci s okolními malými národy, jež byly ve svém národně politickém vývoji stejně ohroženy mocnějšími sousedy.

Prvořadým hospodářským a kulturním problémem jednotlivých národů habsburské monarchie bylo jistě přiblížit se úrovni vyspělejších zemí západní Evropy, k čemuž konec konců

směřovaly i hlavní josefinské reformy, a byly potud také v souladu s potřebami malých národů Rakouska. Na druhé straně však usilovaly tyto národy také o svou národně politickou a duchovní emancipaci v rámci stávajících poměrů vnitřních, a tady se už situace komplikovala, projevila se slabost mnohonárodnostních seskupení typu habsburské monarchie, která, jak se ukázalo v pozdějším vývoji během 19. století, mohla sice malým národům uvnitř monarchie poskytnout jistou ochranu před silnějším německým nacionalismem velkoněmeckého ražení, avšak přesto jim nemohla dát možnost plného a opravdu svobodného národního rozvoje. Za této situace byla spolupráce malých národů uvnitř monarchie jednou z nejlepších možností, jak realizovat jejich národně politické tužby. Že se tak nestalo, způsobil další vývoj, hlavně nešťastný vývin národnostní otázky v Rakousku. Fakt vzájemné spolupráce i možností, které skýtala, a možnost tohoto řešení, to jest všestranné součinnosti malých národů uvnitř rakouské monarchie i dalších státních celků středí a východní Evropy jako prostředku k dosažení plné svobody a nezávislosti a omezení převahy a zvláště velkých mocných národů jednotou malých, zde zůstává zachována i v celém dalším průběhu historického vývoje.

Z tohoto zorného úhlu vyplyne i význam česko-maďarských kulturně politických vztahů, v nichž měly vztahy vědecké za osvícenství prvořadou úlohu proto, že do jisté míry předcházely a zároveň nahrazovaly i vlastní styky politické. Věda za osvícenství plnila u Čechů i Maďarů (u Maďarů ve větším měřítku též krásná literatura a u nás zase divadlo) do značné míry také úlohu organizátorky národního života, a řešila otázky zásadní důležitosti i pro celkový program národního hnutí. Takovými otázkami byly někdy i otázky zdánlivě čistě vědecké, například některé historické problémy jako diskuse o hranicích Velké Moravy, a velký význam měly pro formování vzájemných kulturních souvztažností či disparitností i otázky lingvistické. Stejně jako u Čechů se rozvíjela koncem 18. století bohemistika a slavistika, prosazovala se tehdy u Maďarů maďaristika a ugrofinistika. Rozvoj těchto jazykovědných odvětví přispěl i k hlubšímu zájmu o jazykové souvislosti česko-maďarské, jež se projevily v pracích lexikografických, toponymických aj. Vyplývalo to z toho, že přes značnou typologickou odlišnost slovanských a ugrofinských jazyků funkce ugrofinistiky a slavistiky byla v podstatě obdobná, a staletý vzájemný styk národů obou těchto skupin zanechal trvalý vliv i v jejich jazycích. Navíc rozvoj těchto odvětví splýval koncem 18. století s procesem obrozenským, podpořil významně rozvoj národní vědy a přispíval i k vytváření národně politické koncepce českého i maďarského národního hnutí. Za této situace měl zvláštní význam také podíl Josefa Dobrovského na zkoumání ugrofinských jazyků a jejich spojitostí s jazyky slovanskými.

Podobně jako ve slavistice i v ugrofinistice se jeví Dobrovský především jako žák Schlözruv, postoupil však nad svého učitele důrazem na gramatickou strukturu ugrofinských jazyků, v čemž navázal na Sajnovicse (oprávněně přitom odmítnuv jeho mylné ztotožnění maďarštiny s laponštinou) a razil cestu Gyarmathimu. Vrcholem Dobrovského činnosti na tomto poli je jeho pojednání o Gyarmathiho *Affinitas*, které je jeho nejrozsáhlejším rozbohem ugrofinistických otázek a zároveň konkretizací zásadních kritérií vyslovených ve spise *Reise nach Sweden und Russland*. Neobyčejně cenný, a pokud jde o jazykové srovnávání slovansko-finské i v širším světovém měřítku objevený, je jeho rozbor otázek vzájemného vztahu slovanských a ugrofinských jazyků. Kdežto ve vlastní ugrofinistice má Dobrovský význam hlavně pro střední Evropu, zejména svými podněty maďarské ugrofinistice (Gyarmathi, Sándor), v otázce studia slovanských slov ve finštině má význam světový. Působil tu pravděpodobně na Porthana, a jenom skutečnost, že názory Dobrovského nebyly ve své době publikovány, způsobila, že tato průkopnická zásluha Dobrovského je dodnes vědeckému světu neznáma.

Zakladatelský význam má Josef Dobrovský pro českou ugrofinistiku. První podnět k zájmu o ugrofinské jazyky dal u nás sice už Jan Amos Komenský, avšak základy ugrofinistiky jako vědeckého odvětví položil až Josef Dobrovský. Dobrovský vymezil specifické rysy ugrofinských jazyků a jejich místo mezi ostatními jazyky, zdůvodnil potřebu jejich studia slovanskými badateli

a jejich význam pro studium slovanských jazyků. Speciálně pak zdůraznil význam maďarštiny a maďarské problematiky pro české prostředí a zároveň ukázal, že tuto tematiku třeba sledovat v širším kontextu ugrofinském, stejně jako českou tematiku studoval v širším rámci slovanském. Touto koncepcí se stal Dobrovský vzorem i pro celou naši další maďaristiku a ugrofinistiku, jejichž cesta za vysokou mezinárodní úrovní byla a bude podmíněna vždy tímto specifickým a zároveň celostním pohledem Josefa Dobrovského.

Přínos Josefa Dobrovského k česko-maďarským vědeckým vztahům se neomezoval pouze na jazykovou maďaristiku a ugrofinistiku, ale týkal se i studia uherských dějin a historických vztahů slovansko-maďarských. Dobrovský byl ve styku hlavně s národně nevyhraněnými, „uhersky“ orientovanými badateli a i na tomto poli uplatňoval své osvícensky nezaujaté hledisko v národnostní otázce. Zkoumání politického profilu Josefa Dobrovského a jeho srovnání s vůdčí postavou maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století Ferencem Kazinczym ukazuje i na hlubší problematiku vztahu osvícenství k josefinismu, který je sice rovněž specifickým projevem osvícenství v rakouských poměrech, avšak ve své byrokratické podobě ve službách absolutistického státu se dostává do rozporu s mnoha základními osvícenskými ideály a umožňuje i široký nástup reakce po zadržení a potlačení revoluční vlny v habsburské monarchii v první polovině 90. let 18. století. Tento vývoj podmínil Jungmannovu a Kazinczyovu orientaci na „jazykovou obnovu“, péči o rozvoj národní kultury a jazyka jako nezbytnou podmínku pro budoucí úspěšný boj politický, který byl v časech omezení svobody za napoleonských válek prakticky nemožný. Z toho vyplynul i převážný kulturní ráz tehdejších česko-maďarských vztahů a význam vztahů české a maďarské osvícenské vědy, vytvářejících předpoklady i pro širší spolupráci politické povahy, jejíž uskutečnění znemožnil v dalším období nepříznivý vývin národnostní otázky v habsburské monarchii.

Přesto však se tato vědecká spolupráce česko-maďarská stala významným činitelem napomáhajícím celkovému sblížení obou národů, v jejichž zájmu vždy bylo překonávat odstředivé tendence a nacházet společný jazyk pro řešení mnoha životně důležitých problémů, tak jako jej našla i osvícenská věda.

Přílohy

Josef Dobrovský o svém pobytu ve Finsku a specifických rysech ugrofinských jazyků

Dobrovský popisuje svůj pobyt ve finském městě Turku, kde se seznámil s profesorem Porthanem a studoval české knihy uložené v tamní universitní knihovně, a cestu jižním pobřežím Finska do Ruska. Vší má si sociálních podmínek života finského obyvatelstva a antropologických rysů Finů a ostatních Ugrofinů. Určuje ugrofinské jazyky jako zvláštní skupinu, charakterizovanou jednotným rodem, postpozicemi a nahrazováním osobních zájmen přivlastňovacími sufixy označujícími osobu vlastníka. Zdůrazňuje rozdíl maďarštiny od laponštiny a její užší příbuzenství s voťáčtinou, permštinou a vogulštinou. Zmiňuje se o vzájemném vztahu finštiny se slovanskými jazyky, zejména s ruštinou.

Den 3. August verliess ich Stockholm, und kam, da uns eine Windstille nöthigte, zwey Nächte zwischen den Scheeren vor den Küsten von Finnland zu blieben, erst den 8ten nach Abo,¹ wo ich für die gehabte lange Weile einigermassen entschädigt wurde. Hr. Prof. und Bibliothekar Porthan² schreibt zwar in seiner Geschichte der akademischen Bibliothek zu Aboⁿ S. 29, dass viele von den dahin geschenkten Büchern entweder mit dem Wappen des Peter Wok von Rosenberg gezieret wären, oder, wie es die Unterschriften bewiesen, dem Kardinal Dietrichstein, dem Jesuiten-Kollegium zu Olmütz und dem königlichen Konvent (der Kapuciner) daselbst (Olomucii ad Hesh? was soll diess Hesh. bedeuten?) zugehört hätten^o); allein ich fand darunter, da es gedruckte Werke sind, wie die oben angeführte hist. Boh. Dubrauii im grün gefärbten Pergamen, nichts so erhebliches, dass es einer besondern Anzeige werth wäre, ausser vielleicht ein Band in 4to, der verschiedene kleinere politische Schriften, die Böhmisches Unruhen unter Ferdinand II. betreffend, enthält, als: a) Artikel, welche in aller Stände des Königr. Böhme Zusammenkunft geschlossen worden seyn. Prag 1619. b) Friedrichs Königs in Böhme offen Ausschreiben, warum wir der Kron Böhme Regierung auf uns genommen. Ibid 1619. c) Trinum etc. Pragae, 1619. d) Fasciculus ex Boemia. Hanou. 1619. e) Fürstl. Anhaltische gehaimbe Canzley. 1621. f) Ius haereditarium in dem Königreiche Böhme Ferdinandi II. Frankf. am Mayn, 1621. g) Pragerische Execution. 1621. h) Euidencia Causae Bohemicae. 1626. i) Responsio ad praecipua capita secretae Cancellariae Bauarico-Anhaltinae. 1624, und mehrere dergleichen, davon die meisten in dem Verzeichnisse der Böhm. Geschichtsbücher in Hrn. Pelzels Böhm. Geschichte angeführt werden, und hier in Böhmen eben nicht gar selten sind. Der Band in 4. mit dem Rosenbergischen Wappen versehen, den der Probst Gustav Juslenius nach S. 29 Note (5) der Bibliothek schenkte, ist ein Beweis, dass die Böhmisches Beute auch in Privathände zerstreuet worden ist.³

Im Slawonischen Fache ist da schon mehr, doch grösstentheils nur gedruckte Kirchenbücher zu finden, als ein Triodion, Moskau, 1699 in Fol. Ein Psalter, Ibid 1701. Ein Penticostarion, 1680. Ein Anthologion, 1701. Kamen wjery, d.i. der Stein des Glaubens der rechtgläubigen Kirche. Ibid 1728. Das Orthodoxe Glaubensbekenntniss, nebst zwey Reden Johannis Damasceni von der Verehrung der Bilder, 1696. Das Neue Testament, Moskau, 1715 in 4. Ferner Ludolfs Slawonische, Grönings, Schwedisch-Russische, Theodor Marimows Slawonische Grammatik. Letztere ist im Alexander-Newskischen Kloster bey (in) Petersburg 1723 in 8. gedruckt, welchen Umstand ich desshalb bemerke, weil von dieser Druckerey gar keine Spur mehr vorhanden ist. Das Neue Testament, sammt den Psalmen, Wilna 1623 in 8. durch die Mönche des Klosters bey h. Geiste in vielen Stellen aus den Griechischen verbessert. Diese Auflage ist selbst in

Russland selten. Unter den drey geschriebenen Bänden, die Hr. Porthan unter N. XLVIII., XLIX., und L. anführet, ist ein Russisches Stufenbuch (*stepenaja kniga*), ein Chronograph (*letopisec*), dergleichen Handschriften in Russland häufig genug vorkommen. Das Lateinisch-Slawonische Wörterbuch unter N. XXXV. S. 181, ist wieder nichts anders als die lateinischen Vocabeln aus den Kalepin mit Slawonischen Bedeutungen. Es ist in gr. 8 sauber geschrieben.⁴ Hr. Prof. Porthan ist seit einigen Jahren mit der Bearbeitung eines vollständigen Finnischen Wörterbuches, wovon ich schon viele fertige Hefte auf der Bibliothek gesehen habe, rühmlich beschäftigt. Da er in dieser Absicht auch Reisen in das Innere des Landes zu machen pflegt, so ist nicht zu zweifeln, dass er seine Vorgänger weit übertreffen werde.

Auf der ganzen übrigen Reise durch Finnland bis Petersburg war an keine Litterarischen Entdeckungen mehr zu denken. Müde von dem Anblicke der rauhen, zum Theile zerfallenen Granitmassen, die zu beiden Seiten der Strasse zerstreuet da liegen, fing ich an, die Physiognomie und Sprache der Finnen genauer zu beobachten, und ihre Sitten mit der bekannten Beschreibung derselben im Tacitus C. XLVI. de mor. Germ. zu vergleichen.⁵ Fennis, heisst es vor siebzehn hundert Jahren, *mira feritas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus*. Jetzt hat Finnland zu Abo eine mit vielen Professoren besetzte Universität, zu Sweaborg eine unüberwindliche Festung, und nahe an den Küsten mehrere Städte mit wohl gebauten Häuser und Kirchen. Ihre Pferde brachten uns schnell genug von einer Station zu andern. Zu Borgo⁶ bekamen wir gebratene Hühner zu essen, und tranken aus einem grossen silbernen Pokal, womit jede nicht ganz arme Finnische Familie versehen ist, schwacher Bier. Und wenn gleich mein Gefährte, M. Chevalier, durch eine Abhandlung über die Lage von Troja auch in Deutschland bekannt, durch wiederholte Ausruffungen *o! barbarez, comme je te plains*, die Schilderung des Tacitus zu bestätigen schien, so wurden wir doch in einem Dorfe hinter Friedrichshamn von einem Finnischen Bauer, der uns unter der Dachtraufe unser Brod mit Käse vergnügt essen sah, in seine Stube gebeten, wo er uns mit Milch und Branntwein bewirthete, ohne eine Vergeltung annehmen zu wollen. Andere Finnen, die an unserm Wagen eine Stange zurecht machten, wollten uns sogar von dem ihnen gereichten Gelde die Hälfte zurückgeben. *Mira humanitas!* Den übermüthigen Russen, die als Ueberwinder den unterjochten Finnen die bösartigste Gemüthsart ansinnen, kam auch diese Betragen ganz unglaublich vor. Die Armuth betreffend, *foeda paupertas*, hat Tacitus zum Theile noch Recht. Das Elend besonders im Russischen Antheile ist auffallend. Die gemeinen Finnen gehen in Lumpen gekleidet einher, und bewohnen halb zerfallene Hütten, und es ist überall sichtbar, dass ihnen hier, da sie von der Natur verlassen sind, auch ihre Beherrscher nicht helfen können. Auf einer Russischkaiserlichen Poststation vor Viborg konnten wir kein Stroh ums Gelb haben, und mussten auf nassem Heue schlafen. Wie mag es nun vor siebentehn hundert Jahren da ausgesehen haben, als Tacitus seine Nachrichten aufzeichnete?

Der Unterschied zwischen den Finnischen und Schwedischen Gesichtszügen ist leichter zu bemerken als zu beschreiben. Die Augen der Finnen liegen etwas tiefer. Ihr Haar ist grösstentheils roth. Sie scheinen auch die rothe Farbe zu lieben; wenigstens sind rothe hohe spitzige Mützen, wenn sie zur Kirche gehen, ihr Schmuck. Auch einige andere Sprachverwandte der Finnen, als die Permücken, Siränen, Wotjaken, die Obischen Ostjaken, haben fast durchgängig rothe Haare und bläuliche Augen, wie Strahlenberg⁷⁾ versichert. Da nun die alten Russen, d. i. diejenigen, die nicht slawisch redeten, wahrscheinlich vom Finnischen Völkerstamme waren, so hat die von Strahlenberg gegebene Erklärung des Namens Russ, Russland, von *rusy*, roth von Harren meinen ganzen Beyfall. Dieser Umstand ist desto markwürdiger, da andere Sprachverwandte der Finnen, als die Lappländer, Tscheremissen, Mordwinnen, Wogulen schwarze Haare und schwarzbraune Augen haben. Mehrere Beyspiele von Benennungen der Völker nach ihren Haaren hat Strahlenberg angeführet. Zu dem schwarzhaarigen Stamme gehörten wohl auch die Ungern, daher denn ihre Sprache mit der Wogulischen näher verwandt ist. Es war mir ehemals bekannt, dass die Ungrische Sprache mit der Finnischen einige Aehnlichkeit habe, und gebohrne Ungern, die zu Petersburg Gelegenheit hatten, finnische Dienstboten reden zu hören, antworteten mir, da ich sie darum befragte, dass ihnen der Ton der finnisch Redenden in der That auffallend gewesen wäre, dass sie aber doch nichts hätten verstehen können. Dessen ungeachtet fand ich, wie schon Andere vor mir nicht nur viele Wurzelwörter ganz oder bey nahe in beyden Sprachen übereinstimmend, sondern auch einige Aehnlichkeit in

den grammatischen Analogien. Man sollte sich, wenn man von Verwandtschaften der Sprachen redet, genauer ausdrücken, als es gewöhnlich geschieht, und nicht zum Beyspiele wie Sainowics sagen, idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, wo er mir Grunde anstatt idem esse höchstens hätte sagen können, in multis conuenire.

Es giebt gar viele Grade der Verwandtschaft. Man muss also eher bestimmen, was bey Sprachähnlichkeiten der erste, zweyte, zehnte Grad sagen wollte. Idem est kann man ja nicht einmal von der Französischen und Italienischen Sprache sagen, und doch ist der Unterschied zwischen der Lappländischen und Ungrischen ungleich grösser und älter als zwischen den eben genannten. Da ich nebst Lappländischen und Finnischen Sprachlehren und Wörterbüchern, auch eine zu Petersburg 1775 gedruckte Wotische, und durch die Güte des Hrn. D. und Kollegienraths Pallas eine geschriebene Permische Grammatik⁷ zum Excerptiren erhalten habe, die ich in dieser Absicht verglich, so kann ich mit der Zeit über die nähere oder entferntere Verwandtschaft dieser Sprachen mit der Ungrischen etwas Bestimmteres sagen. Vielleicht bin ich im Stande, zu den neuen Beweisen der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern von J. Hager, Wien 1793, einst einiges hinzuzusetzen. So geht, um doch einige neue Beyspiele zu geben, der Infinitiv bey den Wotäken auf ni aus, wie im Ungrischen. Jezys heisst Permisch Silber, und Ungrisch ezüst, sur Permisch Bier, Ungrisch sör. Vom Permischen kert, Eisen, lässt sich auch das Ungrische kard, Schwert, leicht ableiten. Für jetzt mag dieses hinreichen, dass genannte Sprachen im Allgemeinen, dem ersten Baue oder der ursprünglichen Gründung nach, unter einander eben so überein kommen, wie sie von allen übrigen europäischen ganz und gar unterschieden sind. Bey der weitem und spätern Ausbildung, wie z.B. bey der Deklination, Ableitung der Substantive u.s.w., wobey die schon getrennten Stämme ihren eigenen Weg gingen, und bey der starken Mischung mit Wörtern aus andern ungleichartigen Sprachen ist, nach meiner Untersuchung, das Ungrische mehr von Lappländischen unterschieden als das Englische vom Teutschen, und, ich sage nicht zu viel, nicht näher damit verwandt, als das Lateinische mit dem Griechischen. Man vergleiche, um sich davon zu überzeugen, nur die Zahlwörter von 1 bis 10 in diesen Sprachen. Die Benennungen von 7, 8, 9 weichen im Lateinischen und Griechischen nicht einmal so sehr von einander ab, als in der Ungrischen, und den übrigen mit dem Finnischen verwandten Sprachen.

Sieht man auf die allgemeinen Charaktere, wornach Sprachen in Klassen, Ordnungen und Geschlechter eingetheilt werden können, so hebt mit dem Finnischen, Lappländischen, Permischen, Wogulischen und Ungrischen u.s.w. eine neue Klasse von Sprachen an, die Rüdiger, in seinem Grundrisse einer Geschichte der menschlichen Sprache⁸ S. 68, die Tschudisch-jugorische nennet. Sie reichert, nach allgemeine Kennzeichen betrachtet, nach solchen ungefähr, nach welchen man das Teutsche, Gallische, Griechische, Slawische auch wiederum in eine Klasse bringen kann, von den äussersten Gränzen Lapplands, über das Kaspische Meer hinaus, bis an die Mündung des Indus. Die Sprachen dieser Klasse, wir wollen sie die zweyte nennen, da wir von Westen gegen Osten zurückgehen, und die bekanntern europäischen in die erste Klasse setzen, erkennen

1. an ihren Substantiven keinen Unterschied des Geschlechts.
2. Sie haben keine Präpositionen vor ihren Substantiven, sondern eigentlich nur Postpositionen.
3. Sie haben keine Pronomina Possessiva, welche von ihren Substantiven getrennt, oder ihnen vorgesetzt werden könnten, sondern hängen nur Suffixa an, um die Person des Besitzers zu bezeichnen.

Diesem nach gehöret nicht nur das Tatarische zu dieser zweyten Klasse, sondern sogar das Grönländische und die Sprache der Esquimaux in Amerika; und so darf nun niemanden befremden, wenn man behaupten wollte, das Ungrische sey mit den Grönländischen verwandt, da man dadurch eben nur sagen wollte, das Grönländische gehöre, der angegebenen Kennzeichen wegen, zur zweyten Klasse, und habe also mit den übrigen dahin gehörenden Sprachen mehr Aehlichkeit, in Ansehung gewisser allgemeinen Analogien, als mit den Sprachen der ersten Klasse. Sprachen von einer Klasse sind in vielen andern Stücken noch gar sehr von einander unterschieden, wiewohl immer zu vermuthen ist, dass auch viele Wurzelwörter derselben übereinkommen. So hat sich das Ungrische mony, Ey, ovum, Lappl. monne

(bey Sainovics *mâne*), Finn, *muna*, im Munde der Tscheremissen, Wogulen, Samojuden fast unverändert erhalten, und ist auch noch an den westlichen Küsten von Nordamerika (*manik*) kenntlich genug.⁹⁾ In den Sprachen der ersten Klasse hat das Wurzelwort *oi* oder *ou*, wovon das Griechische *οιου*, Lat. *ovum*, Franz. *oeuf*, Schwed. *ägg*, Teutsche *Ey*, Slaw. *jaice*, *waice*, abgeleitet worden, schon mehrere Veränderungen erlitten.

Wollte man nun dieszweyte Klasse in Ordnungen abtheilen, so würde nach gewissen Charakteren das Tatarische in eine Ordnung gehören, und das Finnische, Ungrische, Lappländische u.s.w., da sie auch hierin wieder untereinander näher übereinkommen, zusammen auch nur eine Ordnung ausmachen. Man mag nun die Ordnungen weiter in Familien und diese erst in Geschlechter abtheilen, oder die Ordnungen sogleich in Gattungen theilen, so würde das Lappländische, Finnische, Wogulische, Ungrische, jedes für sich als eine eigene Gattung aufgestellt werden müssen.

Hieraus kann man nun auch das Verhältniss der Finnischen Sprache zur Slawonischen einigermaßen beurtheilen. Sie sind ihrem Baue nach so sehr von einander unterschieden, dass sie nicht einmal in eine Klasse gehören, wenn gleich im Finnischen manche Slawonische Wörter, die man von den Russen später angenommen hat, zu finden sind. Auf der andern Seite hat auch der Russe, nicht aber die von den Finnen entfernten Slawen, manches Wort aus dem Finnischen geborgt. Sonst ist das Finnische stark mit dem Schwedischen gemischt; daher es denn auch begreiflich wird, wie Adelung zur Erläuterung mancher Teutscher Wörter auch das Finnische hat anführen können.

Josef Dobrovský, *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Russland*, Prag 1796, art. 87–100.

⁹⁾ Hist. Bibliotheca R. Acad. Aboensis, disputationibus publicis XXIII. an. 1771–1787. proposita ab Henr. Gabr. Porthan, Aboae in 4.

⁹⁾ Multi horum librorum, qui aut insignibus titulisque Principis Petri Vok Ursini, Domini de Rosenberg ornantur, aut quos Cardinalis et Principis a Dietrichstein, nec non Collegii Soc. Jesu Olomucensis siue Conuentus Regii Olomucii ad Hesh. fuisse, adposita epigraphe docet, belli germanici se esse spolita satis offendunt. Ibid. l. c.

⁹⁾ Nord – und Ostl. Europa und Asia, S. 165.

⁹⁾ Siehe *Linguarum totius orbis Vocabularia comparatiua*, Augustissime cura collecta. Potropoli, 1786–1789. P. 2. N. 160, und das nach dem Alphabete umgearbeitete, mit den Afrikanischen und Amerikanischen Sprachen vermehrte, Vergleichungs-Wörterbuch, (Petersburg, 1790–91, in 4 Bänden) unter *man*, *mon*, *mun*.

Poznámky ¹⁾ až ⁹⁾ jsou původními poznámkami Josefa Dobrovského.

¹⁾ Åbo je švédský název města Turku ve Finsku.

²⁾ Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), významný představitel a organisátor finského národního hnutí v druhé polovině 18. století. Autor řady významných kulturně historických a literárních prací, například díla *De poësi fennica* (1766–1778). Studoval u Schlözra v Göttingen a stal se universitním profesorem v Turku. O Porthanovi srov. zejména monografie V. Tarkiainena *H. G. Porthan*, Helsinki 1948, a R. Koskimiese *Porthanin aika* (Doba Porthanova), Helsinki 1956.

³⁾ České knihy v Universitní knihovně v Turku shořely při požáru tamní university roku 1827. Jejich nejúplnější přehled kromě knihy Porthanovy, připomenuté Dobrovským v poznámce n), zachycuje jeden z prvních elenchů universitní knihovny v Turku (universita tam byla založena roku 1640) z roku 1655, který je uložen v Archívu švédské university v Turku. Z literatury se vztahují na české knihy ve Finsku alespoň drobnými údaji práce Arne Jörgensena „Anteckningar om universitetsbiblioteket under första året efter Åbo brand“ (Příspěvek k dějinám universitní knihovny v Turku první rok po požáru), *Studier tillägnade Arvid Hultin på haus sextioårsdag*, Helsingfors 1915, a Holgera Nohrströma „Några krigsbytesböcker från Åbo Akademibiblioteks grundläggningstid i Helsingfors Universitetsbibliotek“ (Několik trofejních knih ze staré university v Turku, které se nacházejí v universitní knihovně v Helsinkách), *Helsingfors Universitetsbiblioteks Skrifter* VIII, Helsingfors 1925, str. 69–82.

⁴ Na základě této Dobrovského zprávy psala o slovanských knihách ve staré universitní knihovně v Turku Maria Wid-
nässová, „La constitution du fond slave de la bibliothèque de Helsinki“, *Cahiers du monde russe et sovjétique* 1961, II, 3, str.
395-408.

⁵ Tacitovy zprávy o Skandinávii rozebral podrobně již v době Dobrovského August Ludwig Schlözer, *Allgemeine nordische
Geschichte*, Halle 1771, str. 125-147.

⁶ Borgo je švédský název finského města Porvoo.

⁷ *Sočiněnija prinadležaščije k gramatike votskogo jazyka*, Sankt Petěrburg 1775.

⁸ Halle 1782.

Recenze Josefa Dobrovského na spis Sámuela Gyarmathiho *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata.* Göttingen 1798.

Dobrovský rozebírá dílo Gyarmathiho a systematicky komentuje z hlediska jazykovědného. Ukazuje na poměr ugrofinských jazyků k ostatním jazykům, zejména k slovanským, ale též ke germánským, turko-tatarským aj. Všimá si vnitřních zákonitostí společných všem ugrofinským jazykům i diferenciací mezi nimi, a to zejména s ohledem na vývoj hláskoslovného systému, tvarosloví a lexikální srovnávání.

Dieses mit vielem Fleisse bearbeitete Werk ist ein neuer Beweis von dem patriotischen Eifer, mit welchem die Ungarn das Gebiet ihrer Geschichte und Sprachkunde aufzuhellen bemüht sind. Der Vf., ein Siebenbürge, äussert in der Zueignung an den Russischen Kaiser, Paul I., Lust und Willen, seine sprachverwandten Brüder, die Mordwinen, Wogulen, Permier, und andere Völker von finnischer Abkunft zu besuchen, ihre Sitten und Sprache noch genauer zu untersuchen, als er jetzt nach den vorhandenen Hilfsmitteln geschehen konnte, wozu wir ihm von Herzen eine gute Gelegenheit und grossmüthige Unterstützung wünschen. Indessen bot ihm Göttingen, wo er sein Werk vollendete und das Glück hatte, einen wahrhaft uneigennütigen Verleger zu finden, mancherley Quellen dar, die er anderwärts nicht leicht gefunden haben würde.

Dankbar erwähnt er öfters Schlözer's und Gatterer's Unterstützungen.¹ Der Zweck dieser Schrift ist zu zeigen, wie gross die Verwandtschaft der Ungarischen und der übrigen Sprachen Finnischen (das Wort in der weitesten Bedeutung genommen, wie etwa Pelasgisch zur Bezeichnung einer alten Muttersprache des Griechischen, Gallischen, Deutschen und Slawischen dienen könnte), Ursprungs sey.

Der Vf. macht den Anfang mit der Lappländischen und eigentlichen Finnischen Sprache, deren Bau im ersten Abschnitte mit dem Ungarischen nach allen Theilen der Grammatik verglichen wird. Der zweyte Abschnitt ist der Vergleichung der Ehstnischen und der dritte den übrigen Sprachen Finnischen Ursprungs, als der Wogulischen, Wotäkischen, Permischen u.s.w. gewidmet. Dann folgen noch zwey Anhänge, deren erster die Vergleichung der Ungarischen Sprache mit der Tatarischen, der zweyte aber einen Auszug aus dem Petersburger allgemeinen Glossario, und vier Slawisch-Ungarische Vocabularia enthält.

Wir wollen nun den Leser in den Stand setzen, selbst über das Werk urtheilen zu können. S. 1-7 wird die Verwandtschaft der Ungarischen Sprache mit der Lappländischen durch die Aehnlichkeit der Formen oder Bildungslaute der Substantive und Adjective bewiesen. In beiden Sprachen werden sie vermittelst der Laute *k, m, s, t*, (in Verbindung mit Vocalen *ak, ek, ok, em, as, es, is, os, at, ot*) gebildet, worunter sich die Form *dagc* (Ungarisch *dag, tag*) besonders auszeichnet. Auch die Diminutiva S. 6 haben in beiden Sprachen einige Aehnlichkeit, wiewohl der Ungar an die Lappländische Form *ats* später noch ein *ka* hinzusetzte. Doch ist dieses *ka, ke* wieder im Ehstnischen S. 126 zu finden.

Die Adjectiva privata, die in andern Sprachen durch Vorsetzung einer negativen Partikel, im Griechischen des α, im Lateinischen des in, im Slawischen des ne, im Deutschen des un, gebildet werden, bekommen in den genannten Sprachen am Ende des Wortes einen Zusatz, im Lappländischen ta, teme, tembe, im Ungarischen tan, tlen, wo zwar beide Sprachen das t gemein, aber durch neue eigene Zusätze es wieder vermehrt haben, womit noch der Ausgang des casus negativi im Lappländischen atta, im Finnischen alta, im Ungarischen atlan zu vergleichen ist.

Wichtig ist S. 7 die Bemerkung: quem admodum Hungari ita et Lappones abhorrent duplicem in initio vocum consonantem. Dies gilt zwar von der Finnischen, aber gerade nicht ohne Ausnahme von der Lappischen Sprache, wie es schon Lindheim in seinen Gedanken von dem verschiedenen Ursprunge der Finnen und Lappländer richtig bemerkt hat. Die Russen ahnen hierin die Finnen, unter denen sie sich ausgebreitet haben, nach und sprechen anstatt grad oder grod, Stadt, gorod, anstatt berg, Ufer, bereg.² Der Ungar setzt bekanntermassen den fremden Wörtern, die sich mit zwey Consonanten anfangen, einen Vocal vor. Anstatt streacha, Dach, das er von den Slawen entlehnte, spricht er eszterha. Oder er versetzt den Vocal, z.B. szalma, Stroh, anstatt slama. Dieser Umstand macht, dass die ersten Sylben der Finnischen und Ungarischen Wörter leichter auszusprechen sind, als selbst in der Griechischen Sprache.

Die vielen Biegungslaute der Lappländer und Finnen sind zwar im Ungarischen nicht zu finden, doch wusste sie der Vf. geschickt darzustellen und erklärte dadurch S. 10 das sonderbare Phänomen von 13 Endungen. Der Ungarische Dativ nak hat in den genannten Sprachen gar nichts ähnliches; das t, at, des Accusativs ist nur im Ehnischen nach S. 127 noch anzutreffen. Das st, est, asta, des Ablativs ist in allen drey Sprachen zu finden, nur setzte der Ungar noch ein ol hinzu: halastol, Finnisch calasta. Das n des Locativs und das ta des Negativs sind noch kenntlich genug. Ueberhaupt hat die Ungarische Declination durch spätere Ausbildung mehr Bestimmtheit erhalten, besonders im Plural durch das angehängte ak, ek, womit jedoch der Vf. das Lappländische eh vergleicht. Ueber einen besondern Plural für nomina cognationis ist S. 11 nachzulesen. Die Bemerkung S. 13 nec in Lapponica, nec in Hungarica lingua ullum generis vestigium reperire potui, sed adjectiva promiscue omnibus substantivis invariata terminatione praeponuntur, kann zur allgemeinen Eintheilung der Sprachen in Klassen und Ordnungen angewendet werden. Durch diesen Umstand unterscheiden sich die Sprachen Finnischen Ursprungs von den übrigen europäischen und nähern sich den asiatischen.

Die Lappländische Bildungssylbe des Comparativs ab, eb hat nach S. 13 auch noch der Ungarn. Allein der Lappländische Ausgang des Superlativs amus, emus ist mit dem Lateinischen imus nahe verwandt, und da dies nicht zufällig ist, aus dem höchsten Alterthum. Der Ungar setzt dem Comparativ die Partikel leg vor, um den Superlativ zu bilden, so wie der Ehnländer sein kige nach S. 129. Der Unterschied zwischen den Lappländischen und Ungarischen Zahlwörtern ist eben so gross, als etwa zwischen den Deutschen und Griechischen. Doch hat der Lappländer Bildungslaut ad für die Ordnungszahlen eine auffallende Aehnlichkeit mit dem Ungarischen ad, od, ed, woran der Ungar gewöhnlich noch die Sylbe ik anhängt.

S. 17 werden die Pronomina beider Sprachen verglichen. Ki, wer, ist nicht nur in Sprachen Finnischen Ursprungs, sondern auch in andern zu finden, im Lateinischen qui, im Slawischen ki. Ueberhaupt beweiset die Aehnlichkeit des Pronominis nur eine entfernte Verwandtschaft der Sprachen. Durch die Suffixa, die andern Redentheilen angehängt werden, um den Besitz zu bezeichnen, weichen die Finnischen Sprachen von allen übrigen europäischen ab, und nähern sich den Semitischen und andern asiatischen (nicht Semitischen) Sprachen. Das am bezeichnet im Lappländischen und Ungarischen die erste Person, an die zweyte; in der dritten Person und im Plural zeigt schon wieder mehr Unterschied S. 20.

Die Bildung und Flexion des Zeitwortes, dessen verschiedene Formen, werden S. 22–40 erläutert, und genau in beiden Sprachen verglichen, wobey über die Feinheiten der Ungarischen Sprache, so fern sie zur Bestätigung der Harmonie mit den Finnischen dienen, treffende Bemerkungen vorkommen, worüber freylich nur ein geborner Ungar richtig urtheilen kann. Singulari digna sunt attentione, heisst es S. 27 numerosa Finnum (vermuthlich ein Druckfehler für Lapporum) verba in m (am) terminata, quod Ungaris familiarissimum est. Bey den eigentlichen Finnen ging das m in n über. Dieses m (im

Ungarischen am, em, om) ist die älteste Flexion der ersten Person, die auch in vielen andern Sprachen, als in der Persischen, Slawischen, Lateinischen (im Coniunctiv und Futuro), Griechischen in den Verbis auf μ gefunden wird.³ Die Lappländische Flexion me für die erste Person des Plurals und te für die zweyte kommt ganz genau mit den Slawischen Biegungslauten überein; die Ungern haben also das k in den Flexionen unk, tak oder ünk, tek zur stärkern Bezeichnung des Plurals viel später, vermuthlich zur Zeit ihres Aufenthalts unter den Tataren, hinzugesetzt.

Die Unregelmässigkeit des Verbi Substantivi ist S. 34–40 gut auseinander gesetzt worden. An den Adverbien ist der Lappländische Ausgang laka mit dem Ungarischen lag S. 41 verglichen worden. Die Präpositionen, eigentlich Postpositionen, werden in beiden Sprachen an die Substantiva hinten angehängt, wodurch sich die Finnischen Sprachen nicht nur von den bekannten europäischen, sondern auch von den Semitischen unterscheiden. Wer würde wohl vermuthen, das Lateinische mecum, tecum, secum im Lappländischen mo-kum, to-kum, so-kum zu finden?⁴ Endlich beweist der Vf. die Verwandtschaft genannter Sprachen auch noch durch die Construction oder den Syntax, woraus sich allerdings einige Aehnlichkeit ergibt; doch lässt sich manches ausgezeichnete auch in andern Sprachen finden, z.B. dass das Adjectiv und Pronomen Demonstrativum dem Substantiv vorgesetzt werden und ganz unverändert bleiben, dass der Dativ anstatt des Genitivs zur Bezeichnung eines Besitzes gebraucht wird. Letzteres findet im Slawischen häufig statt und ist selbst im Griechischen nicht ungewöhnlich. Von S. 61–94 wird nun ein Verzeichniss von ähnlichen Wörtern aus den verglichenen Sprachen geliefert. Die erste Columne ist Lappon et Finnice überschrieben, die zweyte erklärt die Bedeutung Lateinisch, die dritte stellt die Ungarischen Wörter dar. Da der Vf. neuere Quellen, z.B. das Lexicon Lapponicum, Holmiae 1780, benutzt hat; so musste es vollständiger werden, als alle frühern. Zu diesem Verzeichniss gehört aber noch ein Supplement S. 366–376. Nach dem Verzeichniss S. 95–119 hat der Vf. mit sichtbarer Mühe mehrere Stellen aus der Ungarischen und Finnischen Bibel zusammengestellt, um die Aehnlichkeit der Construction in beiden Sprachen zu erläutern. So viele Mühe sich der Vf. auch gegeben hat, die ähnlichsten Stellen aufzusuchen, so wenig kann geleugnet werden, dass der Deutsche mehrere Stellen im Gothischen des Ulsila oder im Isländischen viel leichter verstehen würde, als der Ungar die gewählten Texte aus dem Finnischen.

Rec. billigt es, dass der Vf. auch solche Wörter im Verzeichnisse neben einander stellte, die zwar nicht denselben Begriff, aber doch einen nahe verwandten bezeichnen. So verglich er das Lappländische tele, nix compacta, mit dem Ungarischen tel, hyems. Ueberhaupt haben die Wörtern im Ungarischen mehrere oft sehr verschiedene Bedeutungen; gewöhnlich aber sind es alte Sprachfiguren, die der ersten Armuth der Sprachen ganz eigen waren. So heisst nap Sonne und Tag, d.i. Urfache und Wirkung. Welcher Ungarische Sprachforscher könnte wohl die Benennung der Heuschrecke Sáska erklären? Allein mit Hülfe der verwandten Sprachen kann er es. Sáska ist nach S. 82 im Lappländischen saltus, qui ambolus pedibus sit. Der Vf. hätte hier auch das Verbum sasket, hüpfen, springen, beysetzen sollen. Von dem Ungarischen farkas, lupus, ist die Wurzel im Lappländischen noch zu finden; warg S. 90; daneben steht aber noch Vargas, woher mag dies genommen seyn? Vermuthlich setzte es der Vf. bey, so wie fark neben farkas um die Harmonie deutlicher zu machen. Dies wird aber gewiss zu Verwirrungen Anlass geben, wenn gleich der Vf. für solche von ihm geformte Wörter eine andere Schrift wählte. Hier aber unter dem Buchstaben P hätte doch bemerkt werden sollen, das die Ungarn für die Lippenlaute w, p das pfeifende f noch häufiger gebrauchen, als die Lappländer, das aber den eigentlichen Finnen ganz fremd ist.⁵ Daher wird pele, halb, richtig mit fele verglichen.

Kaupok (urbs) hätte mit dem Ungarischen kapu (porta) nicht sollen verglichen werden. Denn im Lappländischen Wörterbuche stehen ausdrücklich nach kaupok, kaupia, die Worte: fenn. orig. rarius occurunt. Nun ist cauppa, im Finnischen mercatura, cauppia, mercator, cauppungi, urbs, also eigentlich ein Markt, eine Handelsstadt. Wem fällt hier nicht das Deutsche kaufen,⁶ oder das Slawische kupiti ein? Also sind diese Wörter fremder Ursprungs. Und selbst das Ungarische kapu ist ja nach S. 276 und 378 Türkisch-Tatarisch. So wird in diesem Verzeichniss auch manchmal ein Schwedisches oder Slawisches Wort angeführet, wie S. 75 skarja (forfex), womit also vergeblich das Ungarische sarlo (falx messoria)

verglichen wird. Mit dem Lappländischen ukkar (*industria*) wird das Ungarische Ugar (*prima aratura*) verglichen; nun ist aber Ugar aus dem Slawischen Ugor, die Brache.

Schlimmer ist es, dass das eigentliche Finnische von dem Lappländischen nicht getrennt oder wenigstens besser unterschieden worden ist. Unter C wird Caszara mit Cursivschrift als ein Finnisches Wort angeführt, und unter k wiederum kassara (*falx*) als ein Lappisches, das aber im Lappländischen Wörterbuche gar nicht gefunden wird. Die Finnen haben es aus dem Slawischen kosa, kosir.⁷

Viel besser hätte sich das Finnische mit dem Ehstnischen verbinden lassen, da diese zwey Sprachen weniger von einander abweichen, als beide von dem Lappischen. Die Lappen haben für den Honig kein eigenes Wort und im N. Test wird es mit oblon wuoi, d.i. Hummelbutter, umschrieben. Die Finnen aber nennen den Honig Mesi, womit S. 76 das Ungarische mez verglichen wird. Nun kommt Messi, und metha – met S. 162 wiederum im Ehstnischen Verzeichniss vor. Hier hätte also das Finnische Mesi, im Genitiv meden, stehen sollen. Auch hätte das Finnische Mesiainen (ainen ist eine blosser Termination), die Biene, nicht wegbleiben sollen, da sich damit das Ungarische meh (apis) gut vergleichen lässt. Aus diesem Beyspiele sieht man, wie das Slawische med (Honig und Meth) in mez und meh überging.⁸ Ob aber Med älter sey als das Lateinische Mel, oder umgekehrt, wer wollte dies entscheiden? Wir wundern uns, dass dies Wort, so wie Biene und Honig, im Russischen allgemeinen Vergleichungsglossario fehlt, da viele andere Wörter dafür hätten wegbleiben können.

S. 82 ist sarwi, sarwi (*cornu*), das mit dem Ungarischen szaru verglichen wird, wieder nicht Lappisch, sondern Finnisch, wie es selbst im Lappländischen Wörterbuche bey sarwa, rangifer non castratus, bemerkt wird. Allein das Lappländische sarw (*alces*) gehört hierher, so wie das Lateinische ceruus von *cornu*, das Griechische κερας das Semitische keren (כרן) Nun kommt S. 165 wieder das Ehstnische Sarw (*cornu*) vor, S. 223 das Tatarische Suro, S. 194 das Wotäkische Sjur, und S. 272 wird alles dies aus dem Russischen Glossario N. 151 wiederholt. So wird auch S. 91 das Finnische Weri (Blut) mit dem Ungarischen wer verglichen, S. 169 wieder das Ehstnische Werri, S. 208 das Tatarische Wer, Wir (das aber nicht einmal Tatarisch ist, sondern aus Finnischen Sprachen), und S. 262 werden diese Wörter aus zwölf Sprachen angeführt. Hätte der Vf. diese Wiederholungen nicht vermeiden können und sollen. Rec. würde ihm gerathen haben, alle verglichenen Ungarischen Wörter nach dem Alphabete zu ordnen, daneben alle ähnlichen Wörter aus den verwandten Sprachen aufzustellen, und sie gehörig mit Beysetzung eines oder zweyer Buchstaben, als L. für Lappisch, F. für Finnisch u.s.w. zu unterscheiden. Diesem, so eingerichteten Verzeichnisse müsste noch ein Lateinischer Index, um jeden Begriff bequem aufsuchen zu können, beygefügt werden. Allein der Vf. mochte anfangs nicht Willens gewesen seyn, wie er es in der Erinnerung zum 2ten Abschnitte zu verstehen giebt, das Ganze nach einem festgesetzten Plane zu bearbeiten, sondern er hatte sich nur auf das Lappländische und Finnische eingeschränkt, und dann erst die weitern Vergleichen einzeln fortgesetzt, wovon er die Resultate nach und nach zusammenschrieb und drucken liess, wobey nun für die Bequemlichkeit der Leser im Nachschlagen nicht mehr gesorgt ward. Wollte man z.B. wissen, ob pilus unter den verglichenen Wörtern vorkomme; so kann man zwar im dritten Verzeichnisse S. 206 dies Wort und das Ungarische ször, nebst den verwandten Wörtern finden (nach acht andern Wörtern, die nicht einmal alphabetisch geordnet sind, steht erst pilosus), allein man kann auf keine Art erfahren, ob pilus auch im Lappisch-Finnischen, oder Ehstnischen Verzeichnisse vorkomme. Im Finnischen müsste es unter carwa stehen, allein gerade dies Wort, das mit ször zu vergleichen gewesen wäre, vermisst man. Bey cera, Ungarisch Viasz ist zwar das Tschuw. ivisz, Vusz angeführt, cereus aber steht erst nach dem sechsten Worte cos, und im Finnischen Verzeichnisse wird waha (meden-waha, Honigwabe) vermisst, das nicht nur mit dem Ungarischen viasz, mit dem Deutschen Wachs, Niederdeutschen Wass, dem Slawischen wosk, sondern auch mit dem Lateinischen fauus übereinkommt, und für das älteste Stammwort gehalten werden kann.⁹ Cera und κερος sind wenigstens, wo nicht jünger, doch nicht so weit ausgedehnt.

Das Vocabularium Tataricum S. 222–231 ist nicht aus reinen Quellen geschöpft. Es kommen darin viele Wörter aus andern Sprachen vor, sogar einige Slawische, abu (*pater*), acha (*frater*) sind Semitisch (Arabisch), wer, wir (Blut), kezi, kessi, ked (Hand) sind aus Finnischen Sprachen, ikra (*ova piscium*)

und Wedre (urna) aus dem Slawischen entlehnt. Auch hätte das Ungarische Vándor (viator), nicht mit dem Tatarischen chandur verglichen werden sollen, da Vándor, Wanderer, offenbar aus dem Deutschen aufgenommen worden ist. Ungeachtet der vielen Tatarischen Wörter, die die Ungern von den Tataren borgten, als lo, Pferd, alma, Apfel u.s.w., lässt sich noch auf keine nähere Verwandtschaft dieser zwey Völker und ihrer Sprachen schliessen, sondern nur auf ehemaligen Verkehr und Umgang. Dies wird durch die Bemerkungen des Vf.'s (S. 232. folg.) über den wesentlichen Unterschied der Tatarisch-Türkischen und Ungarischen Sprache bestätigt. Tataren und Ungarn sind wenigstens so verschieden, wie Deutsche und Slawen.

Der zweyte Anhang S. 242–288 besteht aus einem brauchbaren Auszug aus den *Vocabulariis Linguarum totius orbis comparatiuis*,¹⁰ woraus sich viele Wörter der erstern Verzeichnisse richtiger bestimmen lassen. Vorläufig werden alle 200 Sprachen und Dialekte, die sich füglich auf 20 Hauptsprachen zurückführen liessen, nach ihren Numern genannt, worunter Nr. 6, 8 nicht ganz richtig erklärt worden sind. Ganz und gar falsch ist bey Nr. 135 die Erklärung des Mongolischen. Est haec, heisst es da, dialectus Indostanicae linguae. Dachte etwa der Vf. bey Mongolisch an den Grossmongol? Die Indostanischen Sprachen stehen ja unter den Numern 166–169, 172, 173. Bey jedem Ungarischen Worte werden nun die harmonirenden Wörter nach der Reihe ihrer Numern angeführet; nur diejenigen, für welche kein ähnliches in andern Sprachen zu finden war, sind übergangen worden. Manches hat aber der Vf. doch übersehen. So sind unter fog, Zahn, Nr. 29 nicht alle ähnliche Wörter angeführet worden, wie z.B. das Irländische und Schottländische fiakul. Bey nyak, collum, Nr. 32 hätte das Deutsche W. Nacken nicht wegbleiben sollen. Bey Sugar, radius, Nr. 78 vermisset man das Tatarische schuglae (91), und das Armenische schochk (107). Bey nap, sol, Nr. 75 wird zwar das Mongolische nara (135, 136), das Kalmückische naran (137) angeführet, aber die Nr. 87 ist übergangen worden, wo das Ungarische nap, dies, wenigstens mit dem Lappländischen peiwe hätte verglichen werden können, in wie fern dieses Wort Sonne und Tag bedeutet. Doch ist dies, nebst peiwot, lucere, S. 372 im Lappländischen Supplement nachgetragen worden. Bey Jég, glacies, Nr. 86 hätte das Ostäkische ulgo (75), das eigentlich nicht Finnisch, sondern Samojedisch ist, eher wegbleiben können, als das Hersich-Schottländische eig (17), das Zigeunerische jeko (166), das Dekanische juk (169), das Samojedische jir (121–124). Selbst das Deutsche Eis (is), worin das g in s überging, scheint hierher zu gehören, und es giebt gewiss wenig Wörter von diesem Alterthum und so weiter Ausdehnung. Ob nicht einst noch die dunkle Stelle des Tacitus: lingua (aestyorum) Britanicae propior, aus solchen Vergleichen einiges Licht bekommen wird? Bey part, ripa, Nr. 107, das aus dem Lateinischen (portus) entlehnet ist, und keiner Vergleichung fähig war, setzte der Vf. noch berek, lucus, hinzu, womit er ähnliche Wörter aus drey Finnischen Dialekten vergleicht, die aber alle bereg aus dem Russischen aufgenommen haben. Numero 146 legy, musca, und Nr. 157 madár, avis, sind ganz übergangen worden, da doch Nr. 146 aus Nr. 157 hätte erläutert werden können. Denn Nr. 157 steht das Finnische lindu (54), das Ehtnische lind (55), bey dem Lappischen (58) ist die leere Stelle mit lädde auszufüllen, womit allerdings das Ungarische légy, ledy verglichen werden kann.¹¹ Bey kattona, miles, Nr. 190 führt der Vf. auch szegodött, mercenarius, an und vergleicht das Hersich-Schottische (17) segeder damit, allein dies so wie das Irländische sedjur ist aus dem Englischen soldier, Söldner, entstanden. Kattona aber hätte mit dem Böhmischem katan, satelles, Henkersknecht, verglichen werden sollen.¹²

Den Beschluss des ganzen Werkes machen vier Vocabularia, ein Russisch-Deutsch-Ungarisches S. 306–334, ein Serbisch-Deutsch-Ungarisches S. 334–346, ein Böhmisches-Deutsch-Ungarisches S. 346–356, und ein Pohlisch-Deutsch-Ungarisches S. 356–364, worin diejenigen Wörter gesammelt worden sind, die die Ungarn aus den Slawischen Dialekten entlehnet haben. Es lässt sich aber nicht immer sicher bestimmen, aus welchem Dialekte sie ein Wort genommen haben; es hätten also diese vier Vocabularia in eines vereinigt werden sollen, um unnöthige Wiederholungen zu ersparen.

Die nicht Slawischen Wörter, als im Russischen einige Tatarische, in andern Dialekten Lateinische, Deutsche hätten billig wegbleiben sollen, da sie der Ungar eben so gut unmittelbar aus dem Latein. und Deutschen nehmen konnte.

Auch ist manches unrichtig angegeben. *Chlup* S. 347 heisst nicht lana, sondern pilus, ein kurzes Haar, und debel, dich ist gar nicht Böhmisches, sondern Illyrisch.

Im Russischen wird Jantar, Bernstein, richtig mit dem Ungarischen gyanta verglichen, es möchte aber doch nicht folgen, dass die Ungarn das Wort von den Russen annahmen. Denn Jentaras ist auch Litthauisch und Altpreussisch, von daher kam der Bernstein, dessen alter Name schon in den ältesten Zeiten zu den Finnen, folglich auch Ungarn, übergehen mochte. Wir vermuthen auch, da die Finnen Nachbarn der Litthauer sind, und es von jeher waren, dass der Vf. im Litthauischen und Lettischen manches Wort finden würde, wenn er einst auch diese Sprachen mit dem Ungarischen vergleichen wollte.

Sonst aber sind diese Sprachen ihrem Baue nach mit dem Ungarischen eben so wenig verwandt, als die eigentlichen Slawischen, und wenn man von Westen aus der Länge nach die Sprachen ordnen sollte; so würde sie in dieser Reihe aufeinander folgen: Gallisch, Deutsch, Slawisch, Finnisch, worunter also auch Ungarisch zu stehen kommt, und endlich Tatarisch u.s.w.

Da die Ungarn nun von drey Seiten von Slawen eingeschlossen sind; so befinden sie sich auf einem fremden Gebiete, nicht auf ihrem natürlichen Boden, wo sich ursprünglich ihre Sprache bildete. Ihr Mutterland wäre aber nun, nach fortgesetzten gründlichen Sprachvergleichungen mit historisch-kritischen Untersuchungen verbunden, bald auszumitteln.

Rec. wünscht zur Ehre der wackern Madyaren, die ihre alte Sprache ungeachtet des vielen beygemischten Fremden noch zu schätzen wissen; mehrere ähnliche Nachforschungen, vor andern aber ein vollständiges gut eingerichtetes Ungarisches Wörterbuch, mit gehöriger Scheidung des später hinzugekommenen Fremden, oder wenigstens eine Sammlung ächt Ungarischer Wurzelwörter mit beständiger Vergleichung der Finnischen Dialekte, wozu des Vf. Arbeit gut gebraucht werden kann.

Unter den Supplementen ist das Lappländische S. 366–376 das beträchtlichste. Es ist des Vf. Fleisse fast nichts entgangen. Doch vermisst Rec. das Lappländische kátk, kátka, formica, womit das Ungarische handya zu vergleichen ist. Kat ging also in had und mit dem Rhinesmus, den die Ungarn lieben, in hand, handya über.

Allgemeine Literatur-Zeitung. Jena und Leipzig 1799. Dritter Band. N. 214, 215. S. 49–54, 57–59.

Poznámky

¹ S německými historiky Augustem Ludwigem Schlözerem (1735–1809) a Johannem Christophem Gattererem (1727–1799) se seznámil Gyarmathi za svého pobytu v Göttingen v letech 1797–1798. S pomocí Schlözrovou tu vydal roku 1798 i *Affinitas*. Viz Yrjö Wichmann, „Ein Paar Bemerkungen zu Gyarmathi's Affinitas“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* XXIII, 15, Helsinki 1906, str. 2–4.

² O vlivu finštiny na vznik plnohlásí u Rusů se zmiňoval Dobrovský také v dopise Durychovi ze 7. srpna 1798, *Kor. I*, str. 420.

³ O těchto otázkách psal například Björn Collinder, *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm 1960, str. 308–309.

⁴ Zde se Dobrovský mylí. Srov. k tomu kupříkladu Björn Collinder, *Survey of the Uralic Languages*, Stockholm 1957, str. 189, 195.

⁵ Používání *f* u Maďarů tam, kde Finové mají *p*, vystihl srovnáním maďarského *fő* (*fej*) a finského *pää* již u nás Komenský. Viz Vladimír Skalička, „Komenský jako linguista“, *Acta Comeniana* 1959, č. 2, str. 96.

⁶ Správný postřeh Dobrovského, srov. například Hans Fromm – Matti Sadeniemi, *Finnisches Elementarbuch I. Grammatik*, Heidelberg 1956, str. 14.

⁷ Finské *kassara* pochází z ruského *kosar'*, Jalo Kalima, *Slaavilaisperäinen sanastomme* (Naše slovní zásoba slovanského původu), Helsinki 1952, str. 62.

⁸ Nepochybně slovanského původu je pouze maďarské *méh*. Nepochází však ze slova *med*, ale jeho jazykový rodokmen je složitější, než se domníval Dobrovský. Viz István Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai* (Slovanské výpůjčky v maďarštině), I. kötet, 1. rész, Budapest 1955, str. 334–335.

⁹ Rodokmen slova *viasz*, který uvádí Dobrovský, je příliš široký. *Viasz* je slovo slovanského původu a je odvozeno od kajkavsko-charvátského vojsk. Viz István Kniezsa, l. c. I/1. Budapest 1955, str. 556–557.

¹⁰ *Vocabularium comparativum linguarum totius orbis* I–II, Petropoli 1786–1789 (redig. Peter Simon Pallas).

¹¹ Dobrovský správně postřehl souvislost finského *lintu*, estonského *lind* a laponského *lodde*, které ovšem nesouvisí s maďarským *légy*, jak se domníval, nýbrž s *lúd*. Srov. k tomu například Björn Collinder, *Fenno-Ugric Vocabulary*, Stockholm 1955, str. 95.

¹² Rovněž správný názor Dobrovského potvrzený moderní jazykovědou. Viz Béla Sulán, „Sur quelques éléments hongrois du vocabulaire tchèque“, *Studia slavica*, tomus III, Budapest 1957, str. 281–282.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní materiál

Archív ČSAV v Praze

- Schůzovní protokoly Královské české společnosti nauk, sign. 1785/45; 1797/25; 1798/3, 28, 57; 1817/30, 43; 1818/7, 37, 40.

Maďarská akademie věd (*Magyar Tudományos Akadémia Levéltára*) v Budapešti

- Korespondence Karla Georga Rummyho, Daniela Cornidese aj., *Magyar Irodalmi Levelezés* 4-r. 7 sz., 10 sz., 14 sz., 15 sz., 16 sz., 23 sz., 25 sz., 29 sz., 56 sz.

Literární archiv Národního muzea v Praze

- Pozůstalost Josefa Dobrovského, Václava Fortunáta Durycha aj., sign. 2 B 36, 2 E 50, 3 D 33, 3 E 43 atd.

Maďarský zemský archiv (*Magyar Országos Levéltár*) v Budapešti

- Korespondence Ference Széchényiho, sign. P 623.

Rukopisné oddělení Széchényiho knihovny (*Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*) v Budapešti

- Pozůstalost Miklóse Jankoviche, Mártona Györgye Kovachiche, Juraje Ribaye, Ference Tótha aj. (u Jankoviche srov. zvláště *Catalogus Bibliothecae slavicae*, Oct. Slav. 8; u Ribaye *Commercium Litterarum Georgii Ribay cum Viris Eruditis Regni Bohemiae et Moraviae Dobrovsky, Durich, Anton, Dlabacz, Riegger, Cerroni etc. ab 1785–1800*, fond Levelek).

- Různé archiválie zejména korespondence z fondů Quart. Germ. 568, Quart. Hung. 1043, Quart. Lat. 43, Quart. Slav. 2 aj.

Rukopisné oddělení Universitní knihovny (*Egyetemi Könyvtár Kézirattára*) v Budapešti

- Návštěvní knihy budapeštské universitní knihovny (*A budapesti egyetemi könyvtár vendégekönyvei 1786–1829*, sign. J 53), *Epistolae eruditorum originales*, tom II, sign. G 116/2.
- Rukopisné katalogy knih tištěných v Universitní tiskárně v Budíně v letech 1784, 1796, 1830.

Státní archiv v Brně

- Úřední i soukromá korespondence a jiné materiály z fondů B 13, B 14 (sign. 96), C 9, E 6, E 12.

Státní ústřední archiv v Praze

- Pozůstalost Gelasia Dobnera, sign. LXII, LXIII.

Ústřední piaristický archiv (*Kegyessrendi Központi Levéltár*) v Budapešti

- Korespondence Károlye Koppiho, sign. For 0–5, Nr. 47.

Soudobé publikace, časopisy a rukopisy

- Apologia extemporanea super spectaculum VI. Non. Mart. anni 1765 in foro posoniensi exhibitum.* Rukopis v rukopisném oddělení Universitní knihovny v Budapešti, sign. G 96; rukopisný opis mezi nezpracovanými strahovskými rukopisy v Památníku národního písemnictví v Praze.
- Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*; od roku 1823 *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Wien 1809–1828 (red. baron Josef Hormayr).
- Asbóth János, *Asbóth János Directionalis V. Inspector és Georgikoni Directornak Méltóságos Gróf Tolnai Fesztets György, cs. k. kamarás úrnak kegyes rendeléséből és Morva Országnak némely részeiben, és Béts körül 1806dik esztendőnek 14dik szeptemberétől fogva 23dik octoberig tett gazdaságbeli utazásának le írása.* (Rukopis se nachází v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Fol. Hung. 2681.).
- Bécsi Magyar Hírmondó*, Bécs 1794 (red. Demeter Görög a Sámuel Kerekes).
- Beregszászi Nagy Pál, *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen*, Leipzig 1796.
- Berzeviczy Gregor, „Etwas über Nationen und Sprachen“, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 1817.
- Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék*, pars I–IV, Vindobonae 1796, 1800, 1811, 1819.
- Born Ignác, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder Hungarn*, Frankfurt – Leipzig 1774.
- „Briefe auf einer Reise aus Westphalen über Deutschland nach Ungarn bis in die Wallachey in den Jahren 1789 und 1790 an einen Freund in Brünn“, *Historisch-Politisches Journal* 1792, II.
- de Carro Jean, *Ode latine sur Carlsbad, composée par Bohuslas Hassenstein de Lobkovitz avec une traduction polyglotte*, Schönfeld 1829.
- Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi*, Tom I, Sopronii 1799. Index... Pestini 1800. Suppl. I. Posonii 1803. Index... Posonii 1803. Suppl. II. Sopronii 1807. Index... Posonii 1813.
- Czikann Johann Jakob, *Die lebenden Schriftsteller Mährens. Ein literarisches Versuch von Joh. Jak. Czikann*, Brünn 1812.
- Czirer János, *Czirer János Directionalis Ingenieurnak Morva Országban tett utazásáról szólló hivatalos tudósítása rajzokkal együtt*, Keszthely 1807 (Rukopis je uložen v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Fol. Hung. 2680.).
- Czövek István, *II-dik József császár élete és tettei I–II*, Pesten 1816.
- Česká včela*, Praha 1843 (red. J. N. Štěpánek).
- Demian Johann Andreas, *Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn und dazu gehörigen Länder I*, Wien 1805.
- Dobner Gelasius, *Monumenta historica Bohemiae II*, Pragae 1768.
- Dobrovský Josef, *Böhmische und Mährische Literatur auf das Jahr 1779, 1780*, Prag 1779, 1780.
- Dobrovský Josef, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, Prag 1786–1787.
- Dobrovský Josef, *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Russland. Von J. Dobrowsky. Nebst einer Vergleichung der Russischen und Böhmischen Sprache nach dem Petersburger Vergleichungs – Wörterbuche aller Sprachen*, Prag 1796.
- Dobrovský Josef, *Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slawischen Völker an das Erzhaus Oesterreich*, Prag 1791.
- Dobrovský Josef, „Gyarmathi Sámuel, Affinitas...“ (recenze), *Allgemeine Literatur-zeitung* (Jena), č. 214 a 215 z 6. července 1799.

- Dobrovský Josef, *Slavín*, Prag 1806, 2. Aufl., Prag 1808.
- Dobrovský Josef, *Glagolitica*, Prag 1807.
- Dobrovský Josef, „Entwurf zu einen allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen“, *Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, vierter Band, Prag 1813, str. 1–86.
- Dobrovský Josef, *Slovanka I–II*, Prag 1814–1815.
- Dobrovský Josef, „Anfrage und Bitte an ungarische Geschichtsforscher“, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 13. Jhrg., Wien 1823, Nr. 38 (28. III. 1823), str. 203.
- Engel Johann Christian, *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer I–IV*, Halle 1797–1804.
- Engel Johann Christian, *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken, wie auch der Königreiche Hallitsch und Wladimir*, Wien 1796.
- Erdélyi Múzeum*, Pest 1814 (red. Gábor Döbrentei).
- Festetics László, *Voyage en Moravie et en Bohême du C. Ladislas Festetics*, s. l. 1801 (Rukopis se nachází v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Gall. 91.).
- Fischer Johann Eberhard, *Sibirische Geschichte I–III*, Petersburg 1768.
- Fischer Johann Eberhard, *Questiones Petropolitanae I. De origine Ungrorum*, edidit A. L. Schlözer, Gottingen et Goethae 1770.
- Fischer Julius Wilhelm, *Reise durch Österreich, Ungern, Steyermark, Venedig, Böhmen und Mähren I – III*, Wien 1803.
- Gatterer Johann Christian, *Einleitung in die synchronistische Universalhistorie*, Göttingen 1771.
- Gemeinnützige Blätter*, příloha listu *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, Pest 1811–1828 (red. Christoph Rösler).
- Genersich Johann Christian, *Kurzer Abriss der Geschichte von Oesterreich, Böhmen und Ungarn*, Tyrnau 1824.
- Georgi Johann Gottlieb, *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs*, Leipzig 1783.
- Gyarmathi Sámuel, *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*, Göttingen 1798.
- Gyarmathi Sámuel, *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.*, Vindobonae 1816.
- Gyurikovics György, „Hormayr´s Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst című bécsi folyóírásban előforduló, Magyarországot érdeklő értekezések“, *Tudománytár* 1834, sv. IV, 1836, sv. X.
- Hager Joseph, *Neue Beweise der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern, wider neue Angriffe der Sainovitsischen Abhandlung*, Wien 1793.
- Herder Johann Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV. Band, Riga 1791.
- Herder Johann Gottfried, *Briefe zur Beförderung der Humanität*, Riga 1793.
- Hlasatel český*, Praha 1807, roč. II. (red. Jan Nejedlý).
- Horányi Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum I–III*, Vindobonae – Posonii 1775–1777.
- Horányi Elek, *Nova Memoria Hungarorum I*, Pestini 1792.
- Hormayr Joseph, „Aus einem Briefe des Abbe Joseph Dobrowsky an den Herausgeber“, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 15. Jhrg., Wien 1825, Nr. 18 (11. II. 1825), str. 96.
- Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung*, Wien 1813.
- Jungmann Josef, *Historie literatury české*, 2. vyd., Praha 1849.
- Juslenius Daniel, *Juslenii Danielis episcopi scarensis in Svecia lexicon fennico-latino-svecicum*, Holmiae 1745.
- Kazinczy Ferenc, „Könyvismertetés“, *Felső Magyarországi Minerva*, januariusz 1830, str. 69–79.

- Kis János, *Kis János superintendens emlékezései életéből*, Sopron 1845.
- Kitaibel Pál et Waldstein Franciscus Adamus, *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae I–III*, Vindobonae 1799–1812.
- Koller Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, sv. VII, Pestini 1812.
- Krameriussy c. k. vlastenecké noviny, Praha 1789–1808.
- Kövy Sándor, *Kratičká summa práv uherských, kterouž původně v uherském jazyku P. Alex. Kövy sepsal, nyní pak do slovenčiny přeložil Boh. Tablic*, ve Vácově 1801.
- Leška Štěpán, *Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis slavicom magyario usus*, Budae 1825.
- Lindahl Eric – Öhring Johann, *Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano-lapponice a Erico Lindahl et Johanne Öhring*, Holmiae 1780.
- Magyar Hírmondó*, Pozsony 1781–1784 (red. Mátyás Ráth).
- Magyar Kurír*, Bécs 1787 (red. Sándor Szacsvai).
- Majláth János, *Magyarische Sagen und Märchen*, Brünn 1825.
- Mátyási József, *Frankfurti utazás. 1792dik esztendőben írta Mátyási József* (Rukopis se nalézá v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Hung. 5.).
- Müller Gerhard Friedrich, *Sammlung Russischer Geschichte*, III. Theil, Petersburg 1741.
- Nagy Lajos, *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae, patriumque eidem adnexarum*, to-mus primus, Budae 1828.
- Niemcewicz Julian Ursyn, „Podróż Juliana Ursyna Niemcewicza z Petersburga do Ameryki w roku 1796 z francuzskiego oryginału na język polski prełożona“, *Przegląd Poznański* 1858, str. 438–460.
- Orpheus*, Kassa 1790 (red. Ferenc Kazinczy).
- Öhring Johann, *De convenientia linguae Hugaricae cum Lapponica*, Uppsaliae 1772.
- Öhring Johann viz Lindahl Eric.
- Palacký František – Šafařík Pavel Josef, *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodye*, Pressburg 1818.
- Palacký František, „O národech uherských, zvláště Slovanech“, *Časopis společnosti vlastenského museum v Čechách*, 1829, sv. IV, str. 11–38.
- Palacký František, „Vergleichende Bemerkungen über Herrn de Carro´s Polyglotte. Von Franz Palacký.“ *Jahrbücher des böhmischen Museum für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur*, Prag 1830, I, 2, str. 225–261, a I, 3, str. 363–374.
- Pallas Peter Simon, *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs I–III*, Petersburg 1771–1776.
- Porthan Gabriel Henricus, *Bibliotheca R. Academiae Aboensis*, Aboe 1771–1787.
- Porthan Gabriel Henricus, *De praecipuis dialectis linguae fennicae*, Aboe 1801.
- Pražské české noviny* 1782–1783.
- Pubička František, *Dissertatio de Venedis et Antis eorumque sedibus antiquissimus pro anno 1772*, Acta societatis Jablonovianae 1772.
- Rautenstrauch Johann, *Oesterreichische Biedermanns-Chronik*, Freiburg 1784.
- Rautenstrauch Johann, *Nöthiger Anhang zur oesterreichischen Biedermanns-Chronik*, Freiburg 1784.
- Ribay Juraj, *Vocabularium Hungarico-Slavicum*, s. l., s. a. (Rukopis v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Slav. 2.).
- Rulík Jan, *Kalendář historický, obsahující krátké a sumovní poznamenání všechněch proměn, příběhů, válek, nejvyšších nařízení atd., jak v slavném národu a království českém, tak i na díle v jiných národech a zemích zběhlých. Díl první, od léta 1780 až do léta 1797. Sepsaný od Jana Rulíka, měšťana pražského*, Praha 1797.

- Rumy Karl Georg, *Magyarisch-slawische etymologische Miscellen*, Sopron 1814 (Rukopis v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Germ. 5.).
- Rumy Karl Georg, „Ableitung des magyarischen Namens der Slawen Tót“, *Hesperus* 1820, junische Beilage, H. 11.
- Rumy Karl Georg, „Beytrag zur Beantwortung der Anfrage und Bitte an ungarische Geschichtsforscher, über einige unbekannte, noch unerörterte Nahmen ungarischer Flüsse bey Jordanes De rebus Geticis“, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 14. Jhrg., Wien 1824, Nr. 154 (24. XII. 1824), str. 832–836.
- Rühs Christian Friedrich, *Krátká historie slovanských národů starých časů dle F. Rühse od Václava Hanky*, Praha 1818.
- Sajnovics János, *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, Copenhagae 1770.
- Sándor István, *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*, Győrött 1793.
- Seipp Christoph Ludwig, *Reisen von Pressburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen*, Frankfurt – Leipzig 1793.
- Schlözer August Ludwig, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1771.
- Schlözer August Ludwig, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–III*, Göttingen 1795–1797.
- Schönfeldské c. k. pražské noviny 1786–1789* (red. V. M. Kramerius).
- Schwandtner Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III*, Vindobonae 1746–1748.
- Schwartner Martin, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Pest 1798. 2., rozšířené vydání ve dvou svazcích, Budín 1809–11.
- Sokféle*, str. 1–8, Győrött 1791–1801, sv. 9–12, Bécsben 1808 (red. István Sándor).
- Somody István, *Somody István sárbogárdi református prédikátor naplója Ausztriában, Morva-, Cseh- és Németországban át Hollandiába tett utazásáról*, s. l. 1789–1790 (Rukopis je uložen v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Oct. Hung. 755.).
- Staatsanzeigen*, Göttingen 1783–1785 (red. A. L. Schlözer).
- Sternberg Joachim, *Reise von Moskau über Sophia nach Königsberg mit einer kurzen Beschreibung von Moskau nebst meteorologischen und mineralogischen Beobachtungen von J. Graf v. Sternberg*, Berlin 1793.
- Sternberg Joachim, *Bemerkungen über Russland auf einer Reise gemacht im Jahre 1792 und 1793 mit statistischen und meteorologischen Tabellen von Joachim Graf von Sternberg*, s. l. 1794.
- Sternberg Joachim, *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmölnitz, dem Karpathengebirg und Pesth im Jahre 1807*, Wien 1808.
- Strahlenberg Philipp Johann, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm 1730.
- Sulzer F. J., *Altes und neues, oder dessen litterarische Reise durch Siebenbürgen, das Temeswarer Banat, Ungarn, Oesterreich...*, s. l. (Wien 1782).
- Šafařík Pavel Josef viz Palacký František.
- Taschenbuch für vaterländische Geschichte*, Wien 1811–1814 (red. baron Josef Hormayr).
- Teleki Dominik, *Reise durch Ungern und einige angränzenden Länder*, Pest 1805.
- Tudományos Gyűjtemény*, Pest 1817–1830 (red. András Thaisz, Mihály Vörösmarty aj.).
- Ungrische Miscellen*, Pest 1805–1806 (vyd. H. K. Lübeck).
- z Valdštejna František Adam viz Kitaibel Pál.
- Vályi András, *Magyarországnak leírása*, Budán 1799.
- Vexatio dat intellectum. Sub diaeta in Hungaria celebrata anno 1764 et 1765* (Rukopis se nachází v rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Lat. 2055; rukopisné opisy též ve sbírkách

Františkova muzea ve Státním archívu v Brně, sign. G 11, a mezi nezpracovanými strahovskými rukopisy v Památníku národního písemnictví v Praze.)

Vhael Bartholdus, *Grammatica fennica*, Holmiae 1733.

Veytah z Kronyky moskevské někdy v latině od Alexandra Guagnina sepsané, potom v český jazyk přeložené od Matouše Hosya z Vysokého Meyta. Přidána jest Zygmunta z Herbersteina dvojí cesta do Moskvy. Vytištěný (!) v Praze u Jana Josefa Diesbacha léta Páně 1786 (vydal František Faustín Procházka).

Vocabularium comparativum linguarum totius orbis I–II, Petropoli 1786–1789 (red. Peter Simon Pallas).

Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung, Wien 1813.

Zeitschrift von und für Ungern, Pest 1802–1804 (red. Ludwig Schedius).

Vydané prameny

Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai* I–III, Budapest 1957, 1952.

Bulling Karl, *Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804–1813*, Weimar 1962.

Dobrovský Josef, *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*, vydal V. Jagić, Berlin 1885.

Dobrovský Josef, *Korrespondence Josefa Dobrovského I. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunáta Duricha*, k vydání upravil Adolf Patera, Praha 1895.

Dobrovský Josef, *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven*, hg. von V. Jagić, Berlin 1897 (paralelní vydání *Novyja pi'sma Dobrovskogo, Kopitata i drugich jugozapadnyh slavjan*, Sankt Petěrburg 1897).

Dobrovský Josef, *Korrespondence Josefa Dobrovského II. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Samuela Bandtkeho z let 1810–1827*, k vydání upravil V. A. Francev, Praha 1906.

Dobrovský Josef, *Korrespondence Josefa Dobrovského III. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, k vydání upravil Adolf Patera, Praha 1908.

Dobrovský Josef, *Josefa Dobrovského korrespondence IV. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*, k tisku upravil Adolf Patera, Praha 1913.

Dobrovský Josef, *Řeč Josefa Dobrovského, proslovená dne 15. září 1791 v České učené společnosti*, Praha 1926 (ed. V. A. Francev).

Dobrovský Josef, *Dopisy Josefa Dobrovského s B. A. Veršauerem a V. Krčmou*, z rodinných dopisů Josefa Dobrovského vydali Josef Velf a Josef Páta, Praha 1937 (Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. XXI).

Dobrovský Josef, *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem*, vydali Josef Volf a F. M. Bartoš, Praha 1941 (Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. XXII).

Dobrovský Josef, *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim*, vydal F. M. Bartoš, Praha 1948.

Dobrovský Josef, *Přednášky o praktické stránce v křesťanském náboženství*, vydali Josef Volf, Miloš B. Volf a Josef Vraštil, Praha 1948.

Dobrovský Josef, „Neznámé dopisy Josefa Dobrovského do Uher“, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* 1962, řada literárně vědná, č. D 9, str. 231–242 (ed. Richard Pražák).

Engel Johann Christian, „Engel János Kersztély levelezéséből“, *Magyar Académiai Értesítő* 1855 (ed. Ágoston Kubinyi).

Engel Johann Christian, „Johann Christian Engel und seine Korrespondenz 1770–1814“, *Ungarische Rundschau* IV, 1915 (ed. Ludwig Thallóczy).

Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest 1955.

- Kazinczy Ferenc, *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI*, Budapest 1890–1911 (ed. János Váczy), XXII, Budapest 1927 (ed. István Hársányi), XXIII, Budapest 1960 (ed. Margit Busaová a kol.).
- Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete*, Budapest 1960 (ed. László Orosz).
- Kazinczy Ferenc, *Kazinczy Ferenc válogatott munkái*, Bukarest 1960 (ed. Elemér Jancsó).
- Kemény G. Gábor, *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*, Budapest 1962.
- Kitaibel Pál, *Diaris itinerum Pauli Kitaibeli I–II*, Budapest 1945 (ed. Endre Gombócz).
- Komenský Jan Amos, *Opera didactica omnia*, tomus I, Amsterodami 1657, faksimilní vydání Praha 1957.
- Kovács Maté, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*, Budapest 1963.
- Kutnar František, *Naše národní minulost v dokumentech II*, Praha 1962.
- Palacký František, *Vlastní životopis Františka Palackého*, z pozůstalosti jeho vydává Marie Červinková-Riegrová, v Praze 1885.
- Palacký František, *Františka Palackého spisy drobné III*, Praha 1902 (ed. Bohuš Rieger, V. J. Nováček a Leander Čech).
- Papp K. Miklós, „Egy úti napló 1815–1817“, *Történeti Lapok* 1875, č. 2–12.
- Rumy Karl Georg, *Kopitars Briefwechsel mit K. G. Rumy*, München 1942 (ed. Fritz Valjavec).
- Schlözer August Ludwig, „Ein Brief Schlözers an Gyarmathy über ungarische Sprachvergleichung“, *Deutsch-ungarische Heimatsblätter III*, 1931, str. 333–337 (ed. Fritz Valjavec).
- Schlözer August Ludwig, *August Ludwig Schlözer und Russland*, Berlin 1961 (ed. Eduard Winter).
- Széchenyi István, *Gr. Széchenyi István naplói*, Budapest 1925 (ed. Gyula Vízota).
- Vavák František Josef, *Paměti Františka Josefa Vaváka z let 1770–1814*, 5 knih, vydal Jindřich Skopec, Praha 1907–1938.
- Vörösmarty Mihály, „Vörösmarty levele Palackýhoz“, *Filológiai Közlöny* 1957, č. 1, str. 123–135, (ed. Richard Pražák).

Literatura

- Alszegehy Zsolt, „A felvilágosodás és a magyar protestantizmus“, *Irodalomtörténet* 1945, č. 2.
- A magyar irodalom története 1849-ig*, Budapest 1957.
- A magyar nacionalizmus kialakulása és története*, Budapest 1964.
- Angyal Endre, „Dobrowsky und Ungarn“, *Zeitschrift für slavische Philologie* 23, 1954, č. 1, str. 1–24.
- Angyal Andreas, „Karl Georg Rumy (1780–1847), ein Vorkämpfer der deutsch-slavisch-ungarischen Wechselseitigkeit“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Jhrg. 8, 1958–1959, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1, str. 109–134.
- Angyal Endre, *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961.
- Arató Endre, *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon (1790–1848)*, I–II, Budapest 1965.
- Arató Endre, „K voprosu istoriji poňatija naciji v Vengriji (1780–1825)“, *Nouvelles études historiques*, Budapest 1965, str. 461–489.
- Asbóth Oszkár, „Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság“, *Nyelvtudomány*, sv. V, str. 59–63.
- Bakos József, *Comenius és a magyar nyelv*, Az Egri Pedagógia Főiskola Füzetei 175, Eger 1960.
- Bakos József, „Varia Comeniana Hungarica I“, *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII*, Eger 1961, str. 305–314.

- Becker Henrik, *Zwei Sprachanschlüsse*, Berlin – Leipzig 1948.
- Bechyňová Věnceslava, *Josef Dobrovský a česká bulharistika*, Praha 1963 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 73, seš. 11).
- Birke Ernst, *Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert*, Köln – Graz 1960.
- Blekastadová Milada, „Z osudů Komenského díla na Severu“, *Acta Comeniana* 20, 1961, č. 2, str. 256–268.
- Bodolay Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*, Budapest 1963.
- Bor Kálmán, „Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban 1780–1824, *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből* I, Budapest 1961, str. 86–120.
- Bubrich D. V., „Finno-ugorskoje jazykoznanije v SSSR“, *Finno-ugorskij sbornik Akademii nauk SSSR*, Lenin-grad 1928, str. 77–122.
- Bujnáč Pavel, „Dobrovského miesto v urgofinskej lingvistiky“, čas. *Bratislava* 1929, str. 601–664.
- Bulič S. K., *Očerki istorii jazykoznanija v Rossii*, tom I–II, Sankt Petěrburg 1904.
- Collinder Björn, *Fenno-Ugric Vocabulary*, Stockholm 1955.
- Collinder Björn, *Survey of the Uralic Languages*, Stockholm 1957.
- Collinder Björn, *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm 1960.
- Csizmadia Ándor, „Zápas Adama Františka Kollára s uhorskou šľachtou“, *Historický časopis* 1964, č. 2, str. 215–236.
- Českou minulostí*, Praha 1929.
- Dějiny a národy. Literárněhistorické studie o československo-maďarských vztazích*, Praha 1965.
- Dějiny české literatury* II, Praha 1960.
- Dobossy László, „Egy népkönyv sorsa a magyar folklórban és a magyar irodalomban“, *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXIII, č. 1–4, str. 265–279.
- Dobossy László, „Das Schicksal eines tschechischen Volksbuches in der ungarischen Folklore und Literatur“, *Studia slavica* 1965, tomus XI, fasciculi 3–4, str. 331–344.
- Dolanský Julius, „A magyar irodalom jelentősége a szláv irodalmakra nézve“, *Filológiai Közlöny* 1956, č. 1–2 (česky ve Slavii 1957, č. 4).
- Dolanský Julius, *Stopami buditelů*, Praha 1963.
- Donner Otto, *Öfversigt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia*, Helsingfors 1872.
- Dümmerth Dezső, „Göttinga és a magyar szellemi élet“, *Filológiai Közlöny* 1961, č. 3–4, str. 351–373.
- Dümmerth Dezső, „Herder jóslata és forrásai“, *Filológiai Közlöny* 1963, č. 1–2, str. 181–183.
- Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapest s. a. (1924).
- Eder Karl, *Der Liberalismus in Altösterreich*, Wien – München 1955.
- Farkas v. Julius, „Eräs suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kukoistusaika 1700-luvulla“, *Virittäjä* 1952, str. 153–164.
- Feyl Othmar, „Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte Jena“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jhrg. 3, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 1953–1954, Heft 4–5.
- Fraknói Vilmos, *Gróf Széchényi Ferenc*, Budapest 1902.
- Francev V. A., *Cesta J. Dobrovského a hr. J. Sternberka do Ruska v letech 1792–1793*, Praha 1923.
- Francev V. A., *Řeč Josefa Dobrovského proslovená dne 25. září 1791 v české učené společnosti*, Praha 1926.
- Franku Wollmanovi *k sedmdesátinám*, Praha 1958.
- Franzel Emil, *Der Donauraum im Zeitalter der Nationalitätenprinzipts (1789–1918)*, Bern – München 1958.

- Fried István, „Rumy Károly György soproni évei“, *Soproni Szemle* 1963, č. 1, str. 69–76.
- Fried István, „Rumy Károly György, a kultúrközvetítő“, *Filológiai Közlöny* 1963, č. 1–2, str. 204–218.
- Fried István, *Cseh-magyar kapcsolatok a XIX. század első évtizedeiben*, Budapest 1963. Rukopis.
- Fried István, „A magyarországi szlávisztika kezdeteihez“, *Helikon* 1964, č. 2–3, str. 295–302.
- Gáldi László, „Sur quelques pionniers des rapprochement étymologiques slavo-hongrois“, *Studia Slavica* 1955, č. 1.
- Gáldi László, *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Budapest 1957.
- Gálos Rezső, „Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen 1785“, *Ungarische Jahrbücher* 1932, IV, str. 316n.
- Göransson Sven, „Comenius och Sverige 1642–1648“, *Lachnos* 1957–1958, str. 102–135.
- Göransson Sven, „Komenský a Švédsko“, *Acta Comeniana* 19, 1960, str. 200–218.
- Groh Dieter, *Russland und das Selbstverständnis Europas*, Neuwied 1961.
- Grüll František, *Nové názory na původní sídla Uralů a Ugrofinů*, Brno 1961 (Rozpravy Antropologické společnosti, sv. 11).
- Hajdú Péter, *Finnugor népek és nyelvek*, Budapest 1962.
- Haltsonen Sulo, „Suomea koskevia matkatietoja v-lta 1792“, *Historiallinen aikakauskirja* 1942, str. 222–228.
- Haltsonen Sulo, „Praha ja Suomi“, *Juhlakirja Eero K. Neuvosen täyttäessä 60 vuotta*, Helsinki 1964, str. 34–45.
- Hanuš Josef, „Počátky kritického dějepytu v Čechách“, *Český časopis historický* 1909, č. 3, str. 277–302, č. 4, str. 425–463.
- Hanuš Josef, *Národní museum a naše obrození I–II*, Praha 1921–1923.
- Heksová Ágnes, „Kazinczy és II. József művelődéspolitikája“, *Pedagógiai Szemle* 1956, č. 1–2, str. 77–108.
- Horváth Ambrus, *Koppi Károly működése*, Szeged 1940 (A piaristák doktori értekezései az 1932-évből, 34 sz.).
- Hroch M. – Veverka A., „K otázce sociální skladby české obrozené společnosti“, *Dějepis ve škole* IV, 1957.
- Hroch Miroslav, „K problematice formování buržoazního národa v Evropě“, *Československý časopis historický* 9, 1961, str. 374–395.
- Itkonen Erkki, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*, Helsinki 1961.
- Jancsó Elemér, „Gyarmathi Sámuel“, *Láthatár* 1943, č. 9.
- Jancsó Elemér, „Kazinczy útja a jakobinizmus felé“, *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955*, Kolozsvár 1956, str. 367–391.
- Javorka Sándor, *Kitaibel Pál*, Budapest 1957.
- Jetmarová Milena, *František Palacký*, Praha 1961.
- Josef Dobrovský 1753–1953. *Sborník studií k dvoustému výročí narození*, Praha 1953.
- Kabrda Josef – Kolečka Josef – Pražák Richard, *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy od Velké francouzské revoluce do roku 1918. Část první 1790–1878*, Praha 1963.
- Kalima Jalo, *Slaavilaisperäinen sanastomme*, Helsinki 1952.
- Kardos Tibor, „A magyar szentimentalizmus európai kapcsolatairól“, *Filológiai Közlöny* 1964, č. 3–4, str. 291–312.
- Kavka František, *Husitská revoluční tradice*, Praha 1953.
- Kiss Ernő, „A finn-ugor nyelvhasználat történetéhez“, *Nyelvtudományi Közlemények*, sv. 30, str. 238–239.
- Klabouch Jiří, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.
- Klíma Arnošt viz Macůrek Josef.
- Kniezsa István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1, I/2*, Budapest 1955.

- Kočí Josef, *Naše národní obrození*, Praha 1960.
- Kolejka Josef viz Kabrda Josef a Pražák Richard.
- Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I–III*, Budapest 1951, 1954, 1958.
- Kosík Karel, *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958.
- Kovács Endre, „Progressivnyje tradicii vengersko-slavjanskich literaturnych vzajimootnošenij“, *Études Slaves et Roumaines* 1949, č. 1.
- Kovács Endre, *Magyar-cseh történelmi kapcsolatok*, Budapest 1952.
- Kovács Endre – Novotný Jan, *Maďaři a my. Z dějin maďarsko-československých vztahů*, Praha 1959.
- Krbec Miloslav, „Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění“, *Sborník pedagogického institutu v Olomouci*, řada A, 1964, str. 75–83.
- Kubešová-Pitronová Blanka, *Dvě studie k česko-uherským stykům z konce 18. století*, Brno 1952. Rukopis disertační práce.
- Kubešová-Pitronová Blanka, „Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách“, *Slovanské historické studie I*, Praha 1955, str. 80–111.
- Kudělka Milan, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 74, č. 11).
- Kutnar František, „Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice“, *Český časopis historický* 1934, str. 33–79.
- Kutnar František, „Rapant Daniel: K počiatkom maďarizácie I–II“, *Český časopis historický* 1934, str. 580–586.
- Kutnar František, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeného lidu. Trojí pohled na obrozený lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha 1948.
- Kutnar František, „Česká obrozená společnost na prahu francouzské revoluce“, *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci*, Historie II, 1955.
- Kutnar František, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1781–1848*, Praha 1957, 2. vyd. Praha 1963.
- Kutnar František, „Povaha obrozenectvého vlastenectví“, *Dějiny a současnost* 1964, č. 9.
- K počiatkom slovenského národného obrodenia*, Bratislava 1964.
- Lakó György, *A magyar nyelv finnougor alapjai*, Budapest 1963.
- La littérature comparée en Europe orientale*, Budapest 1963.
- Lemberg Eugen, *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen*, Prag 1932.
- Lemberg Eugen, *Nationalismus. Band I. Psychologie und Geschichte. Band II. Soziologie und politische Pädagogik*, Reinbek bei Hamburg 1964.
- Liberová Margit, „Klimo püspök mint maecenas“, *Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából*, č. 23 z listopadu 1933.
- Littérature Hongroise – Littérature Européenne*, Budapest 1964.
- Lochman Jan Milič, *Náboženské myšlení českého obrození. Kořeny a počátky*, Praha 1952.
- Lochman Jan Milič, *Duchovní odkaz obrození*, Praha 1964.
- Lomonosov – Schlözer – Pallas, Berlin 1962.
- Macůrek Josef, *Dějiny Maďarů a uherského státu*, Praha 1934.
- Macůrek Josef, „Bohemika v maďarské historické literatuře v posledním desetiletí“, *Časopis Matice moravské* 1950, č. 1–2.
- Macůrek Josef, „Bohemika v budapeštských archivech a jejich význam pro české dějiny“, *Věstník české akademie věd a umění*, 1950, str. 1–50.

- Macůrek Josef, „Nový výzkum bohemik v budapeštských archívech“, *Časopis Matice moravské* 1951, č. 1–2.
- Macůrek Josef, „České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození“, *Josef Dobrovský 1753–1953. Sborník studií k 200. výročí narození*, Praha 1953, str. 473–506.
- Macůrek Josef – Klíma Arnošt, „La question de la transition du féodalisme au capitalisme en Europe centrale (16^e–18^e siècle)“, *XI^e Congrès International des Sciences Historiques*, Rapports IV, Göteborg – Stockholm – Uppsala 1960.
- Macůrek Josef – Klíma Arnošt, *Vopros o perechodě ot feodalizma k kapitalizmu v central'noj Evrope 16.–18. v., Srednie veka*, Moskva 1961.
- Macůrek Josef, „První český obraz Rusi ‚Kronika moskevská‘ (z roku 1590) a jeho prameny“, *Slavia* 31, 1962, č. 3, str. 378–407.
- Magyarország és Keleteurópa*, Budapest 1947 (redig. István Gál).
- Magyarország története I/2 a II/1. Magyarország története a késői feudalizmus korszakában 1526–1790*, Budapest 1958; *Magyarország története a feudalizmustól a kapitalizmusra való átmenet korszakában 1790–1848*, Budapest 1957.
- Magyarország története I*, Budapest 1964.
- Magyar történelm kongresszus 1953 június 6–13.*, Budapest 1954.
- Machatka Oswald, *Češi a Maďari na počátku národního obrození*, Brno 1953. Rukopis diplomové práce.
- Machovec Milan, *František Palacký a česká filosofie*, Praha 1961.
- Machovec Milan, *Josef Dobrovský*, Praha 1964.
- Mainuš František, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960.
- Mályusz Elemér, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest 1939.
- Marek Jaroslav, „Tradice osvícenství a moderní historiografie“, *Československý časopis historický* 1964, č. 4, str. 498–513.
- Meinecke Friedrich, *Die Entstehung des Historismus I–II*, 2. vyd., München 1946.
- Mejdřícká Květa, *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959.
- Mészlényi Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon*, Budapest 1934.
- Mikkola Jooseppi Julius, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen I. Slawische Lehnwörter in den Westfinnischen Sprachen*, Helsinki 1894.
- Mitrofanov Paul, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Wien 1916 (ruský originál Petrohrad 1907).
- Nordström Johan, *Georg Stiernhielm – Filosofiska fragment*, Stockholm 1924.
- Novotný Jan, „Příspěvek k otázce úlohy některých lidových buditelů v počátcích českého národního obrození“, *Československý časopis historický* 1954, č. 4.
- Novotný Jan, *Václav Matěj Kramerius*, Praha 1956.
- Novotný Jan, *O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů Čechů a Slováků v národním hnutí do roku 1848*, Praha 1959.
- Novotný Jan, „Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848“, sb. *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 109–121 (totéž maďarsky v *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 177–197).
- Novotný Jan viz Kovács Endre.
- O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Bratislava 1956.
- Pašiaková Jaroslava, „Apollo“, *Dějiny a národy: literárněhistorické studie o československo-maďarských vztazích*, Praha 1965, str. 269–276.
- Petráň Josef, „Protifeudální ideologie lidového kacírství v období temna“, *Dějepis ve škole* 1956, str. 49–54.

- Polišenský Josef, „Korespondence moravského osvícence hraběte Lamberga s J. F. Opitzem o francouzské revoluci“, *Časopis Matice moravské* 1952, str. 140–148.
- Polišenský Josef, *Jan Amos Komenský a jeho doba*, Praha 1957.
- Prašek Josef, *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, kniha X, Praha 1905.
- Pražák Albert, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*, Praha 1922.
- Pražák Albert, „K stykům Dobrovského se Slovenskem“, čas. *Bratislava* 1929, č. 3–4, str. 655–694.
- Pražák Albert, *České obrození*, Praha 1948.
- Pražák Richard, „Palacký a Maďaři před rokem 1848“, *Časopis Matice moravské* 1958, č. 1–2, str. 74–99.
- Pražák Richard, „Josef Dobrovský kapcsolatai Széchényi Ferencsel és Jankovich Miklóssal“, *Filológiai Közlemény* 1962, č. 3–4, str. 315–326.
- Pražák Richard, „K metodologii studia česko-maďarských kulturních vztahů za národního obrození“, *Sborník pěti bratrských universit* (Kyjev, Krakov, Debrecín, Bratislava, Brno), Praha 1966, str. 177–182.
- Pražák Richard, „Působení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a jeho odraz v době obrozené (K otázce významu humanistické tradice česko-uherské spolupráce pro kulturní vztahy česko-maďarské za národního obrození)“, sb. *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí*, Bratislava 1967.
- Pražák Richard viz Kabrda Josef a Kolečka Josef.
- Priesterová Eva, *Stručné dějiny Rakouska*, Praha 1954.
- Prokeš Jaroslav, *Počátky české Společnosti nauk do konce 18. století*, Praha 1938.
- Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848*, Praha 1958.
- Pukánszky Béla, *Német polgárság magyar földön*, Budapest s. a.
- Rapant Daniel, *K počiatkom maďarizácie I–II*, Bratislava 1927, 1931.
- Rapant Daniel, *Ilegálna maďarizácia*, Martin 1947.
- Rétheiová-Prikkelová Marián, *Sándor István nyelvtudománya*, Budapest 1909.
- Riedl Szende, „Palacky Csehország történeté-nek legújabb kötete“, *Irodalmi Lapok*, 1860, č. 1.
- Robert A., *L'idee nationale autrichienne et les guerres de Napoleon. L'apostolat du B. Hormayr et le salon de Caroline Pichler*, Paris 1933.
- Roubík František, „Ohlas francouzské revoluce na českém venkově roku 1793–1794 ve světle úředních zpráv“, *Časopis pro dějiny venkova* 1923, str. 176–181.
- Řehořková Marie, *K problematice ohlasu francouzské buržoazní revoluce na Moravě ke konci 18. století*, Brno 1957. Rukopis diplomové práce.
- Saint René Taillander, *Tchèques et Magyars. Boheme et Hongrie XV^e siècle – XIX^e siècle. Histoire, littérature, politique*, Paris 1869.
- Sárkány Oszkár, „Magyarok Prágában 1773–1849“, *Apollo* sv. V, 1936, str. 237–258.
- Sárkány Oszkár, „A fiatal Palacky“, *Apollo* sv. VII, 1937, str. 49–152.
- Sárkány Oszkár, *Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848*, Budapest 1938, zvláštní otisk z ročenky *A bécsi Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, roč. VII, 1937.
- Setälä Eemil Nestor, *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan*, Helsinki 1891.
- Silágyi Denis, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II*, München 1961.
- Skalička Vladimír, „Komenský jako lingvista“, *Acta Comeniana* 1959, č. 2, str. 92–99.
- Strakoš P. J., *Počátky obrozeného historismu českého v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt*, Praha 1929.
- Sulán Béla, „Sur quelques éléments hongrois du vocabulaire tchèque“, *Studia Slavica*, tomus III, Budapest 1957, str. 279–298.

- Svobodová Zdeňka, *Dobrovský a německá filologie*, Praha 1955 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 1955, seš. 2).
- Szarvasi M., *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*, Budapest 1939.
- Szaunder József, „Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé“, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1959, str. 388–402.
- Sziklay László, „Tallózás a csehszlovákiai levéltárakban“, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1957, č. 4.
- Sziklay László, *A szlovák irodalom története*, Budapest 1962.
- Sziklay László, „A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet írás néhány elvi kérdéséről (XIX. század)“, *Világirodalmi Figyelő* 1962, č. 4, str. 473–512.
- Sziklay László, „Jan Kollár magyar kapcsolatai Pesten“, *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965, str. 139–175 (slovensky ve sb. *Dějiny a národy*, Praha 1965, str. 85–108).
- Šmilauer Vladimír, „O maďarských vlivech na filologii Kollárovu“, *Slovenská miscellanea*, Bratislava 1931, str. 180–182.
- Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965.
- Távól Tamás, „A cseh ujjászületés“, *Magyar Kisebbség* 1923, II, č. 19–24.
- Teich Mikuláš, *Královská česká společnost nauk a počátky vědeckého průzkumu přírody v Čechách*, Praha 1959 (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 69, seš. 4).
- Thallóczy Lajos, „Pray György, s a magyar korona mellékartományai“, *Századok* 1889, str. 523–532.
- Tibenský Ján, „Juraj Sklenár a jeho spor s Katonou o rozlohe Velkej Moravy“, *Historický sborník* I, Martin 1947, str. 350n.
- Tibenský Ján, *J. Papánek – J. Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*, Martin 1958.
- Tóth-Szabó Zoltán, „A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve“, *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1937, č. 4–9.
- Tři studie o Františku Palackém*, Olomouc 1949.
- Ungarn und die Nachbarnvölker*, Budapest 1943.
- Váczy János, *Kazinczy Ferenc és kora* I, Budapest 1915.
- Valentin Veit, *Weltgeschichte* II, 3. německé vydání, München – Zürich 1963.
- Valjavec Fritz, *Der Josephinismus*, 2. vydání, München 1945.
- Valjavec Fritz, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Band III. Aufklärung und Absolutismus*, München 1958.
- Valjavec Fritz, *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, Wien – München 1961.
- Válka Josef, *František Palacký*, Brno 1964. Rukopis habilitační práce.
- Vaňáček Michael, „Na českomoravském pomezí v době Velké francouzské revoluce 1792“, *Vlastivědný věstník moravský* 1947, str. 109–121.
- Vaňáček Michael, „K ohlasu Velké francouzské revoluce v českých zemích“, *Vlastivědný věstník moravský* 1959, str. 109–116.
- Vaňáček Michael, *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965.
- Vávra Jaroslav, „Bohemica v moskevských a leningradských archivech“, *Československá rusistika* II, 1957.
- Vértes O. András, „Comenius a magyar és a finn nyelv egy közös sajtóságáról“, *Nyelvtudományi Közlemények* 1952, str. 290n.
- Vodička Felix – Dvořák Karel, „Včleňování folklóru do obrozené literatury“, *Česká literatura* 1955, č. 4.
- Vodička Felix, *Cesty a cíle obrozené literatury*, Praha 1958.
- Waldapfel József, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest 1954, 2. vyd. Budapest 1957.

- Walde O., *Storhestidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie I-II*, Uppsala – Stockholm 1916–1920.
- Weöres Gyula, „Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Unkarissa 1800-luvun alussa“, *Virittäjä* 1963, č. 1, str. 32–39.
- Widnässová Maria, „La constitution du fond slave de la bibliothèque de Helsinki“, *Cahiers du monde russe et soviétique* 1961, vol. II-3, str. 395–408.
- Wichmann Yrjö, „Ein Paar Bemerkungen zu Gyarmathi´s Affinitas“, *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* XXIII, 15, 1906, str. 1–10.
- Winter Eduard, *Der Josephinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*, Brünn – München – Wien 1943 (české vydání *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha 1945). Přepřacované nové vydání *Der Josephinismus*, Berlin 1962.
- Winter Eduard, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*, Berlin 1954.
- Winter Eduard, *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. Jahrhundert und 18. Jahrhundert*, Berlin 1955.
- Wollman Frank, „Josef Dobrovský a jazykově literární obrození u Slovanů“, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* 1955, řada literárně vědná D 1.
- Wollman František, „Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů“, *Slavia* 1956, č. 4.
- Wollman Frank, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Praha 1958.
- Wollman Frank, „Srovnávací metoda v literární vědě“, *Z dejín československo-slovenských vztahov*, Slovanské štúdie II, Bratislava 1959, str. 9–27.
- Zelweker Edwin, *Ignaz von Born. Das Urbild des Sarastro*, Bad Kissingen 1956.
- Zolnai Béla, „Poszony és a josefinismus“, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1957, č. 3, str. 202–215.
- Zoványi Jenő, *Cikkei a „Theologiai lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből*, Budapest 1940. Rukopis.
- Zöllner Erich, *Geschichte Österreichs von den Anhängen bis zur Gegenwart*, Wien 1961.
- Zsirai Miklós, *Finn-ugor rokonságunk*, Budapest 1937.
- Zsirai Miklós, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Sajnovics és Gyarmathi*, Budapest 1952.

Zdroje použitých fotografií

Archív Markéty Hejkalové (obr. na s. 14).

Josef Dobrovský

Hungarista a ugrofinista

Richard Pražák

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

Editor: Mgr. Michal Kovář, Ph.D.

Redakce ediční řady MUNI ARTS 100: Mgr. Kateřina Najbrtová, Ph.D.

Produkce: Mgr. Vendula Hromádková

Grafická koncepce edice a návrh obálky: Mgr. Pavel Křepela

Sazba: Mgr. Pavel Křepela

Vydání první, 2019

Náklad: 300 výtisků

Tisk a knihařské zpracování: Tiskárna KNOPP, s.r.o., U Lípy 926, 549 01 Nové Město nad Metují

ISBN 978-80-210-9266-2

ISBN 978-80-210-9267-9 (online : pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9267-2019>

Ediční rada Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D., *předsedkyně*

doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D., *tajemnice*

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.

prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.